

**T.C.**

**DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ  
KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI  
KAMU YÖNETİMİ PROGRAMI  
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**1961- 1980 YILLARI ARASI CUMHURİYET HALK  
PARTİSİ'NİN SOSYAL DEMOKRATLAŞMA SÜRECİ**

**Ayşem Selen MANTOĞLU**

**Danışman**

**Dr.Öğr.Üyesi Ahmet Nazmi ÜSTE**

**İZMİR - 2018**

## TEZ ONAY SAYFASI



## YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “1961- 1980 Yılları Arası Cumhuriyet Halk Partisi’nin Sosyal Demokratlaşma Süreci” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

.../.../...

Adı SOYADI

Ayşem Selen MANTOĞLU

## ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

1961- 1980 Yılları Arası Cumhuriyet Halk Partisi'nin Sosyal

Demokratlaşma Süreci

Ayşem Selen MANTOĞLU

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı

Kamu Yönetimi Programı

Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) 1961 ile 1980 yılları arası sosyal demokratlaşma sürecinin incelendiği bu çalışmada CHP'nin yeni bir kimlik ve yön arayışı analiz edilmektedir. CHP'nin değişimi incelenirken Türkiye'nin 1960'lı yıllarda yaşadığı dönüşüm de analiz edilmektedir. Milli mücadeleden çok partili siyasi hayat geçiş dönemine kadar kesintisiz yirmi yedi yıllık iktidarı sonrası CHP kimlik arayışına girmiştir. 1950'li yılların ikinci yarısında başlayan bu süreç 1960'lı yıllarda ortanın solu ile yeni bir evreye yönelmiştir. CHP 1960'larda sosyalist soldan teorik ve pratik öğrenme süreci yaşamıştır. 1972 yılında Bülent Ecevit'in genel başkan olması ile ortanın solundan demokratik sola geçen CHP sosyal demokratlaşma sürecinin önemli bir aşamasındadır. Sosyal demokrat model önerileri ve özgün politika modelleri bu dönemde CHP tarafından oluşturulmuştur.

Çalışmanın ilk bölümünde sosyal demokrasinin tarihsel gelişimi, kavramsal çerçevesi ve sosyal demokrat düşünürlerin analizleri incelenmiştir. 19. yüzyıldan ikinci dünya savaşı sonrası sosyal demokrasinin altın çağı olarak nitelendirilen refah devleti dönemine kadar incelenen bu süreç, sosyal demokrasinin evrimsel yapısını ortaya çıkarmaktadır.

İkinci bölümde 1961- 1980 arası Türkiye'nin iktisadi, siyasi ve sosyal olarak yapısal analizi incelenmektedir. CHP'nin sosyal demokratlaşma sürecinin ele alındığı 1961- 1980 yılları arasının irdelenebilmesi için Türkiye'nin bu dönemdeki yapısal değişimi önemlidir.

Üçüncü bölümde ise, CHP'nin sosyal demokratlaşma süreci içsel ve dışsal faktörler tarafından incelenmiştir. 1961- 1980 yılları arası CHP'deki değişimin parti içindeki ve parti dışındaki aktörler tarafından tetiklenmesi analiz edilmiştir.

Sonuç olarak bu çalışmada CHP'nin 1961- 1980 yılları arası bir sosyal demokratlaşma süreci yaşadığını, bunun hem içsel hem de dışsal faktörlerin etkisi ile oluştuğu tespit edilmiştir. 1961 ile 1980 yılları arası CHP sosyal demokrasinin evrensel ilkelerini yerel değerlerle sentezleyerek Türkiye'ye özgü bir model oluşturan sosyal demokrat bir partidir.

**Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet Halk Partisi, Sosyal demokrasi, Türkiye**

## **ABSTRACT**

**Master's Thesis**

**Social Democratization Process of The Republican People's Party Between  
1961- 1980 Years**

**Ayşem Selen MANTOĞLU**

**Dokuz Eylül University**

**Graduate School of Social Sciences**

**Department of Public Administration**

**Public Administration Program**

**This study examines the social democratization process of the Republican People's Party (RPP) from 1961 to 1980 and analyzes the RPP's search for a new identity and direction. When the RPP change is examined Turkey's transformation has experienced in 1960 are also analyzed. From the national struggle to the multi-party political life transition, the RPP has sought identity after twenty-seven years of uninterrupted power. This process, which started in the second half of the 1950s, led to a new stage with the middle left in the 1960s. RPP 1960s theoretical and practical learning process from the socialist left. In 1972, Bülent Ecevit became a general leader and left the Democratic Left in the middle of the RPP, an important stage of the social democratization process. Social democratic model proposal and original policy models were created by the RPP in this period.**

**In the first part of the study, historical development of social democracy, conceptual analysis and analyzes of social democratic thinkers were examined. From the 19th century until the welfare state, the golden age of post-World War II social democracy, this process reveals the evolutionary nature of social democracy.**

**In the second chapter between 1961- 1980 Turkey's economic, political and social structural analysis is examined. In order to examine the RPP's social democratization process from 1961 to 1980 structural changes in Turkey during this period is an important.**

**In the third chapter, the process of social democratization of RPP has been examined by internal and external factors. It was analyzed that the change in RPP between 1961-1980 was triggered by actors in and out of the party.**

**As a conclusion in this study, RPP experienced a social democratization process between 1961 and 1980 which is a process that is formed by the effects of both internal and external factors. By synthesizing the RPP universal principles of social democracy from 1961 to 1980 with local values is a social democratic party which forms a specific model in Turkey.**

**Keywords: Republican People's Party, Social Democracy, Turkey.**



# 1961- 1980 YILLARI ARASI CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NİN SOSYAL DEMOKRATLAŞMA SÜRECİ

## İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xi
TABLolar LİSTESİ	xiii

GİRİŞ	1
-------	---

## BİRİNCİ BÖLÜM

### SOSYAL DEMOKRASİ VE SOSYAL DEMOKRAT PARTİLER

1.1 SOSYAL DEMOKRASİ	6
1.1.1 Sosyal Demokrasinin Gelişimi	6
1.1.1.1 Bir İdeoloji Olarak Sosyal Demokrasinin Kuruluş Dönemi	7
1.1.1.2 Sosyal Demokraside Revizyonizm Dönemi	15
1.1.1.3 İkinci Dünya Savaşı Sonrası Refah Devleti Dönemi	22
1.1.2 Sosyal Demokrasinin İdeolojik Kavram Olarak Analizi	25
1.1.2.1 Ferdinand Lasalle ve Örgütlü Mücadele	26
1.1.2.2 Eduard Bernstein ve Revizyonizm	27
1.1.2.3 Karl Kautsky ve Demokratik Sosyalizm	30
1.1.2.4 Robert Owen ve Kooperatifçilik	31

## İKİNCİ BÖLÜM

### 1960- 1980 ARASI TÜRKİYE'NİN YAPISAL ANALİZİ

2.1 1961 ANAYASASI VE TÜRKİYE	33
2.1.1 1961 Anayasasının Genel Felsefesi	34



2.1.1.1 1961 Anayasasına Göre Güçler Ayrılığı	35
2.1.1.2 1961 Anayasası ve Hak ve Özgürlükler	37
2.1.2 Planlı Kalkınma Modeli	39
2.1.3 Toplumsal Yapıdaki Değişim	43
2.1.4 Yeni Partilerin Siyasal Hayatta Yer Alması	49
2.1.5 Yükselen Sol ve Sol Hareketler	50
2.1.5.1 Yön- Devrim Hareketi	51
2.1.5.2 Türkiye İşçi Partisi	56
2.1.5.3 Milli Demokratik Devrim	63

## ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

### CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NİN SOSYAL DEMOKRATLAŞMA SÜRECİ

3.1 İÇSEL FAKTÖRLER	68
3.1.1 CHP'nin Geleneksel Tabanı	68
3.1.2 CHP'nin Muhalefet Dönemi	73
3.1.2.1 CHP'nin Muhalefette Yenilenme Süreci	73
3.1.2.2 İlk Hedefler Beyannamesi ve Başlayan Değişim	79
3.1.3 27 Mayıs 1960 Darbesi Sonrası CHP'nin Yer Aldığı Hükümetler	82
3.1.3.1 I. İnönü Koalisyon Hükümeti	82
3.1.3.2 II. İnönü Koalisyon Hükümeti	85
3.1.3.3 III. İnönü Koalisyon Hükümeti	87
3.1.4 1965 Seçimleri ve Bülent Ecevit'in CHP'de Aktörleşmesi	89
3.1.4.1 Parti İçi Gruplaşmalar	92
3.1.4.2 Ecevit'in Genel Sekreterlik Dönemi	95
3.1.5 1969 Seçimleri: Yeni Bir Düzen Vaadi	97
3.1.6 12 Mart 1971 ve CHP'de Bunalım	100
3.1.7 Bülent Ecevit'in Genel Başkanlık Dönemi	102
3.1.8 1973 Seçimleri: Sosyal Demokrasi Serüveninin Önemli Bir Eşiği	104
3.1.8.1 Ak Günlere Seçim Bildirgesi ve Temel Hedefler	104
3.1.8.2 Seçim Sonuçları ve Değişimin Analizi	107
3.1.9 Demokratik Sol Kavramı ve Model Önerileri	111

3.1.9.1 Demokratik Sol Düşünce Forumları	112
3.1.9.2 Köy- kent	113
3.1.9.3 Özyönetim	114
3.1.9.4 Halk Sektörü	115
3.1.9.5 Kooperatifçilik	116
3.1.10 1977 Seçimleri: Sol ile Yakın Temas	116
3.1.11 Parti İçi Hizipler ve 12 Eylül 1980	119
3.2 DIŞSAL FAKTÖRLER	121
3.2.1 CHP'nin yön arayışında sağdan gelen etkiler	121
3.2.1.1 DP'nin Kuruluş Söylemleri	121
3.2.1.2 Forum Dergisi ve HP'nin Etkisi	122
3.2.2 CHP'nin Yön Arayışında Soldan Gelen Etkiler	125
3.2.2.1 Yön- Devrim Hareketinin Söylemleri	126
3.2.2.2 TİP ile Rekabet	128
3.2.2.3 MDD ve Gençlik Hareketlerinin Etkisi	131
3.2.2.4 İşçi Eylemleri ve Sendikalar	134
SONUÇ	137
KAYNAKÇA	146

## KISALTMALAR

<b>ABD</b>	Amerika Birleşik Devletleri
<b>ADAV</b>	Genel Almanya İşçileri Derneği
<b>ATÜT</b>	Asya Tipi Üretim Tarzı
<b>AP</b>	Adalet Partisi
<b>ARMHC</b>	Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
<b>BP</b>	Birlik Partisi
<b>CGP</b>	Cumhuriyetçi Güven Partisi
<b>CHF</b>	Cumhuriyet Halk Fırkası
<b>CHP</b>	Cumhuriyet Halk Partisi
<b>CKMP</b>	Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
<b>CMP</b>	Cumhuriyetçi Millet Partisi
<b>DEV- GENÇ</b>	Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu
<b>DEV- GÜÇ</b>	Türkiye Devrimci Güç Birliği
<b>DİSK</b>	Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
<b>DGM</b>	Devlet Güvenlik Mahkemeleri
<b>DP</b>	Demokrat Parti
<b>DP</b>	Demokratik Parti
<b>DSDF</b>	Demokratik Sol Düşünce Forumu
<b>DPT</b>	Devlet Planlama Teşkilatı
<b>GP</b>	Güven Partisi
<b>FKF</b>	Fikir Kulüpleri Konfederasyonu
<b>HF</b>	Halk Fırkası
<b>HP</b>	Hürriyet Partisi
<b>MBK</b>	Milli Birlik Komitesi
<b>MC</b>	Milliyetçi Cephe
<b>MDD</b>	Milli Demokratik Devrimi
<b>MGP</b>	Milli Güven Partisi
<b>MHP</b>	Milliyetçi Hareket Partisi
<b>MNP</b>	Milli Nizam Partisi

<b>MP</b>	Millet Partisi
<b>MSP</b>	Milli Selamet Partisi
<b>RTÜK</b>	Radyo ve Televizyon Üst Kurulu
<b>s.</b>	Sayfa Sayısı
<b>ss.</b>	Sayfa Aralığı
<b>SAP</b>	Sosyal Demokrat İşçi Partisi
<b>SCF</b>	Serbest Cumhuriyet Fırkası
<b>SDAP</b>	Sosyal Demokrat İşçi Partisi
<b>SDDF</b>	Sosyal Demokrasi Dernekleri Federasyonu
<b>SPD</b>	Alman Sosyal Demokrat Partisi
<b>SSCB</b>	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
<b>TBMM</b>	Türkiye Büyük Millet Meclisi
<b>TBP</b>	Türkiye Birlik Partisi
<b>THKO</b>	Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu
<b>THKP/ C</b>	Türkiye Halk Kurtuluş Partisi/ Cephesi
<b>TİİKP</b>	Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi
<b>TİP</b>	Türkiye İşçi Partisi
<b>TİSK</b>	Türkiye İşveren Konfederasyonu
<b>TKP</b>	Türkiye Komünist Partisi
<b>TPCF</b>	Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası
<b>TRT</b>	Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
<b>TSK</b>	Türk Silahlı Kuvvetleri
<b>TÜRK- İŞ</b>	Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu
<b>TÜSİAD</b>	Türkiye Sanayicileri ve İş Adamları Derneği
<b>VDAV</b>	Alman İşçi Dernekleri
<b>YTP</b>	Yeni Türkiye Partisi

## TABLÖLAR LİSTESİ

<b>Tablo 1:</b> 15 Ekim 1961 Genel Seçim Sonuçları	s. 83
<b>Tablo 2:</b> 10 Ekim 1965 Genel Seçim Sonuçları	s. 90
<b>Tablo 3:</b> 12 Ekim 1969 Genel Seçim Sonuçları	s. 99
<b>Tablo 4:</b> 14 Ekim 1973 Genel Seçim Sonuçları	s. 108
<b>Tablo 5:</b> 5 Haziran 1977 Genel Seçim Sonuçları	s. 118



## GİRİŞ

Kurulduğu günden bugüne içteki ve dıştaki konjonktürel değişimlerden etkilenerek çeşitli değişimler yaşayan Cumhuriyet Halk Partisi için bu dönemlerden biri de 1961- 1980 yılları arasında oluşturmaktadır. Bu dönem Cumhuriyet Halk Partisi için sosyal demokratlaşma süreci olarak da isimlendirilmektedir. Bu çalışmada Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1961- 1980 yılları arasındaki “sosyal demokratlaşma süreci” Cumhuriyet Halk Partisi içindeki değişimle beraber Türkiye'nin geçirdiği dönüşüm de analize katılarak irdelenmiştir. 1960 askeri darbesi sonrası oluşturulan yeni anayasa ve iktisadi yapılanma Türkiye’de birçok kurumu etkilediği gibi siyasal partileri de etkilemiştir. Cumhuriyet Halk Partisi de bu etkilerden payını alan partilerden bir tanesidir.

Çalışmada Cumhuriyet Halk Partisi'nin “sosyal demokratlaşma süreci” incelenirken yaşanan değişimin gerçekten bir sosyal demokratlaşma olup olmadığı sorusuna cevap aranmıştır. Bu bağlamda Batı Avrupa kökenli bir ideoloji olan sosyal demokrasinin temel değerleri ile Cumhuriyet Halk Partisi'nin sosyal demokratlaşma sürecindeki değişim referansları arasındaki örtüşme analiz edilmiştir. Bu analiz 1961- 1980 yılları arasındaki yaklaşık yirmi senelik bir dilimi kapsamaktadır. Yirmi yıllık bir sürecin seçilmesinin sebebi 1961 anayasası ile başlayan yeni bir dönemde iktisadi ve sosyal gelişmeler sonucu yeni siyasi aktörlerin ortaya çıktığı bir zaman diliminde CHP'nin değişimini yeni aktörler üzerinden irdelemektir. Sol aktörler ile ilişkisi ve düzen değişikliği vurgusunda 1961 anayasasının düzenini hayata geçirmesini vurgulaması nedeniyle 1961 ile 1980 yılları arası incelenmiştir.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde sosyal demokrasinin tarihsel gelişim süreci ve kavramsal analizi üzerinde durulmaktadır. On sekizinci yüzyılın sonlarında başlayan endüstri devrimi ile fabrika tipi üretime geçilmesi sonucu üretim hacminde ortaya çıkan artış kapitalist gelişmeyi de beraberinde getirmiştir. Modern anlamda işçi sınıfının ortaya çıktığı bu dönemde işçi sınıfının ağır çalışma koşulları ve düşük yaşam standartlarına maruz kalması örgütlü mücadelenin önemini ortaya çıkarmıştır. Sendikal mücadelenin ve sosyal demokrat partilerin oluşmaya başladığı bu dönemde Almanya’da görülen ilk dernek ve örgütler sosyal demokrat hareketin nüvelerini oluşturmaktadır. 1869 yılında Almanya’da

Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin kurulması ile başlayan sosyal demokrasinin partileşme süreci ideolojik tartışmalar ekseninde gelişmiştir. Sosyal demokrasinin kuruluş aşaması Lasalleci görüşler ve Marksizmin etkisinde gelişmekte olup Gotha ve Erfurt programlarıyla sentezci bir yapıda gelişmektedir. Yirminci yüzyıla gelinirken işçi sınıfının çalışma koşullarının ve yaşam şartlarının örgütlü mücadele sonucu gelişmeye başlamasıyla elde ettikleri refah artışı sonucu sosyal demokrat partiler kapitalist düzeni değiştirme amacından uzaklaşarak kapitalist düzen ile uyumlu bir sürece yönelmişlerdir. Sosyal demokrasi içinde revizyonizm tartışmalarının yükselmeye başladığı bu dönemde Bernstein, Kautsky gibi düşünürlerin fikirleri bu dönemde tartışılmaktadır.

1917 Ekim Devrimi ile solda Leninizmin ve Bolşevizmin kapitalist düzeni kökten değiştirmeyi hedeflemesine karşın Avrupa'daki sosyal demokrat partiler anayasal sınırlar çerçevesinde parlamenter mücadele ile işçi sınıfının haklarını korumayı amaçlamaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonrası Batı demokrasilerinde refah devleti uygulamaları ile sosyal demokrat partiler iktidar ya da iktidar ortağıdır. Sosyal demokrasinin kuruluş döneminden farklı bir içeriğe bürünen sosyal demokrasi 1950'li yıllardan itibaren piyasa ekonomisi ile uyumlu, işçi sınıfının da dâhil olduğu geniş kesimleri kapsayan bir siyasi harekete dönüşmüştür. Sosyal demokrasinin tarihsel süreç içerisinde uğradığı değişimin inceleneceği bu bölümde sosyal demokrasi ideolojik kavram olarak analiz edilerek Bernstein, Lasalle, Kautsky ve Owen'ın fikirleri aracılığıyla kavramsal analiz geliştirilmiştir.

İkinci bölümde ise Türkiye'nin 1961- 1980 yılları arası yapısal değişiminin temel noktaları incelenmiştir. Bu bağlamda siyasi, iktisadi ve sosyal değişimlerin üzerinde durulmuştur. Türkiye'de 1961 anayasası ile yeni bir dönem başlamıştır. 1961 anayasasının temel felsefesi ve sosyal devlet vurgusu irdelenmeye çalışılmıştır. 1961 anayasasında devletin yükümlü olduğu sosyal ve iktisadi sorumluluklar mevcuttur. Toplu sözleşme hakkı, grev hakkı, sendika ve dernek kurma hakkı, adil ücret gibi çalışma hayatı ve sosyal yaşama ilişkin önemli girişimler anayasal güvence altına alınmıştır. Güçlü bir sosyal devlet vurgusu bulunan 1961 anayasasında yasama yürütme ve yargı organları arasında güçler ayrılığı söz konusudur. Kanunların anayasaya uygunluğunu denetleyebilmek için Anayasa Mahkemesinin kurulması 1961 anayasasında öngörülmüştür. 1960'lı yıllarda iktisadi alanda Demokrat Parti

döneminden farklı bir iktisat politikası izlenmiştir. Sanayi öncülüğünde planlı bir iktisadi kalkınmanın hedeflendiği bu dönemde kalkınma planları aracılığıyla hedeflenen gelişme düzeyine sistemli bir biçimde ulaşılmak istenmektedir. Sanayileşmenin öncü bir sektör olduğu bu dönemde ithal ikameci iktisat politikalarıyla yerli üretimin teşvik edilmesi hedeflenmektedir. Fabrikaların iktisadi gelişmenin sağlandığı öncü mekânlar olarak yer aldığı bu dönemde fabrikadaki işçi sınıfı dönemin politik bir aktörüdür. İşçi sınıfının iktisadi ve siyasi alanda hak talep ettiği 1960'lı yıllar Türkiye'de solun da yükselmeye başladığı bir dönemdir. Devrimci İşçi Sendikalarının kuruluşu, Türkiye İşçi Partisinin mecliste on beş milletvekili ile temsil edilmesi ve sol hareketlerin hem teorik hem de pratikte geliştiği bir dönem başlamaktadır. Üniversite gençliğinin radikalleştiği bu zaman diliminde sol fraksiyonlar arasında tartışmalar yaşanmıştır. Türkiye'ye 1968 olaylarının yansması sol aktörler için farklı mücadele biçimlerine ve farklı bir süreç dönüşmesine neden olmuştur. Üniversite gençliğinin topraksız köylüler ile birlikte giriştikleri mücadele solun kitleselleşmeye başladığı bir sürecin göstergesidir.

1960'lı yıllarda toplumsal yapıda meydana gelen değişimlerle kırsaldan kentlere başlayan göç ile birlikte büyükşehirlerde gecekondu oluşmaya başlamaktadır. Gecekondu oluşturan ilişki ağları siyasi, iktisadi ve sosyal alanda etkisini göstermektedir. Siyasi partiler seçim dönemlerinde gecekondu için özel çalışmalar yürütmektedir. Gecekondu hukuki statüsüne ilişkin çalışmalar yürüten siyasi partiler burada yaşayanların sorunları ile yakından ilgilenmektedir. Bu dönemde toplumsal yapıda görülen birçok siyasi aktörün incelendiği ikinci bölümde işverenlerin örgütlenme süreci de analiz edilmiştir. İktisadi alanda işçi sınıfının karşısında yer alan işverenler küçük ve orta ölçekli işletmeler ile sanayi burjuvazisinin örgütlenmeye başladığı bir dönemdir. Toplumsal yapıda meydana gelen değişimler yeni siyasi partilerin doğmasına da neden olmuştur. Demokrat Parti geleneğinden gelen merkez sağda yer alan Adalet Partisi, Yeni Türkiye Partisi bunlardan bazılarıdır. İslamcı geleneğin atmışlı yılların sonunda örgütlenmeye başlamasıyla Milli Nizam Partisi ile başlayıp daha sonra Milli Selamet Partisi adını alarak devam eden partileşme süreci bu dönemde ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin yapısal değişiminin analiz edildiği ikinci bölümde 1961- 1980 yılları arasının siyasal, toplumsal ve iktisadi değişim ve dönüşüm süreci incelenmeye çalışılmıştır.



Çalışmanın son bölümünde ise Cumhuriyet Halk Partisi'nin sosyal demokratlaşma süreci büyüteç altına alınmaktadır. Cumhuriyet Halk Partisi'nin tarihsel gelişim sürecinin incelendiği bu bölümde sosyal demokratlaşma sürecine etki eden içsel ve dışsal faktörler irdelenmektedir. Parti içinden etki eden unsurlar içsel faktörlerdir. Parti içi gruplaşmalar, hizipler, seçim ve kurultay süreçlerinin sosyal demokratlaşma sürecine etkisi incelenmektedir. Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1950'li yılların sonundaki kurultaylarla başlayan değişim talepleri ve İlk Hedefler Beyannamesi gibi demokratik bir sistem için gerekli temel kurumların yer aldığı bir çözüm süreci parti içindeki değişim sürecinin etkileyen unsurlardandır. 1960'lı yıllarda ortanın solu ile başlayan sosyal demokratlaşma sürecinde parti içindeki ortanın solu grubu, üçüncü dünyacılar ve genel merkezçiler gibi gruplaşmalar parti içindeki değişimin göstergesidir. 1970'li yıllarda Cumhuriyet Halk Partisi örgütünün seçim çalışmaları ve gençlik kollarının düzenlediği Demokratik Sol Düşünce Forumları sosyal demokratlaşma sürecinde partinin değişen yapısının yereldeki ve teorik düzeydeki etkisi incelenmiştir. Demokratik sol bir parti olarak Cumhuriyet Halk Partisi'nin parti içi dinamiklerinin analiz edildiği bu bölümde partinin geleneksel ittifakının çözülmeye başladığı ve yeni sınıflar ile gelişen demokratik sol çizgide bir ittifakın parti tabanının sosyal demokratlaşma sürecine uyum aşaması incelenmektedir.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin dışındaki alandan gelişen unsurlar dışsal faktörlerdir. Türkiye ve Dünya konjonktürü ile meydana gelen gelişmelerin parti üzerindeki etkisi incelenmiştir. Türkiye'de 1960'lı yıllardaki yeni siyasi iklimin etkisiyle birçok aktörün yer aldığı bu süreçte Cumhuriyet Halk Partisi sağdan ve soldan çeşitli aktörlerden etkilenmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi'nin yön arayışında soldan gelen etkiler Türkiye İşçi Partisi, Milli Demokratik Devrim hareketinin tetiklediği üniversite gençliği ve 1970'li yıllarda Devrimci İşçi Sendikaları ile yakın temasıdır. Solun kitleleşmeye başladığı bu süreçte Cumhuriyet Halk Partisi'nin kendi kimliğini ve siyasi yelpazede ideolojik konumunu ortanın solunda olarak belirtmesi ile başlayan sosyal demokratlaşma süreci sol aktörlerin etkisi ile gelişerek olgunlaşma aşamasına gelmesi incelenmiştir. Partinin sol ile yakın teması 1970'li yıllarda belirli bir seviyede ilerlediği görülmektedir. Cumhuriyet Halk Partisi'nin yön arayışında sağdan gelen etkiler Forum Dergisi ve Hürriyet Partisi ekseninde oluşan

özgürlükçü söylem ve sosyal liberal muhalefettir. Demokrat Parti ve Hürriyet Partisi kökenli isimlerin 1960'lı ve 1970'li yıllarda Cumhuriyet Halk Partisinde siyaset yapması sosyal demokratlaşma sürecine sağdan gelen bir gelişme olarak analiz edilmiştir.



# BİRİNCİ BÖLÜM

## SOSYAL DEMOKRASİ VE SOSYAL DEMOKRAT PARTİLER

### 1.1 SOSYAL DEMOKRASİ

#### 1.1.1 Sosyal Demokrasinin Gelişimi

Sosyal demokrasi on dokuzuncu yüzyılda toplumun ayrıcalıklı kesimlerine karşı ezilen tarafta yer alanların menfaatlerini korumak amacıyla ortaya çıkan siyasal bir harekettir. Sosyal demokrasinin tarihsel süreci, işçi sınıfının varoluş mücadelesi ile kitlelerin genel ve eşit oy hakkı talebi ekseninde gelişen toplumsal mücadelelerle birlikte başlamaktadır. Batı Avrupa'da birçok ülkede işçi sınıfı düşük ücret, uzun mesai saatleri, ağır çalışma koşulları ve düşük yaşam standartlarına maruz kalmıştır. Örgütlü bir işçi hareketinin temelleri bu koşullar altında atılmıştır. Sendikal hareketler ve sosyal demokrat partilerin doğmasına neden olmuştur.

Örgütlü bir mücadele yürüten sosyal demokrat hareket geniş kitleler elde etmektedir. Fikri tartışmalar açısından da yoğun bir değişim- dönüşüm süreci yaşayan sosyal demokrasi Marksizm ile yakın ilişkisi, Marksizmin evrimci yorumu ve revizyonizm tartışmaları ile kimlik krizleri yaşamış, bu tartışmalarda Marks, Engels, Lassalle, Bernstein, Kautsky gibi sosyalist düşünürlerin analizleri ile teorik bir içerik kazanmıştır. Sosyal demokrat partiler revizyonizm tartışmaları, 1917 Ekim Devrimi ile komünist partilerin egemenliğine karşı mücadele ve ikinci dünya savaşının ağır şartları nedeniyle kesinti yaşadığı belirli bir süre haricinde sistemli bir şekilde siyasi faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. 1945 yılında II. Dünya savaşının sona ermesiyle Batı demokrasilerinde iktidar ya da iktidar ortağı olarak koalisyon hükümetlerinde yer alan partiler sosyal demokrasinin altın çağı olan Refah Devleti dönemini 1970'lerin son yıllarına kadar yaşamışlardır.

Birçok ülkede yerel kaynaklardan da beslenerek sentezlenen sosyal demokrasi temel değerleri olan eşitlik, adalet, özgürlük ve dayanışma ilkeleri ile gelişerek bir ideolojik harekete dönüşmüştür. Konjonktürel değişimler, toplumların içsel dinamikleri ve iki kutuplu dünya sisteminin de etkisiyle kuruluşundan farklı bir

görünümde olan sosyal demokrasi kitleler için çekim gücü haline geldiği ilk yıllarından sonra belirli zümrelerin temsilcisi olduğu bir harekete dönüşmüştür.

Sosyal demokrasinin gelişim süreci üç aşamada analiz edilmektedir: Birinci aşama sosyal demokrasinin kuruluş yıllarının ele alındığı on sekizinci yüzyılın sonunda Endüstri devrimi ile başlayıp 1890 yılında Halle’de yapılan parti kongresiyle Almanya Sosyal Demokrat Partisi’nin (SPD) kuruluşuna kadar olan zaman dilimini kapsamaktadır. İkinci aşama Erfurt programı ile başlamakta 1917 Ekim Devrimi ile sosyalizm ve komünizm ayrışmasının iyice belirlenmesi ile İkinci Dünya Savaşına kadar devam edecek olan süreçtir. Üçüncü aşama ise, İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa’da başlayan yeni dönemin sosyal demokrasi açısından da önemli bir evresi olan Refah Devleti uygulamalarının 1970’lerin son yıllarına kadar olan sürecidir. Tarihsel gelişim sürecinin incelenerek sosyal demokrasinin kırılma noktaları ve 1917 Ekim devrimi gibi önemli tarihsel olaylar ile birlikte evrimci bir yapıya nasıl geçildiği incelenmektedir. Sosyal demokrasinin kuruluş yıllarından olgunlaşma dönemine kronolojik bir şekilde analiz edilerek belirli zaman dilimlerinin sosyal demokrasi ideolojisi açısından önemi irdelenmektedir.

### **1.1.1.1 Bir İdeoloji Olarak Sosyal Demokrasinin Kuruluş Dönemi**

Batı Avrupa kökenli bir ideoloji olan sosyal demokrasinin nüvelerinin atıldığı on sekizinci yüzyıldan itibaren artan sermaye akışıyla yeni üretim ilişkileri ortaya çıkmaktadır. On sekizinci yüzyılda İngiltere’de demir ve dokuma sanayiinde teknik buluşlarla önemli ilerlemeler kaydedilmektedir. 1775 yılında İngiltere’de James Watt tarafından icat edilen buhar makinasının demir endüstrisinde kullanılmasıyla demir çelik gibi hammaddelerin seri üretimine geçilmiş ve böylece fabrikalarda üretim artışı yaşanmıştır. Sanayi devrimi refah artışı ile birlikte yeni toplumsal sınıfları ortaya çıkmıştır.<sup>1</sup>

On dokuzuncu yüzyıl Avrupa’da fabrikaların yaygınlaşmasıyla işçi sınıfının siyasal, ekonomik ve sosyal alanda görünmeye başladığı bir zaman dilimidir. Sosyal demokrasi on dokuzuncu yüzyılda işçi sınıfı ve sanayi burjuvazisinin temel aktörler olarak toplumsal yapıda yer aldığı sanayi devrimi ile simgeleşen siyasal bir

---

<sup>1</sup>Sedat Bingöl, “Demokrasi Devrimleri ve Sanayi Devrimi”, **Uygarlık Tarihi**, Ed. Tacidar Sivas, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2013, s. 198.

hareketidir. Bu hareket sanayi burjuvazisinin egemenliğine karşı işçi sınıfının önderlik ettiği zanaatkâr, küçük tüccar ve esnafın da ittifak ederek aynı safta yer aldıkları siyasal, ekonomik ve toplumsal mücadeleler ile şekillenmiştir.

On sekizinci yüzyıla kadar büyük toprak sahipleri ve kilisenin egemenliğinde olan siyasi ve ekonomik güç sanayi devrimi ile sanayi üreticilerine geçmiştir. Fabrika tipi üretim tarzının yaygınlaşmaya başlaması ile birlikte üretim miktarı çoğalmış, el emeği ile üretimin hâkim olduğu aile tipi küçük ölçekli üretim ilişkileri terk edilmeye başlanmıştır. Büyük ölçekli üretime geçilmesi ile kol gücünün yapacağı işleri makinalar üstlenmiş, bu durum ucuz işgücüne neden olmuştur. Sermaye akışını hızlanması ile ortaya çıkan yeni pazar talebi işçi sınıfını zayıf bir duruma düşürmüştür.

1789 Fransız devrimi ile milliyetçilik, özgürlük, eşitlik kavramlarının yayılması ve sanayi devrimi ile yeni bir değişim çağına giren Avrupa'da 1830 ve 1848 devrimleri meydana gelmiştir. Fransız devrimi ile aristokrasinin gücünü yitirip burjuvazinin üstünlük sağlaması ve sanayi devrimi ile gelişen kapitalizmin genişleme çabaları burjuvazinin temsilcisi olduğu liberalizmin karşısına bir mülksüz sınıfın tepkisi olarak sosyalizm doğmuştur. Avrupa genelinde bir tarafta büyük kentlere fabrikalar nedeniyle göç eden işçiler ağır çalışma koşulları düşük ücret nedeniyle zor şartlarda yaşarken diğer tarafta da zenginleşen burjuvazi siyasi ve ekonomik gücünü arttırmak için monarşiye karşı parlamenter demokrasinin egemenliğini savunuyordu.<sup>2</sup> Fransa'da ve İngiltere'de 1830 devrimi ile liberalizm güçlenmiştir. 1838 yılında İngiltere'de Chartism adı verilen hareket kapitalizm karşıtı söylemi ve işçilerin parlamentoda temsilini savunması sosyalist ve liberal reformcu işçi hareketini doğurmuştur.<sup>3</sup> Chartist hareket parlamentonun önemini vurgularken genel ve eşit oy hakkı için mücadele etmektedir. İngiltere'de sosyal demokrasinin parlamento ile sıkı ilişkisinde Chartist hareketin etkisi vardır.

1848 devrimi ile sosyalizm ve milliyetçilik akımları yükselmiştir. Fransa'da Kral Louis Philippe İngiltere'ye kaçmak zorunda kalmış, sosyalist Louis Blanc tarafından kurulan geçici hükümet kurulacak yeni rejimin niteliği açısından

<sup>2</sup> Oral Sander, **Siyasi Tarih- İlk Çağlardan 1918'e**, 23. Basım, İmge Kitabevi, Ankara, 2012, ss. 184- 185.

<sup>3</sup> Ömer Kürkçüoğlu, "Devrimler Çağı (1789-1848)", **Siyasi Tarih**, Ed. Çağrı Erhan ve Esra Yakut, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2013, s.23.

cumhuriyetçiler, sosyalistler ve reformcular arasında başlayan tartışmalarla ülkeyi kaosa sürüklemiştir. 1848 devriminin genel olarak başarısızlığına rağmen sosyalist harekete katkıları olmuştur. Ayrıca milliyetçilik akımının etkisi ile İtalya, Almanya gibi devletler merkezi ulusal birliklerini sağlamıştır. Demiryollarının gelişmesi ve sermaye artışı ile birlikte Avrupa'da devletler genişleme politikalarının sonucu olarak sömürge arayışına yönelmişlerdir. Bismarck önderliğinde birliğini sağlayan Almanya'da gelişen sosyalist hareketlerin önüne geçmek ve endüstri devrimi ile gücü zayıflayan orta sınıfın İngiltere'deki liberalizmin etkisiyle parlamento yetkisi ve denetim talebini engellemek için büyük toprak sahiplerinin ve burjuvazinin desteğini alarak yükselen orta sınıf ve işçi hareketini engellemek ve yoğun bir endüstrileşme süreciyle hızla büyüyen ve zenginleşen bir ekonomi yaratmak amacıyla uzun bir dönem orta sınıf ve işçi sınıfı üzerinde baskı mevcuttur.<sup>4</sup>

Sosyal demokrasinin örgütlü bir hareket olarak ortaya çıkması endüstri devriminin ikinci aşamasına<sup>5</sup> rastlamaktadır. Bu döneme kadar işçi sınıfı eğitim seviyesi düşük, teknolojik yeniliklerin etkisiyle kalitesizleşen işgücüne sahip ve örgütsüz bir yapı içinde olmasına karşın, sanayi devrimi ile birlikte bir değişim aşamasındadır. Sanayi devrimi süresince işçi sınıfı yoğun bir öğrenme sürecindedir. Bu olumsuz şartlardan kurtulmaya çalışan işçi sınıfı ve diğer üretici sınıflar (tarımda çalışan topraksız köylüler, zanaatkârlar, küçük esnaf ve tüccarlar) köy dernekleri, kooperatifler ve eğitim dernekleri aracılığıyla ilk örgütlenme hareketlerine başlamışlardır.

İngiltere'de dokuma sanayiinde makinalı tezgahların el tezgahlarının yerini almasıyla işçi ücretlerinde meydana gelen düşüş ve o dönem Napolyon'un İngiliz mallarına yönelik ambargosunun etkisiyle birlikte teknolojik gelişmelerin emeğe üstün gelmesi bir toplumsal hareket olarak makine kırıcılığı ve Ludizm, Kaptan Swing, Rebecca'nın Kızları gibi ayaklanmalar bu koşullara tepki olarak ortaya çıkmış ve yine Fransa'da da benzer bir biçimde 1790 yılında Jacquard'ın icat ettiği

---

<sup>4</sup> Sander, s.223.

<sup>5</sup> Endüstri devrimi teknolojik gelişme açısından iki evreye ayrılır. Birincisi on sekizinci yüzyıldan başlayıp 1870'li yıllara kadar gelen demir ve kömürün temel ham madde ve enerji kaynağı olduğu makinalaşma çağı olarak adlandırılan bu dönemde yetenekli teknik tecrübeye sahip kişilerce (J. Watt, G.Bell, R. Fulton, S. Morse vb...) icat edilen araç ve gereçlerin olduğu evredir. İkinci evre ise 1870'lerden yirminci yüzyılda da devam eden bu süreç devletin tüm olanaklarıyla mühendis ve bilim insanlarını desteklediği ve böylece teknolojik ilerlemelerin daha sistemli ve kurumsal bir yapıda devam ettiği bir evredir. Bingöl, s. 198. Sander, ss. 209- 210.

dokuma tezgahlarına karşı Lyon’da işçiler başkaldırmış ve makinaları yok etmeye başlamışlardır.<sup>6</sup> Sanayi devrimi öncesi ve sonrasında Avrupa’da makine kırılcılığı bir çok ülkede toplu pazarlık tekniği olarak kullanılmış; işverene zarar veren bu tür eylemlerden bazılarını işverenler işçilerin tehditleri karşısında işçileri İngiltere’de parlamentoya şikâyet etmişler; işverenler üzerinde baskı kurmak amacıyla bir tür sendikal taktik olarak kullanılan makine kırılcılığı işçiler arasında dayanışma ve birlikte hareket etme duygusunu geliştirmiştir.<sup>7</sup> Endüstri devriminin ilk döneminde görülen makine kırılcılığına karşı parlamentolar işçilerin bu tarz eylemlerine yönelik yaptırım içeren yasalarla eylemleri bastırmaya çalışmış. İngiltere’de parlamento makine kırılcılığına karşı idam cezasını öngören bir düzenleme getirmiş ve 1813 yılında on sekiz işçi idam edilmiştir.<sup>8</sup> İşçilerin toplumsal muhalefetine karşı birçok ülkede benzer uygulamalara gidilmiş ve işçi muhalefeti uzun bir süre bastırılmıştır.

Dünyada sosyal demokrasinin temel aktörlerinden biri olan Alman Sosyal Demokrat Partisi’nin (SPD) kuruluşunda önce Almanya’da sosyal demokrasi ideolojisi Marksizm etkisinde, kısmen liberalizmin etkisinde veya bağımsız işçi hareketini savunan farklı görüşler vardır, fakat ağırlıklı olarak sosyal demokrasinin kuruluş yıllarında Ferdinand Lasalle’in görüşleri yaygındır. Berlin’de 1848 yılında kurulan Arbeiterverbrüderung (İşçi Kardeşliği) ilk ulusal işçi örgütüdür, 1850 yılında kapatılmasından sonra tüm işçi dernekleri de yasaklanmıştır.<sup>9</sup> Almanya’da Mayıs 1863 yılında Ferdinand Lasalle önderliğinde Bütün Almanya İşçileri Derneği (ADAV) kuruldu. Lasalle’in öncülüğünde kurulan ADAV işçilerin liberallerin etkisi altında olmadan bağımsız bir şekilde mücadele etmesini desteklemektedir. Bağımsız bir hareketinin önemini vurgulayan Lasalle orta sınıflardan olan zanaatkarların liberallerle olan ilişkilerini eleştirmekte, onları sağ duyulu olmaya ve ADAV’a davet ederek, işçi sınıfı ile zanaatkarların birleşerek mücadele edilmesi gerekliliğini ifade etmektedir.<sup>10</sup> Orta sınıf ile işçi sınıfının ortak mücadelesinin önemini belirten Lasalle bu mücadelenin genel ve eşit oy hakkı için de sürdürülmesi gerektiğini vurgular. Lasalle ADAV genel başkanı olmadan önce ülke çapında genel oy hakkının

---

<sup>6</sup> Britanya’da Sınıf Mücadeleleri, **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s. 163.

<sup>7</sup> STMA, cilt 1, s. 166.

<sup>8</sup> Wolfgang Abendroth, **Avrupa İşçi Hareketleri Tarihi**, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1971, s. 14.

<sup>9</sup> STMA, cilt 1, s. 304.

<sup>10</sup> Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı, **Batı Avrupa’da Sosyal Demokrasi**, çev. Yurdakul Fincancı, Tüses Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, s. 11.

yürürlüğe girmesi için bir dizi etkinlik gerçekleştirmiştir. Özellikle Leipzig şehrindeki miting ile işçi sınıfı arasında popülerliği daha çok yayılmaya başlamıştır. Genel oy hakkı ve barışçıl yollarla -seçimle- iktidarın ele geçirilip sosyal demokrat hareketin sürdürülmesi ve devletin katkısı ile bu değişimlerin yapılabileceğini vurgulaması Lasalle ve hareketinin Alman sosyal demokrasisinin reformist kanadı temsilcilerinden biri olduğunu göstermektedir. Kapitalizmin reformlarla revize edilerek işçi sınıfına iktidar yolunu açabileceğini benimseyen Lasalle dönemin Almanya'sında sosyal demokrat hareketin bir diğer beslendiği ideolojik akım olan Marksizm'den farklı bir gelenektir.

ADAV'ın kuruluşundan bir ay sonra Haziran 1863 tarihinde Lasalle'in genel ve eşit oy hakkı mücadelesinden rahatsız olan burjuvazi önderliğinde liberallerle yakın ilişkide olan elli dört işçi derneğinin temsilcileriyle bir kongre toplandı ve Alman İşçi Dernekleri (Verband Der Deutschen Arbeitervereine) kısa adıyla VDAV kurulmuş oldu.<sup>11</sup> İşçi sınıfı için liberal bir alternatif olarak sunulan bu dernek Lasalle'in fikirlerine karşı liberal bir çizgiyi savunuyordu. Burjuvazinin desteklediği bir dernek olarak işçiler arasında yayılmaya çalışmakta, liberal eksende işçi sınıfının haklarını savunmakta ve mücadelesini desteklemektedir.

Lasalle'in ölümünden sonra Schweitzer'in genel başkan olmasıyla ADAV aynı politik çizgide mücadelesini sürdürmektedir. Almanya'nın birliğini tamamlayamaması gibi ulusal sorunlara yönelik, işçi sınıfının hak ve özgürlükleri için talep ettiği demokratik mücadeleyi Almanya'nın tek bir ulus devlet haline dönüşmesi için yapılan mücadeleden bağımsız olmadığını her zaman dile getiren Lasalle'in ulusal birliğe ilişkin tutum ve politikaları yeni genel başkan tarafından da sürdürülmüştür.<sup>12</sup> Fakat ADAV'ın içinde bu politikaları eleştiren August Bebel ve Wilhelm Liebknecht'in başını çektiği bir grup ile Lasalle ve destekçileri arasında ayrışmalar çıkmaya başlamıştır. Prusya- Avusturya savaşı ve Kuzey Alman Birliği'nin kurulması gibi önemli olaylarda liberaller ve sol gruplar arasında, bazı liberallerin ulusal birlik için Bismarck'ı desteklemeleri ile gruplaşmalar ve ayrılıklar meydana gelmiştir.<sup>13</sup>

---

<sup>11</sup> STMA, cilt 1, s. 299.

<sup>12</sup> Deniz Kavukçuoğlu, **Sosyal Demokrasi'de Temel Eğilimler**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 1998, s. 15.

<sup>13</sup> Tüses, s. 12.



1869 yılında Eisenach'ta VDAV ve ADAV'dan kopan bir grupla oluşturulan Sosyal Demokrat İşçi Partisi (SDAP) Marks ve Engels ile yakın ilişkileri olan August Bebel tarafından kurulan, sosyal demokrasinin örgütten parti modeline geçişi ile bir siyasi hareket olarak Avrupa'da sosyal demokrat partilerin doğuşuna ve siyasi hayatta yer almalarına neden olmaktadır. Haluk Özdalga'ya göre Marksizm, sosyalizm, demokrasi ve devrim nosyonlarını aynı çatı altında birleştirme hamleleri Lasalle ve geleneğinden ayrılan en önemli nüansıdır.<sup>14</sup> SDAP'ın kuruluşuna kadar Lasalle'in fikirleri ile şekillenen sosyal demokrat hareket artık Bebel'in özgün model ve uygulamalarını işçi kitlelerinin benimsemesine rağmen bu dönemde genel olarak sosyal demokrasi Marksizmin etkisi altındadır. August Bebel'in uluslararası işçi kooperatifleri modeli ağır sanayide çalışan işçiler ve zanaatkarlar tarafından sahiplenilmektedir.

Marksizm ile sosyal demokrat hareket arasında tarih boyunca anlaşmazlıklara dönüşen en çetrefil meselelerden olan sosyalizme seçimle mi devrimle mi gidileceği sorunsalı SDAP içinde işçi grupları arasında tartışmaya neden olmaktadır. Marks'ın parlamenter demokrasi ve seçimi burjuva demokrasisi ile ilişkilendirmesi, işçi sınıfının devrimci bir strateji ile mücadelesini ön plana çıkarmasına karşı Bebel proletarya öncülüğündeki ayaklanma stratejisini eleştirerek parlamenter demokrasiyi savunmaktadır.<sup>15</sup> Marks'ın sosyal demokrasinin kuruluş döneminde özellikle 1864 yılında Londra'da toplanan Birinci Enternasyonalde (Genel İşçi Birliği) İngiltere, Fransa gibi ülkelerde örgütlü işçilerin kazanmış oldukları çalışma saatlerinin düşürülmesi ve işçilerin çalışma koşullarında elde ettikleri kazanımları vurgulayarak örgütlü bir işçi sınıfının kapitalizmi yıkarak sosyalizmi yaratabileceğini belirtmesi; Almanya'da sosyal demokrasinin genel ve eşit oy hakkı gibi demokratik araçlarla sosyalist iktidarın kurulabileceği düşüncesini işçi sınıfının liberal demokrasinin temel kurumlarından olan oy, temsil gibi kavramlarla uğraş halindeyken kapitalist sınıfın baskı aygıtlarına maruz kalarak elde ettiği tüm sosyal hakları kaybedebileceğini ifade etmektedir. Londra'da çalışmalarına devam eden Marks başta Almanya'daki sosyal demokrat hareket olmak üzere işçi sınıfının örgütlü ve radikal bir mücadeleden başka hiçbir yolunun olmadığı uyarısını Dünya genelinde sosyalist harekete duyurmaktadır.

---

<sup>14</sup> Haluk Özdalga, **Sosyal Demokrasinin Kuruluşu**, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2001, s. 48.

<sup>15</sup> STMA, cilt 1, s. 306.

SDAP'ın Eisenach programında özgür bir halk devletinin kurulması için siyasi ve ekonomik bağımsızlığın sadece sınıf dayanışması ve tek bir çatı altında yürütülecek mücadele ile sağlanması; genel ve eşit oy ile yerel ve genel meclislerde parlamenter demokrasi biçiminde yürütülecek faaliyetlerle elde edilmesi ve kooperatifçiliğin bir devletçilik politikasına dönüşmesinin talep edildiği bu programda Marksist bir yapıdan çok Lasalle ve Bebel'in etkisinin izleri olduğu görülmektedir.<sup>16</sup>

SDAP ve ADAV iki farklı geleneğe sahip olmalarına rağmen örgütlü mücadelenin temel araçlarından olan grev ve sendikacılık faaliyetlerinden her ikisinin de etkilenecek faydalanmaya çalıştığı bir süreçte, ADAV güçlü bir merkezden yürütülen bu tür stratejilerin, eylem biçimlerinin başarılı olabileceğini vurgularken SDAP daha esnek bir yapıda örgütlenmeleri gerektiğini ifade etmesine karşın her iki grubun da Bismarck'ın işçi sınıfının demokratik hak talep edebileceği kanallar olan grev ve sendikalara karşı uyguladığı baskı politikalarının sonucunda proletaryanın tek bir çatı altında mücadele etme ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır.<sup>17</sup>

SDAP içinde farklı gruplar arasındaki çekişmeler ve tek bir çatı ihtiyacı taleplerinin yükselmesi ile birlikte 1875 yılında Gotha'da tek bir işçi partisi ve net bir ideolojik ve politik çizgi ekseninde ADAV ve SDAP delegeleri tarafından Almanya Sosyalist İşçi Partisi (SAP) kurulmuştur. Gotha programında işçi sınıfının örgütlü mücadelesinin önemini belirterek başlamaktadır:

*“ ... Emek, tüm zenginliklerin ve kültürün kaynağıdır ve genellikle yararlı emek, ancak toplum tarafından meydana getirilebildiği için eşit çalışma yükümlülük ve hakları altında tüm topluma, yani herkesin makul gereksinimlerine göre pay aldığı tüm toplum üyelerine aittir. Bugünkü toplumda iş araçları kapitalistlerin tekelindedir; işçi sınıfının bundan kaynaklanan bağımlılığı her türlü sefaletin ve boyunduruğun kaynağıdır. Emeğin kurtuluşu, iş araçlarının mülkiyetinin toplumsal ortak mülkiyetine dönüştürülmesini, kolektif emeğin kooperatif (esasına göre) düzenlenerek toplum yararına işletilmesini ve emek ürününün adil bağımlılığını gerektirmektedir. Emeğin kurtuluşu, karşısındaki tüm diğer sınıfların gerici bir yığından başka bir şey olmadığı, işçi sınıfının eseri olmalıdır...”<sup>18</sup>*

---

<sup>16</sup> Kavukçuoğlu, ss. 17- 21.

<sup>17</sup> Tüses, s. 13.

<sup>18</sup> Kavukçuoğlu, s. 23.

Emeğin sosyal ve iktisadi yönünün tüm insanlık için vazgeçilmez bir olgu olduğunu, emeğin kapitalist sınıflardan bağımsızlaşarak kurtuluşunu kendi elleriyle kazanacağını belirtildiği Gotha programında Eisenach programında olduğu gibi genel, eşit, dolaysız oy hakkı, yargı ve eğitim gibi temel hizmetlerin parasız olması ve iş gücü için sosyal ve çalışma hakları SAP tarafından devletin temel nitelikleri olarak talep edilmektedir.

Gotha Programı Marks'ın yoğun eleştirilerine uğramıştır. Lasalle geleneğinin etkisinde olan reformist bir yapının egemenliğini eleştiren Marks eleştirilerini Alman İşçi Partisinin Programına İlişkin Kenar Notları başlığı altında toplamıştır. Lasalle'in görüşlerinin parti programına hakim olmasının işçi sınıfının mücadelesini pasifize edeceğini belirten Marks, sosyalist mücadelenin çok yüzeysel bir şekilde tarif edildiğini eleştirmektedir.

Gotha Programıyla Bismarck tarafından çıkarılan Sosyalistlere Karşı Yasa ya da Sosyalistler Yasası olarak adlandırılan yaptırım mekanizması yürürlükte iken toplumun baskı altında olduğu bir süreçte emeği ile geçinen yoksul kesimlerin hızlı bir şekilde örgütlendiği bir dönem yaşanmaktadır. Kavukçuoğlu'nun ifadesiyle:

*“... İşçi çocukları için çocuk yuvalarından cenaze derneklerine, mahalle kitaplıklarından spor kulüplerine kadar yüzlerce “sosyalist” dernek kurulmuştur. Siyasi iktidar karşısında düşülen çaresizliği dengelemek için emekçiler tarafından başlatılan bu yoğun örgütlenmeler zaman içerisinde bir “örgüt fetişizmi”ne dönüşmüş, daha sonraki yıllarda partinin kendi erkini yayma doğrultusunda attığı her adım, partinin gücü karşısında kendi varlıklarını “tehlikede gören” bu derneklerin gizli ya da açık direnişleri ile karşılaşmıştır.”<sup>19</sup>*

Almanya genelinde yaşanan bu yoğun örgütlenme süreci bir statükoyu yıkmaya karşı mücadele ederken sosyalist hareket içinde yeni bir statükonun doğmasına neden olmaktadır. Bu örgüt fetişizmi ile sıkı bir ideolojik bilinçlenme kalıplarının sosyalist hareket içinde egemen olmaya başlaması ileride 1905 ve 1917 devrimleriyle komünizmin özerk bir yapı olarak örgüt fetişizmi ve katı ideolojik bilinçlenme araçlarıyla sol içinde geniş bir hareket alanı kazanacak olmasına Almanya özelinde bir yer açılması sağlanmıştır. Marjinalleştikçe büyüyecek bir yapının inşa edilme süreci Gotha Programı ile gerçekleştirilmiştir.

---

<sup>19</sup> Kavukçuoğlu, s. 34.

Erfurt Kongresine kadar benzer aşamalarla devam eden süreç sosyalistlere ve sosyal demokratlara yönelik Sosyalistlere Karşı Yasa/ Sosyalistler Yasası 1890 yılında yürürlükten kaldırılmasıyla sosyalizm ve sosyal demokrasi temsilcileri hareket serbestisine kavuşmuştur. 1890 yılında Halle’de yapılan parti kongresinde partinin adı Almanya Sosyal Demokrat Partisi (SPD) olarak değiştirilmiştir. SPD ile birlikte Almanya’da sosyal demokrasi kurumsal bir yapı haline gelmiş, bu dönemde birçok SPD’li fikir insanı önemli yaklaşım ve analizleriyle sosyal demokrasiyi kuruluşundan farklı bir mecraya doğru ilerletmektedir.

### **1.1.1.2 Sosyal Demokraside Revizyonizm Dönemi**

1890 yılında SPD’nin kurulması Alman sosyal demokrasisinde önemli birçok gelişmeyi de beraberinde getirmektedir. Parti üyeleri ülkenin mevcut koşullarına uygun çağdaş bir parti programı yapmak için işbirliklerinde bulunarak yoğun bir hazırlanma süreci geçirmişlerdir. Erfurt Programı hazırlanırken parti içerisinde üç farklı kanat vardır. Radikal grubun öncüleri Clara Zetkin, Rosa Luxemburg, Karl Liebknecht; reformist grupta Edward Bernstein, Edward David, Georg von Vollmar yer alıyor; genel başkan August Bebel partinin en tecrübeli ve önemli bir kişisi olarak tanımlanırken Karl Kautsky ise merkezi simgeliyordu.<sup>20</sup> Erfurt programı Bernstein’in da katkılarıyla Kautsky tarafından hazırlanmıştır. Kautsky ve Bernstein isimlerinin parti içinde yükselmesine ve daha aktif hale gelmelerine sebep olmuştur.

Dönemin ekonomik ve sosyal durumunun ayrıntılı bir şekilde tespit edildiği Erfurt Programında kapitalist sınıf karşısında işçi sınıfının varlığının sürekli bir mücadele süreci içerisinde güçlenmesiyle birlikte sömürünün olmadığı bir sosyalist toplum modeline geçileceği öngörülmektedir. İşçi sınıfının örgütlenme bilincinin arttığı bu süreçte politik bir aktör olarak kendi kimliği ve özgüveni ile işçi sınıfı siyasal alanda etkin bir şekilde karar alma mekanizmalarına dahil olmaktadır. İşçi sınıfının öncülüğünde ulaşılabilecek sosyalist toplum modeli sosyal demokrat parti aracılığıyla kurulmaktadır. Erfurt Programında on dokuzuncu yüzyılın sonlarında fiili durum ve sosyalist modele geçiş için gerekli olgular vurgulanmaktadır:

---

<sup>20</sup> Özdalga, s. 51.

“...Burjuva toplumunun ekonomik gelişmesi, doğa yasalarının şaşmazlığı ile emekçinin kendi üretim araçlarının özel mülkiyetine sahip olması temeline dayanan küçük işletmeleri çöküşe götürmektedir. Bu gelişme emekçiyi kendi üretim araçlarından koparmakta ve onu mülksüz proletere dönüştürmekte, üretim araçları görece olarak az sayıdaki kapitalistlerin ve büyük toprak sahiplerinin tekeli haline gelmektedir... Proletarya ve –küçük burjuva ve köylüler gibi- ara tabakalar için bu, yaşamsal güvensizliklerinin, yoksulluğun, zulmün, köleleşmenin, aşağılanmanın, sömürünün giderek artması anlamına gelmektedir. Proleterlerin sayıları arttığı ölçüde yedek işçi ordusu da o ölçüde büyümekte, sömüren ile sömürülenler arasındaki çatışma o ölçüde derinleşmekte, burjuvazi ile proletarya arasındaki sınıf mücadelesi, (yani) modern toplumu iki düşman kampa bölen ve tüm sanayileşmiş ülkelerin ortak karakteristiği olan bu mücadele o ölçüde amansız bir hal almaktadır... Mülk sahipleri ile mülksüzler arasındaki uçurum, kaynağı kapitalist üretim tarzının özünde yatan krizler tarafından daha da derinleştirilmektedir; o krizler ki, her geçen gün daha geniş ve daha yıkıcı olmakta, genel güvensizliği toplumun normal durumu haline getirmekte ve bugünkü toplumun üretici güçlerinin bu toplum için gereğinden fazla büyüdüğü, üretim araçlarının rasyonel kullanımı ve gelişimiyle bağdaşmaz hale geldiğinin kanıtı olmaktadır. Eskiden üreticiye, ürünün mülkiyetini sağlayan üretim araçlarının özel mülkiyeti, bugün, köylülerin, zanaatkarların ve küçük esnafın mülksüzleşmelerine ve çalışanların emek ürünlerini çalışmayanların - kapitalistlerin, büyük toprak sahiplerinin- sahiplenmelerine yaramaktadır. Ancak, üretim araçlarının – toprağın, madenlerin, hammaddelerin, aletlerin, makinelerin, taşıtların- kapitalist özel mülkiyetlerinin toplumsal mülkiyet haline getirilmesi ve meta üretiminin sosyalist üretim biçimine, (yani) toplum için toplum tarafından sağlanan üretim biçimine dönüştürülmesi, büyük işletmelerin ve toplumsal emeğin sürekli artan verimliliğinin şimdiye kadar sömürülmüş olan sınıflar için bugünkü gibi yoksulluk ve zulüm kaynakları olmaktan çıkmasını, refahın ve uyumlu, evrensel bir mükemmelleşmeye doğru gidişin kaynakları haline gelmesini sağlayabilir... İşçi sınıfının kapitalist sömürüye karşı mücadelesi, zorunlu olarak siyasi bir mücadeledir. İşçi sınıfı, siyasi hakları olmaksızın ekonomik örgütlenmesini geliştiremez. Bu sınıf, siyasi iktidarı ele geçirmeden üretim araçlarının toplum mülkiyetine geçişini gerçekleştiremez. Sosyal Demokrat Partinin görevi, işçi sınıfın bu mücadelesine bilinç ve birlik kazandırmak ve onu zorunlu olduğu hedefe yönelmektir.”<sup>21</sup>

Erfurt Programı iki bölümden oluşmaktadır. Karl Kautsky'nin hazırladığı ilk bölümde Erfurt Programının temel prensipleri, Eduart Bernstein tarafından kaleme alınan ikinci bölümde ise reformist talepler yer almaktadır:

“... Üretim araçlarının toplum yararına çalıştırılması, ulusal gelirin yeniden bölüşümü, sekiz saatlik çalışma hakkı, çalışanların tıbbi bakım ihtiyacı, demokratik hakların elde edilmesi, genel oy hakkı, nisbi temsil sistemi, savaş ve barışta halkın karar vermesi, kadınlara karşı yasalarda öngörülen ayrımcılığa

<sup>21</sup> Kavukçuoğlu, ss. 42- 43.

*son verilmesi, enternasyonal hakemlik kurumu, vergi reformu, okulların kiliseden ayrılması, halkın kendi yasalarını kendi hazırlaması.*<sup>22</sup>

Erfurt Programının temel hedefleri ve istekleri SPD içinde belirli gruplaşmaların başladığı bir zaman diliminde revizyonizm tartışmalarının parti programı üzerinden devam ettiği ve Gotha Programından farklı bir biçimde sosyal demokrasinin iki önemli düşünürünün görüşleri sentezlenerek elde edilmiştir. Erfurt Programı Lasalle ve Marks'ın görüşlerinin etkisinde hazırlanmıştır. Lasalle'ın demokratik mücadele, seçim ve genel oy hakkı vurgusu programda yer almaktadır. Kautsky'in hazırladığı ilk bölümde Marksist ifadelerle betimlenen kapitalist toplum, toplumun belirli kesimlerinde özellikle mülk sahiplerinde bulunan üretim araç ve gereçlerinin kamusallaştırılması vurgulanmaktadır.<sup>23</sup> Üretim araç ve gereçlerinin kamulaştırılması Marksist bir kavram olarak sınıf savaşımlı yolu ile gerçekleştirilmektedir. Erfurt Programının Marksist öğeler taşıması Alman Sosyal Demokrasisinde belirli bir süre sonunda görülmektedir. Başlangıçta Lasalle etkisinde gelişen Alman Sosyal Demokrasisi kısmen de olsa radikal bir stratejinin hakim olduğu bir dönemi yaşamaktadır. Bu döneme kadar toplumsal düzenin, sosyal ve ekonomik ilişki ağlarının kapitalist gelişime uygun bir biçimde revize edilerek sürdürülmesi ifade edilirken Erfurt Programındaki sosyalist toplum biçimine geçilmesi için köklü bir değişim sürecinin gerekliliği belirtilmektedir. II. Enternasyonal'de SPD öncülüğündeki Alman sosyal demokrasisi diğer ülkelere göre çok daha örgütlü ve sistemli bir yapıda olması ona büyük bir avantaj sağlamakta ve Marks'ın görüşlerinin önemini de Alman sosyal demokrasisi üzerindeki etkisi II. Enternasyonal ile görülmektedir.<sup>24</sup>

Alman sosyal demokrasisinin gelişimi Batı demokrasilerinde sosyal demokrat hareketin örgütlü bir yapıda siyasi partilere dönüşerek ilerlemesini hızlandırmıştır. Bu dönemde Avrupa'nın birçok ülkesinde ilk defa sosyal demokrat partiler kurulmuştur. İşçi sınıfının öncülüğünde kurulan bu partiler Avrupa'da sosyal demokrasinin kurumsallaşmasını sağlamıştır. 1875 Portekiz Sosyalist Partisi, 1880 yılında Macaristan İşçi Partisi, 1885 yılında Belçika İşçi Partisi, 1887 yılında

<sup>22</sup> Anıl Çeçen, **Sosyal Demokrasi**, Devinim Yayınları, Ankara, 1984, s. 41. Tüses, s. 17.

<sup>23</sup> Tüses, s. 17.

<sup>24</sup> Atakan Hatipoğlu, "Sosyal Demokrasi'nin Tarihsel Evrimi", **Teori Aylık Dergi**, Sayı 270, Temmuz 2012, (Dergi), s. 15.

Danimarka Sosyal Demokrat Parti, 1887 yılında Norveç İşçi Partisi, 1889 yılında İsveç'te Sosyal Demokrat İşçi Partisi, 1895 İtalya'da İşçi Partisi ve 1899 yılında Avusturya Sosyal Demokrat Parti kurulmuştur.

Sosyal demokrat partiler, işçi partileri ve sosyalist partilerin kurulduğu bu ülkelere ek olarak Fransa ve İngiltere'de sosyal demokrat hareketin çok daha köklü ve farklı bir geleneği vardır. Fransa'da 1871 yılında kurulan Paris Komünü'nün kısa ömrüne karşın sosyalist harekette güçlü bir etki bırakması işçi sınıfına sendikalist bir mücadele ile örgütlü bir yapıda mücadele etmenin önemini kazandırmıştır. 1889 ile 1893 yılları arasında çeşitli akımların etkisinde gelişen işçi sınıfının örgütlenme süreci ülke çapındaki grevler toplumun her kesiminden ve her yaş grubundan insanın katıldığı bir direniş sürecine dönüşmekte, bu toplumsal mücadele süreci Fransız İşçi Partisi'nin yerel ve genel seçimlerde başarı elde etmesini sağlamaktadır.<sup>25</sup> Sendikal mücadele ülke çapına yayılarak genişlemekte ve çok sayıda militan kazanmaktadır.

İngiltere'de Chartist geleneğinin etkisinde gelişen sosyalist hareket liberal ve sol bir sentezin etkisindedir. İşçi sınıfının sendikal örgütlenmesinin güçlü olduğu İngiltere'de sosyalist bir hareket olan Fabianizm önemli bir akımdır. İngiltere'ye özgü bir sosyalist hareket olan Fabian hareketi Ortodoks Marksizmden farklı bir yapıdadır. Bir fikir hareketi olarak ortaya çıkan Fabianizm Sidney Webb ve Beatrice Webb'in önderliğinde Ortodoks Marksizmin köklü ve radikal düzen değişikliğine karşı belirli bir sürece yayılarak aşama aşama kamulaştırma politikalarıyla sosyalist düzene geçileceği öngörülmektedir.<sup>26</sup> 1906 yılında kurulan İngiltere İşçi Partisi üzerinde etkisi olan Fabian sosyalizmi işçi sendikaları ve liberaller ile yakın ilişki içindedir. Sosyalizme demokratik bir biçimde geçiş için anayasal düzende mücadele edilmesinin gerekli olduğunu vurgulayan Fabianistler, kapitalizmin planlı ve sistemli bir şekilde revize edilerek sosyalizme geçileceğini belirtmektedirler.<sup>27</sup>

Erfurt Programının Marksist bir yönü olmasına karşın bu dönem SPD'de reformist oluşumların ön plana çıktığı bir sürecin başlangıcı olarak ele alınmaktadır. Bernstein'in öncülüğünde yer alan revizyonist grubun parti içinde etkinlik kazanmaya başladığı bir zaman dilimidir. Sosyal demokrasinin Marksizm etkisinde

---

<sup>25</sup> STMA, cilt 2, s. 392.

<sup>26</sup> Sevgi Uçan Çubukcu, "Sosyal Demokrasi- Melez Bir Politik Gelenek", **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, 3. Baskı, Ed. H. Birsen Örs, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 266.

<sup>27</sup> Uçan Çubukcu, s. 266.

olduğu bir dönem olmasına rağmen sosyal demokrasinin tarihsel gelişim sürecinde revizyonizm çağının başladığı bir süreçtir. Bu süreç ile Bernstein önderliğindeki revizyonist grubun Alman sosyal demokrasisine yoğun eleştiriler yöneltmekte ve Marksizmin çizgisinde bir sosyal demokrat partinin farklı bir mecraya yöneleceğini belirtmektedir. Ortodoks Marksizmin temel öğelerini eleştiren Bernstein, 1898 yılında SPD'nin Stuttgart kongresine gönderdiği mektupta revizyonist eleştirilerini kamuoyuna sunmaktadır. Ortodoks Marksizmin kapitalizmin belirli bir süre sonra oluşacak kaçınılmaz çöküşü ve bununla birlikte işçi sınıfı önderliğinde kurulacak proleter iktidarın, belirli bir zaman diliminden sonra bile kurulamayacağını ve kapitalizmin çözülüşünün mümkün olmadığını belirttiği mektupta sınıf savaşımının gittikçe artan direnme gücünün yanlış bir değerlendirmesi olduğunu vurgulamaktadır.<sup>28</sup>

Sınıf mücadelesini eleştiren Bernstein, işçilerin ekonomik ve sosyal şartlarının gelişmesi ile daha iyi bir yaşam düzeyine kavuşarak kapitalist sisteme daha sıkı bir biçimde bağlanmasını öngörmektedir. Hayat standardı yükselen işçi sınıfı kapitalizm ile mücadele sürecinden müzakere aşamasına geçmektedir. Sistemin bu şekilde gelişerek devam edeceğini savunan Bernstein Ortodoks Marksizmin kapitalizmin çökeceği varsayımının geçersiz olduğunu ifade etmektedir. Sınıf savaşımı yerine sınıflar arası işbirliğini öneren Bernstein toplumun tün kesimlerinin sıkı bir işbirliği ile ideallerini hayata geçirmeyi ve daha yaşanılabilir bir dünya için demokratik yollardan devleti bu idealleri gerçekleştirmeye yöneltmek tüm sınıfların dahil olduğu toplumsal işbirliğini vurgulamaktadır.<sup>29</sup> Toplumsal çatışmalar ve sınıf mücadelesi yerine uyumlu bir işbirliğinin varlığı revizyonist uygulamaların temel karakteridir. Düzeni değiştirme idealinden düzen ve statüko ile uyumlu bir aşamaya geçiştir.

Kapitalizmin çöküşündense ıslah edilerek daha sürdürülebilir bir sistem olarak devam edeceğini savunan revizyonizm, SPD içinde radikal grubun yoğun eleştirisine maruz kalmaktadır. Clara Zetkin, Rosa Luxemburg ve Karl Lebknecht başını çektiği radikal grup Bernstein'ın tezlerini eleştirmekte ve burjuva demokrasisine yatkın bir anlayışın parti içerisinde taraftar bulmasına karşı

---

<sup>28</sup> Sheri Berman, **Siyasetin Önceliği- 20. Yüzyılda Avrupa'da Sosyal Demokrasinin İnşası**, çev. Naim Atabağsoy ve Soner Torlak, Phoneix Yayınevi, Ankara, 2012, s. 91.

<sup>29</sup> Berman, s. 90.



çıkılmaktadırlar. Bernstein'in kapitalizmin yenilenecek sürekli devam eden bir yapıda olduğunu belirten görüşüne karşı çıkan Rosa Luksemburg, kapitalist sistemin önlenemez bir yıkılma sürecinin olduğunu vurgulamakta, bu yıkılış aşamasına da ekonomik sebepler yüzünden varılacağını belirtmekte ve bu sebepler arasında sermayenin uluslararası yayılma süreci ile birlikte belirli bir noktadan sonra yeni pazarlar ve yüksek kar oranları bulamayacağı ve bu yüzden çöküş aşamasının kaçınılmaz olduğunu ifade etmektedir.<sup>30</sup> Radikal grup kapitalizmin son tahlilde çöküşünün mümkün olduğunu savunarak reform, sosyal ve ekonomik şartların revize edilmesi gibi kapitalist sistemle uyumlu davranışların boş bir hamle olduğunu söylemektedir.

Sosyal demokrat harekette radikaller ve reformistler arasındaki mücadele uzun bir süre daha devam etmektedir. Benzer aşamalarla süregelen tartışma süreci sosyal demokrasinin revizyonizme yakın bir çizgide ilerlemekte olduğu ve Avrupa genelinde parlamenter mücadele ekseninde geliştiği bir zaman dilimine denk gelmektedir. Birçok ülkede sosyal demokrat partiler mecliste sandalye kazanmakta ve demokratik sistemle uyumlu bir mücadele süreci içinde faaliyetlerini geliştirmektedir. Reformistlerin kapitalist sistemle uyumlu bir şekilde gelişimini eleştiren radikal ve devrimci grup arasındaki tartışmalar II. Enternasyonel'de de ortaya çıkmaktadır. II. Enternasyonel'in 1903 yılında yapılan Dresden Kongresinde reformist kanadın grevlere yönelik eleştirisi bu tartışmanın tipik bir örneğidir. Reformistler işçi grevlerini siyasi mücadelenin bir temel aracı değil sadece iktidara gelebilmek için kullanılacak sıradan bir eylem olduğunu belirtmekte ve bu görüşün belirli bir şekilde düzenlenerek 1904 yılında Amsterdam Kongresinde bir karar olarak uygulamaya geçilmesini öngörmüşler ve daha sonra SPD'nin Jena Kongresinde de işçi sınıfının geniş katılımlı ve ülke çapında etki düzeyi yüksek grevlerine karşı çıkmışlardır.<sup>31</sup>

Yirminci yüzyılın başına kadar benzer süreçler ve tartışmalar ile devam eden bu ikili yapı Birinci Dünya Savaşının yaklaştığı bir zaman diliminde artık keskin bir biçimde ayrılmaktadır. Yirminci yüzyılın başlarında sosyalizmin gelişimi de farklı bir eksenle devam etmektedir. Örgütlü yapıda gelişen sosyalist hareket işçi partileri, sendikalar, dernekler, fikir kulüpleri, sosyal ve spor dernekleri aracılığıyla ekonomik

<sup>30</sup> Özdalga, s. 67.

<sup>31</sup> STMA, cilt 2, s. 413.

ve siyasal güç elde etmekte ve kapitalist sistem içinde belirli bir aşamaya gelerek konumunu güçlendirmektedir.<sup>32</sup> Sanayi devrimi ile gelişen Batı toplumlarında işçi sınıfının da kendi örgütleri aracılığıyla belirli bir mesafe kat etmesi onu kapitalist sistemin bir üyesi olarak sistem içinde daha ılımlı koşullarda kalmasını sağlamıştır. Üretim sürecinde temel bir aktör olan işçi sınıfı emeğinin karşılığını elde etmeye çalışarak sistemin çarklarına dahil olmasıyla devrimci mücadele ve sınıf çatışması gibi kavramların artık siyasi mücadelesinde çok fazla yer almadığı bir sürece geçmiştir. İşçi sınıfının temsilcisi olan sosyalist partiler ve sosyal demokrat partilerin parlamenter mücadelesi, genel ve eşit oy hakkı ile anayasal sınırlar içindeki mücadelesi gibi reformist eylemler bu süreçle birlikte işçi sınıfının temel faaliyetleriyken; daha radikal ve devrimci bir mücadele süreci ile kapitalist sistemin çözülüşünü savunan özellikle Rusya gibi Doğu toplumlarında var olan sol partilerin savunduğu devrimci partiler sosyalist hareket içerisindeki ikili yapının göstergesidir.<sup>33</sup>

1917 Ekim devrimi ile Sovyetler Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) kurulması Leninizmin sosyalist harekette önemli bir aktör olarak yer almasıyla yeni bir evreye geçilmektedir. SSCB'nin komünist bir ekonomik sistem içerisinde faaliyet göstermesi ile bu dönemde sosyalist harekette komünizmin önemli bir aktör olarak yer aldığı bir zaman dilimi başlamaktadır. Ortodoks komünizmin sosyalist düşünüşte başat olduğu bir süreçtir.

Sosyal demokrasideki ikili yapı SSCB'nin kurulması ve komünizmin yükselişe geçmesi ile daha net bir görünüm kazanmaktadır. Devrim ve radikal taleplerin törpülediği, işçi sınıfının kazanımlar elde ederek sınıf mücadelesi gibi kavramların önemini yitirdiği reformist Batı Avrupa sosyalizmi bir tarafta yerini alırken diğer tarafta SSCB örneğinden hareketle sınıf savaşımının ve devrim için mücadelenin kutsal bir amaç olarak talep edilen temel prensiplerin olduğu komünist bir anlayış yer almaktadır.

---

<sup>32</sup> Andrew Heywood, "Sosyalizm", **Siyasi İdeolojiler**, 5. Baskı, çev. Özgür Tüfekçi, Adres Yayınları, Ankara, 2013, s. 117.

<sup>33</sup> Heywood, ss. 117- 118.

Batı Avrupa’da bu dönemde sosyal demokrat partiler sınıf partisinden kitle partisine evrilmiştir.<sup>34</sup> Reformist söylemlerin ön planda olduğu bu süreçte işçi sınıfının mücadelesi kısmen de olsa belirli bir düzeyde devam etmektedir. İkinci Dünya Savaşına kadar belirli bir seviyede siyasi, ekonomik ve sosyal mücadeleye devam eden sosyal demokrat partiler savaş süresince toplumun diğer aktörleri gibi faaliyetlerini askıya almak zorunda kalmıştır.

### 1.1.1.3 İkinci Dünya Savaşı Sonrası Refah Devleti Dönemi

1945 yılında İkinci Dünya Savaşı’nın sona ermesiyle Dünya’da yeni bir dönem başlamaktadır. Doğu ve Batı bloku olarak ikiye ayrılan sistemin iki ideolojik kamp ekseninde gelişim gösterdiği bir zaman dilimi başlamaktadır. Bir tarafta Amerika Birleşik Devletleri’nin (ABD) başını çektiği ve İngiltere, Fransa gibi gelişmiş sanayi ülkelerinin dahil olduğu kapitalist sistemin ve liberal demokrasinin yer aldığı Batı bloku mevcuttur. Diğer tarafta ise SSCB önderliğinde az gelişmiş ve geri kalmış Çekoslovakya, Macaristan, Polonya, Bulgaristan gibi Doğu ve Orta Avrupa ülkeleri, Asya ve Uzakdoğu ülkelerinin yer aldığı Doğu bloku bulunmaktadır. Komünist ekonomik sistemin hakim olduğu Doğu blokunda tek parti yönetiminde bir siyasal yapı ortaya çıkmaktadır.

Batı Avrupa ülkelerinde İkinci Dünya Savaşı sonrası siyasi faaliyetlerine devam eden sosyal demokrat partiler Refah Devleti modelini uygulayarak yeni bir devlet anlayışını ortaya çıkarmaktadırlar. Birçok Avrupa ülkesinde iktidar ya da iktidar ortağı olarak hükümetlerde yer alan sosyal demokrat partiler farklı bir ekonomik ve sosyal misyonla işleyiş göstermektedir.

1929 Büyük Buhranı ve İkinci Dünya Savaşı gibi yirminci yüzyılda iki önemli olaydan sonra oluşmaya başlayan Refah Devleti modeli toplumsal bir konsensüsün oluşmasını sağlayarak bir daha savaş, yıkım ve kaos dönemlerine girilmemesi için belirli bir düzen içerisinde sosyal ve ekonomik uyumun sağlandığı bir yapı olarak faaliyet göstermeye başlamaktadır. Yakın geçmişten dersler çıkarmaya çalışan sosyal refah devleti uygulayıcılarının belirli bir ekseninde gelişen kalkınma ve toplumsal refah artışı sağlanması temel hedefleri arasındadır. Uyumlu

<sup>34</sup> Sadun Emrealp, **Sosyal Demokrasi’den “Sosyal Demokrasi”ye**, Afa Yayıncılık, İstanbul, 1991, s. 83.

ve uzlaşmacı bir yapıda gelişen toplumsal ilişki ağları kapitalist sistemin revize edilmesini sağlayarak daha insancıl bir hale gelmesini sağlamaktadır.

Bu dönemde sosyal demokrat partiler Keynesyen ekonomi politikalarının savunucusudur. Devletin serbest piyasada hakem rolünü üstlenmesi gerektiğini belirterek ekonomik düzenin uyumlu bir şekilde gelişimini ön plana çıkarmaktadır. Devlet toplumda sosyal ve ekonomik olarak olumsuz koşullarda yaşayan yurttaşların sosyal politikalar yardımıyla şartlarının düzeltilmesini sağlamaktadır. Sigorta, konut yardımı gibi politikaların bu dönemde birçok ülkede görülmesi Sosyal Refah Devleti politikalarının önemli bir göstergesidir. Planlı ve sistemli ekonomi politikaları sanayi, hizmetler ve tarım sektörlerinde devletin öncülüğünde uygulanmaktadır. Sanayileşme öncülüğünde uygulanan planlı ekonomi politikaları üretim hacmini de arttırarak milli gelir artışı sağlamakta ve bu artışta hane halkları üzerinde olumlu bir etki yapmaktadır. Eşit ve adil bölüşüm politikaları bu dönemin ekonomik anlayışının temel karakteridir. Özel mülkiyetin ve bireysel hakların korunmasına önem veren ekonomi politikaları, refah devletinin devletçi anlayışının yanında özel mülkiyeti de koruyup teşvik eden melez bir yapıyı ortaya çıkarmaktadır.

Refah devleti uygulamalarında ekonomide devletçi bir anlayışın ağır basmasına karşın siyasal alanda liberal demokrasi hakimdir. Denetim mekanizmalarınca kontrol altında olan kapitalist ekonomik sistemde Batı Avrupa ülkeleri örneği ile ilişkilendirilen liberal (özgürlükçü) demokrasi sosyal demokrat partilerin bu dönemdeki ideolojik çizgisinin temel karakteridir. Almanya, İsveç ve Norveç gibi Batı Avrupa ülkelerinde sosyal demokrat partiler toplumu dönüştürmek yerine toplum ile uzlaşma sürecine giren bir yapı haline gelmektedir.<sup>35</sup> Kitle partisinden halk partisine evrilen sosyal demokrat partiler bu dönemle birlikte sadece işçi sınıfı veya dar gelirli kesimlerin haklarını savunmaktan ziyade – yine alt gelir gruplarının haklarını savunmaya devam etmektedir- toplumun diğer kesimleri ile de iç içe olan bir parti olarak siyasi mücadelesine devam etmektedir. Toplumdaki belirli grupları kucaklamaktansa toplum geneline yayılmayı misyon edinen bir hareket haline dönüşmeyi tercih etmektedir.

---

<sup>35</sup> Emrealp, s. 156.

1951 yılında yapılan Frankfurt kongresinde Sosyalist Enternasyonel'in kurulması ile Marksizmden farklı bir sosyalist dokuda yer alan uluslararası bir sosyalist hareketin tek bir çatı altında toplanması sağlanmaktadır. Sevgi Uçan Çubukçu'nun ifadesiyle “,, Sosyal demokrasinin önüne artık Marksist düşünce ve pratikle hesaplaşmanın ötesinde, Marksist sosyalist projeden, ‘reel sosyalizm’den ve liberal/ muhafazakar kapitalist pratikten farklı bir toplumsal tahayyülü geliştirme görevini koyuyordu...”<sup>36</sup> sosyal demokrasinin artık tarihsel sürecinden farklı bir misyonda hareket etmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Sosyal demokrat partiler artık bir halk partisi haline gelmektedir. Doğu blokunun katı komünist partilerine karşı geniş bir ideolojik yelpazede toplumun hemen her kesimin kucaklayan bir parti olarak Batı bloku ülkelerinde birinci veya ikinci parti olarak parlamentoda yer almaktadır.

1959 yılında yapılan SPD'nin Bad Godersberg kongresi sosyal demokrasinin geniş toplumsal kesimleri kucaklama hamleleri içerisinde olduğu bir süreçte yapılmıştır. SPD'nin devletçilik ilkesini ve kamusal politikalarını törpülemekte ve Bad Godersberg kongresi ile liberalizm parti politikalarında etkin bir şekilde yer almaya başlamaktadır. Piyasa ekonomisi ile iyi ilişkiler içinde olan, kısmi bir planlama ile birlikte üretim araç ve gereçlerinin özel mülkiyet ve piyasa ekonomisinin rekabetçi yapısı ekseninde hareket etmesini öngören bir ekonomik model ve anlayışa geçildiği bir kongredir.<sup>37</sup>

1970'li yıllara kadar istikrarlı bir şekilde devam eden Refah Devleti uygulamaları konjonktürel dalgalanmalarla belirli bir aşamaya gelmiştir. Yetmişlerin ortalarında başlayan petrol krizi, keynesyen birikim modelinin belirli bir süre sonra tıkanmaya başlaması ile sosyal demokrasi ve refah devleti politikaları küresel çapta krize doğru evrilmektedir. Avrupa'da İskandinav ve Batı Avrupa modellerinin başarılı örnekleri ile Portekiz, İspanya ve Yunanistan gibi diktatörlükten demokrasiye geçen ülkelerde yetmişlerin sonu ve seksenler süresince sosyal demokrat partilerin etkin oldukları dönemlerdir. İngiltere'de Thatcher'ın Muhafazakar partisinin liberal politikaları ile sosyal refah devleti uygulamalarının güçsüzleştirilip yok edilmeye çalışıldığı bir süreç olan seksenli yıllarda sosyal demokrasinin de içeriksel olarak farklı bir anlayışa sahip olduğu bir zaman dilimidir.

<sup>36</sup> Uçan Çubukçu, s. 278.

<sup>37</sup> Emrealp, s. 105.

Sosyal demokrasinin temel değerlerinden olan adalet, eşitlik, özgürlük ve barış kavramlarının içeriği boşaltılarak değişik bir hale gelmesiyle sosyal demokrat partiler ideolojik ve pratik olarak farklı kulvarlarda konumlandırılmaktadır. Sosyal demokrat partiler İngiltere’de Tony Blair, Almanya’da Gerard Schöreder’in öncülüğünde Üçüncü Yol adlı yeni bir aşamada yer almaktadır. Doksanlı yıllarda uyguladıkları neo liberal ekonomi politikaları, ABD’nin öncülüğünde Irak’ın işgalini desteklemeleri gibi örnekler sosyal demokrat partilerin temel değerlerinden ve kuruluş felsefelerinden farklı bir mecrada olduklarını ortaya çıkarmaktadır.

### **1.1.2 Sosyal Demokrasinin İdeolojik Kavram Olarak Analizi**

Sosyal demokrasinin tarihsel gelişim süreci içerisinde devrimci ekseninde başlayan bir ideolojik hareketten evrimci bir yapıya doğru ilerlediği görülmektedir. On sekizinci yüzyılda Avrupa’da başlayan bilimsel ilerlemeler yeni bir toplumsal yapıyı da beraberinde getirmekte ve sosyal yapının köklü bir değişime uğramasıyla yeni birçok olgunun bu dönemde görülmesine neden olmaktadır. Kapitalizmin hızlı bir biçimde gelişmesiyle iki temel sınıfın bu dönemden itibaren siyasal, ekonomik ve toplumsal mücadelelerine sahne olan gelişmiş Batı toplumlarında sosyal demokrasi ideolojik bir hareket olarak yer almaktadır. İşçi sınıfı ve kapitalist sınıf arasındaki çetrefil mücadele Ekim Devrimi, Birinci ve İkinci Dünya Savaşı gibi tarihsel olayların yaşandığı bu zaman diliminde kimi zaman inişli- çıkışlı kimi zaman dengeli bir yapıda gelişmektedir.

Tüm bu zaman evreleri ile sosyal demokrasinin farklı kavramsal içerikler ve yorumlamalara tabi olması sosyal demokrasinin belirli temel amaçları ve dönemin sosyalist düşünürleriyle gelişen teorik bir yapının doğmasına neden olmaktadır. Bu ikili yapı sosyal demokrasinin ana perspektifini muhafaza ederken aynı zamanda hem dönemseller hem yerel farklı modellerin oluşmasını sağlamaktadır.

Bu başlık altında sosyal demokrasinin ideolojik olarak analiz edilebilmesi için sosyal demokrat teoriye önemli katkılar sağlayan düşünürlerin temel görüş ve prensiplerinin irdelenerek çeşitli kavram ve modelleri incelenmektedir. On dokuzuncu yüzyılda oluşum yıllarından yirminci yüzyılın sonlarına doğru farklı bir içeriğe dönüşerek evrimci bir hareket haline gelen sosyal demokrasinin önemli

temsilcilerinin yorum ve fikirleri ele alınmaktadır. Lasalle, Bernstein, Kautsky ve Owen gibi isimlerin teorileri incelenmektedir.

### 1.1.2.1 Ferdinand Lasalle ve Örgütlü Mücadele

Alman sosyal demokrasininin kuruluş ve örgütlenme aşamasının başladığı zaman diliminde Ferdinand Lasalle'in etkisi ve katkıları çok önemlidir. Sosyal demokrasinin kitlelere açılmasında ve örgütlü bir yapı ile mücadeleye devam etmesinde Lasalle öncü bir aktör olarak sosyal demokrasi tarihinde yer almaktadır.

1862 yılında Prusya'da liberaller ve Bismarck destekçileri arasında devam eden mücadelede Lasalle üçüncü bir seçenek olarak işçilerin öncülüğünde, genel ve eşit oy hakkını savunarak siyasi mücadeleye başlamayı ve Devlet Sosyalizmini kurmaları gerektiğini belirtmektedir.<sup>38</sup> Prusya anayasasının statükoyu koruyan gerici bir yanı olduğunu vurgulayan Lasalle işçi sınıfının bu gerici düzene karşı mücadelesini zorunlu hale geldiğini ifade etmektedir.<sup>39</sup> Lasalle'ın Prusya anayasasına karşı işçi sınıfına yaptığı bu uyarı daha sonra "İşçi Programı" adı altında sistemli bir şekilde düzenlenmiş ve siyasi ve ekonomik görüşlerinin yer aldığı temel bir metin haline gelmiştir.

İşçi Programında, işçi sınıfının kapitalist sistemde ve burjuva toplumunda temel bir aktör olarak tarihsel süreç içerisindeki yeri ve önemi ayrıntılı bir şekilde anlatılırken işçi sınıfı için devletin önemini vurgulamakta ve Devlet Sosyalizmi ile ilgili fikirlerini belirtmektedir:

*"... Devletin amacı, bireyin yalnızca kişisel mülkiyetini ve özgürlüğünü korumak değildir. Devletin asıl amacı ... bireyleri tek tek hiçbir zaman erişemeyecekleri amaçlara, yaşam düzeylerine ulaşabilecek bir duruma getirmek, birey olarak tırmanamayacakları bir öğrenim, kudret ve özgürlük düzeyine ulaşmaları için gerekli yeterli onlara kazandırmaktadır... Devletin asıl ahlaki niteliği, onun gerçek ve yüksek ödevi budur... İşçi sınıfının ve toplumun alt sınıfları, üyelerinin içinde buldukları çaresizliğin bir eseri olarak derin bir içgüdüye sahiptirler... O halde işçi sınıfının düşüncesinin egemenliği altına sokulan bir devlet... ahlaki niteliğini kendisine bir ödev sayacaktır... İşçi sınıfının devletin amacı hakkındaki görüşü işte budur... Burjuvazinin devletin amacı hakkındaki görüşünden ne kadar farklı ise, işçi*

<sup>38</sup> Fazıl Sağlam, "Ferdinand Lassalle", **Sosyalist ve Siyasal Düşünüş Tarihi**, Cilt 1, Ed. Mete Tunçay, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1976, (Lasalle), s. 215.

<sup>39</sup> Sağlam, s. 215.

*sınıfının, devlet iradesinin belirlenmesinde herkese aynı payı veren ilkesi, genel oy ilkesi de, burjuvazinin census ilkesinden o kadar farklıdır...’’<sup>40</sup>*

Devletin asli varlığına vurgu yapan Lasalle, toplumun alt sınıflarının daha iyi bir yaşama kavuşması için devletin öncülüğünde yapılacak bir düzenlemeyi ön plana çıkarmaktadır. Sistem içinde devletin işçi ve mülksüz kesimlerin yoksulluğunu ber taraf etmesini ve devletin erdem değerlerine uygun bir şekilde hareket etmesi gerektiğini ifade etmektedir. Eşit ve adil bir düzenin genel oy ilkesi ile sağlanacağını söyleyen Lasalle o döneme kadar gerçekleşmeyen yeni bir toplumsal sistemin kurulmasında anahtar kavram olarak bu ilkeleri kitlelere benimsetmeye çalışmaktadır. Sosyal demokrasinin kuruluş döneminde yeni bir aktör olarak kapitalist sistem içinde nicelik ve nitelik olarak artmaya başlayan işçi sınıfına devletçi bir hareket ekseninde mücadele etmenin önemini vurgularken, doğa yasaları gereği sürekli devam eden güçlü ile güçsüz arasındaki mücadelenin adil bir şekilde yönetilmesi gerektiğini belirterek işçi sınıfının ilk örgütlü mücadele tohumlarını da atmasını sağlamıştır. 1863 yılında Genel Almanya İşçileri Derneğini (ADAV) kurmuştur.

Burjuvazi ve liberalizm eleştirilerini dönem boyunca yoğunlaştıran Lasalle ADAV’ın temel politikalarını kamu destekli kooperatifleşme ve genel ve eşit oy hakkı ekseninde sürdürmektedir.<sup>41</sup> Dönemin liberalleri ile önemli tartışmalara giren Lasalle ADAV’ın liberal bir eksene kaymasını önlemeye çalışmaktadır. Bu yüzden ADAV’dan daha liberal bir eksende olan Alman İşçi Dernekleri Ligi (VDAV) dönemin liberal aydınları ve işçi hareketi tarafından Lasalle’a karşı kurulmaktadır.

### **1.1.2.2 Eduard Bernstein ve Revizyonizm**

Sosyal demokraside ismi revizyonizm ile eşleştirilen Eduard Bernstein özelde Alman sosyal demokrasisinde genelde de sosyal demokrat hareketin tarihinde farklı bir isimdir. Ortodoks Marksizme yoğun eleştiriler getiren Bernstein sosyalist düşünce tarihinde Marksizmin temel ilkelerini sistemli bir şekilde ele alarak neden

<sup>40</sup> Ferdinand Lasalle, “İşçi Programı”, **Sosyalist ve Siyasal Düşünüş Tarihi**, Cilt 1, çev. Fazıl Sağlam, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1976, s. 241.

<sup>41</sup> Tüses, s. 11.



geçersiz olduklarını ve kapitalizmin geleceğine ilişkin tahayyüllerinin geçersiz olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır.

Bernstein Alman sosyal demokrasisinde II. Enternasyonal ile başlayan bir dönemde ön plana çıkmaktadır. II. Enternasyonal'in birçok kongresinde işçi sınıfının siyasi mücadelesine yönelik tutum ve politika değişikliklerine gidilmekte ve sosyalizmde farklı yorumlarının ön plana çıktığı bir sürece girilmektedir. Ortodoks sosyalizmin revize edilerek yeni bir yapıya evrilmesiyle birlikte sosyal demokraside birçok ülkenin yerel koşullarının da etkisiyle farklı bir yorum ortaya çıkmaktadır.

Bernstein düşünce hayatına ortodoks bir Marksist olarak başlamıştır. İngiltere'ye giderek Fabian hareketi ile yakın ilişkiler kuran Bernstein bu dönemde birlikte düşüncelerini daha revizyonist bir çizgiye kaydırmaya başlamıştır. Marksizmden farklı bir düşünce sistemi olarak Fabianizm, kapitalist sistemi aşamalı bir şekilde revize ederek işçi sınıfı ve alt sınıflar için daha yaşanılır bir hale getirmesi ve kapitalizmin ebedi bir varlık olarak devam edeceği öngörüldüğü için temsilcileri tarafından rasyonel bir hareket olduğu belirtilmektedir.

İngiltere'de hazırlamış olduğu "Sosyalizmin Sorunları" başlıklı yazı dizinde Marksizme yönelttiği eleştirileri ve SPD'nin Stuttgart Kongresi'nde sunulan bildirisi Bernstein revizyonizminin temel kaynağıdır. Bu temel kaynaklar üzerinden yapılan tartışmalarla ortodoks Marksizmin temel prensiplerini tartışan Bernstein sosyalizme daha sağlam temeller üzerinden daha akılcı bir yöntemle geçileceğini ifade etmektedir.

Bernstein'ın 1909 yılında Amsterdam Toplumsal Araştırmalar ve Hukuk Öğrenci Dernekleri tarafından düzenlenen bir toplantıda Marksizmin kapitalizmin çökeceği varsayımını reddederek eleştirilerini ordu ve deniz metaforu üzerinden anlatması revizyonist bir yorumun irdelenmesini sağlamaktadır:

*"... Marks'ın sosyal çöküş konusundaki açıklamalarıyla, hepimize, Marks ve Engels'in öğrencileri olan biz sosyalistlere ışık tutmuş olan eski görüme(perspektif) birçok dolambaçlı yollardan, taşlıklar üzerinden, çalılıklar arasından ileriye doğru giden ve bu yolda ilerlerken gitgide aşağı doğru yöneltilen ve sonunda büyük bir uçurumun kenarına gelip dayanan bir ordunun görünümü içindeydi. Bu tabloya göre, uçurumun karşı yakasında, erişilmeye çalışılan hedef, geleceğin devleti el sallamaktadır ve bu yakaya ancak büyük bir denizi – bazılarına göre, bu bir kızıl denizdir- aşarak varılabilecektir. Bu görüme artık değişiyor. Başka bir görüş derinliği oluşmaktadır. Bugün önümüzdeki görüme, bize işçilerin, bütün baskılara rağmen yürümekte ve*

*kendini yenilemekte olan mücadelesini, onların sayı olarak, genel toplumsal bir güç olarak büyümesini, siyasal etkilerinin artmasını göstermektedir. Öyle ki, hiçbir siyasal parti bunun etkisinden kendini kurtaramaz. Aynı görüğe bize işçi sınıfının yalnız ileriye doğru değil, aynı zamanda yukarıya doğru olan yolunu, yalnız sayıca güçlenmesini değil, aynı zamanda, iktisadi, ahlaki ve siyasal düzeyinin yükselişini, devlet ve ekonomide yönetime katılan etken olarak gitgide artan yetenek ve etkinliklerini göstermektedir. İşte bu görüğe anlamında, sosyal demokrasi içinde bugün taraftarlarına revizyonist adı verilen akım, en kararlı biçimde propaganda yapmakta ve etkili olmaktadır.*”<sup>42</sup>

Bernstein’in kendi kullandığı benzetmeler -kızıl deniz ve ordu metaforu- ile ele aldığı, yukarıdaki satırlarda geçen ifadeler genel hatları ile belirli bir şekilde revizyonizmin temel prensiplerini ortaya çıkarmaktadır. Marksizmin kapitalist sistemin belirli bir süre sonra sınıflar arasındaki uçurumun artmasıyla birlikte sistemin işlemez hale gelmesi sonucu kapitalist ekonomik sistemin çöküş aşamasına geçeceği varsayımını reddetmektedir. Bernstein’a göre kapitalizm esnek ve yenilenebilir bir yapıdır ve dinamik bir süreçtir. Kendini sürekli revize eden kapitalist sistem çok daha uzun bir süre böyle devam edecektir. Kızıl deniz vaadi Bernstein’a göre hayali bir karakterdir. Kızıl deniz metaforu ile tahayyül edilen, kapitalizmin çöküşü ile ulaşılabilecek devlet modelinin zihinlerde ütöpik bir varlık olarak yer almasıdır. Bernstein bu değişimin asla yaşanmayacağını belirterek kapitalizmin konjonktürel krizler yaşamasına rağmen gelişerek devam edeceğini söylemektedir.

Revizyonizm sınıflar arasındaki uçurumun toplumsal bir işbirliği ile azaltılabileceğini ifade etmektedir. Ekonomik gelişmelerle sınıflar arası geçişlerin mümkün olabileceği ve bu geçişle birlikte refah artışı yaşanacağı öngörülmektedir. Bernstein’a göre kapitalizmin gelişmesi ile sanayi ve ticarete küçük ölçekli işletmeler ticari faaliyetlerini yerine getirmeye devam etmekte ve bu süreç ekonomik durum ve kalitesine olumlu bir katkı sağlamaktadır.<sup>43</sup> Kapitalizmin iktisadi faaliyetleri yok etmediği aksine geliştirdiği ve bu sebeple faaliyet gösteren ekonomik birimlerin sahipleri ve işgücünü işverene belirli bir ücret karşılığı kiraya veren çalışanların ekonomik durumlarına pozitif bir katkı sağladığı belirtilmektedir. İşçi sınıfının ve dar gelirli kesimlerin sınıfsal konumlarında iyileşmeye neden olmaktadır.

<sup>42</sup> Eduard Bernstein, “Sosyal demokraside Revizyonizm”, **Sosyalist ve Siyasal Düşünüş Tarihi**, cilt 1, çev. Fazıl Sağlam, Der. Mete Tunçay, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1976, s. 394.

<sup>43</sup> Bernstein, s. 383.

Eğitim, dernek ve toplantı faaliyetleriyle gelişen emekçi sınıfların sistem içindeki konumları da yükselmektedir.

İşçi sınıfının olumlu bir şekilde değişen sınıfsal konumu ve kapitalist sistemin revize edilmesi girişimleri Bernstein'a göre parlamenter mücadeleyle genel ve eşit oy ilkesi aracılığıyla gerçekleşmektedir. İşçi sınıfının ihtiyaçları ve taleplerine göre temel politikalarını belirleyecek sosyal demokrat parti zamanla reformist bir partiye dönüşecektir. İşçi sınıfı ve kitleler kapitalist sistemde yükseldikçe parti daha somut ve belirli amaçlar etrafında siyasi alanda yer almaktadır. Proletaryanın devrim inancının gün geçtikçe azalmaya başlaması ile Marksizmin temel görüşlerinin etkisizleşmeye başladığı bir zaman diliminde sosyal demokrat parti reformist bir eksende var olmaya devam etmektedir.<sup>44</sup> Bernstein'ın SPD'nin Erfurt programındaki revizyonist yorumları ve politika önerileri sosyal demokrasinin içinde bulunduğu dönemi betimleyen tipik bir örnektir.

### 1.1.2.3 Karl Kautsky ve Demokratik Sosyalizm

İkinci Enternasyonal'de revizyonizm taraftarlarının artışı ile birlikte sosyalist bir model konumlandırma zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Sosyalizmin ilk dönemlerinden farklı bir biçimde sol hareket içindeki aktörlerin çıkar ve kazanım durumlarının değişikliğe uğraması başka bir amaç ve tasarıyla sosyalist hareket içinde devam edilmesini gerekli kılmaktadır.

Karl Kautsky böyle bir süreçte sosyal demokrasinin iki farklı sentez ile yoluna devam etmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Sosyal demokrasinin revizyonist ve Marksist yorumlarının birleştirilerek parti içinde hakim olması gerektiğini dile getirmektedir. Kautsky devrimin zorunlu olduğunu savunurken aynı zamanda sınıf çatışmasının revize edilerek seviyesinin düşürülebileceğini ifade etmektedir.<sup>45</sup> Sosyal demokrat hareket içerisinde ne tam radikal grupta ne de revizyonist grupta yer almayan Kautsky birleştirici politikaları ile daha merkezci bir yapıda yer almaktadır.

<sup>44</sup> İsmail Cem, **Sosyal Demokrasi Nedir, Ne Değildir**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1984, s. 55.

<sup>45</sup> Ahmet Evrim, "Karl Kautsky", **Sosyalist ve Siyasal Düşünüş Tarihi**, Cilt 2, Ed. Mete Tunçay, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1976, s. 539.

Emekçi sınıfın siyasal mücadelesi demokrasi ile diktatörlük çatışması arasında devam etmektedir. Kautsky'e göre her iki yönetim biçimi de sosyalizm yoluyla proletaryanın ve işçi sınıfının özgür olmasını hedeflemektedir; fakat biri Rusya'daki gibi diktatörlük yolu ile baskı ve şiddet kullanarak diğeri ise eşitlikçi ve barışçıl bir ekseninde gelişmiş toplumlardaki gibi demokrasi yoluyla bu hedefi gerçekleştirmektedir.<sup>46</sup>

Kautsky'e göre sosyalizm demokrasi ile yakın bağları olan bir siyasal ideolojidir. Demokrasi olmadan sosyalizme geçilemeyeceğini belirten Kautsky, toplumun demokratik bir şekilde örgütlenerek sosyalist bir sisteme geçebileceğini ve bu sistemde proletaryanın demokrasiye bağlılığı ve ona atfettiği önem ne kadar fazlaysa bu düzenin eşit ve adil bir şekilde gelişmesinin de o kadar mümkün olduğunu öngörmektedir.<sup>47</sup>

Diktatörlük yoluyla sosyalizme geçişin sosyalizmin özünde var olan adalet ve eşitlik kavramlarının yok olmasına neden olmaktadır. Kautsky'nin Bolşevik Devrimi ve Leninizm üzerine eleştiri oklarını, sosyalizmi şiddetin soysuzlaşmasında ve terörün bir parçası olması konusunda yöneltmektedir.<sup>48</sup> Diktatörlükle kurulan sosyalizm terörün ve iç savaşın her an artabileceği bir sistemde baskı uygulamaları ile ilerleyen bir hale dönüşmektedir. Terör ve iç savaşın yoğunluğunun artması ile çöküş aşamasına varılabileceğini belirten Kautsky çok şiddetli çatışmaların yaşandığı bir evreye geçilebileceğini ifade etmektedir.

#### **1.1.2.4 Robert Owen ve Kooperatifçilik**

Britanya'da sosyalizm Marksizmden farklı olarak gelişmektedir. İngiltere'nin Endüstri devrimini başlatan ülke olması nedeniyle işçi sınıfının nicelik ve nitelik olarak Avrupa'ya göre daha üstün olmasıyla sendikalist hareketler de daha köklü ve sistemli bir yapı içerisinde yer almaktadır. Bu sebeple Birleşik Krallık'ta kıta Avrupa'sından genel olarak daha değişik bir örgütlenme yapısı ve sosyalist model mevcuttur.

---

<sup>46</sup> Evrim, ss. 542- 543.

<sup>47</sup> Evrim, s. 545.

<sup>48</sup> Cem, s. 79.

Robert Owen İngiltere’de kooperatifçilik ve sosyalist fikirlerin gelişmesinde önemli bir isimdir. Zengin bir ailenin çocuğu olarak 1771 yılında dünyaya gelen Owen, Endüstri devriminin ekonomik ve sosyal sonuçlarının ortaya çıkmaya başladığı bir dönemde oluşan yeni ilişki ağları ve sosyal ve ekonomik yapıları inceleyerek anlamlandırmaya çalışmaktadır.

Yeni oluşan toplum modelinde kendi dokuma fabrikasında çalışan işçilerin sosyal ve ekonomik şartları üzerinde durarak sanayi devrimi sonucu oluşan durumun işçi sınıfına olumsuz bir etki yaptığını fark etmiştir. Giderek ağırlaşacak ekonomik durumlarının toplum üzerinde negatif etkisi olacaktır. İşsizler ordusunun toplum üzerinde bir ağırlık olmaktan çıkarak işgücünü eğitim yolu ile geliştirilebileceğini ve bunun rasyonel bir şekilde planlı ve sistemli olarak uygulanacağını ifade etmektedir.<sup>49</sup>

İşçi sınıfının kooperatifler aracılığıyla kendini etkili bir şekilde var ettiği sistem içerisinde eşit ve adil bir yönetim anlayışı ile daha iyi yaşam şartlarına kavuşmasını sağlamıştır. Kapitalizmin gelişmesi ile durumu daha kötüleşen işçi sınıfı mutsuzluğun hakim olduğu bir sosyal ortamda toplumun geneli için tehdit unsuru oluşturarak dengeli bir toplumsal gelişmenin önünü tıkamaktadır. Owen kooperatifçilik ve örgütlenme metodunu öne çıkardığı yöntem ve politikalarıyla toplumsal iyinin gerçekleşmesi için önemli bir katkı sağlamaktadır. Sosyalizmi ahlaki bir sorumluluk düzeyinde ele alarak ilerici ve gelişen bir toplum yapısının oluşumuna vurgu yapan Owen sosyalizmin ilk dönemlerine rastlayan fakat farklı bir anlayış ekseninde hareket eden bir model ortaya koymaktadır.

---

<sup>49</sup> STMA, cilt 1, s. 170.

## İKİNCİ BÖLÜM

### 1960- 1980 ARASI TÜRKİYE’NİN YAPISAL ANALİZİ

#### 2.1 1961 ANAYASASI VE TÜRKİYE

Türkiye’de 1961 anayasası ile yeni bir dönem başlamaktadır. 1961 anayasası ile çizilen yeni rejim ülkenin siyasal, sosyal, ekonomik alanda önemli değişim ve dönüşümlerin yaşandığı bir dönemin çerçevesini belirlemektedir. 1961 anayasası, Türkiye’nin ikinci dünya savaşı sonrası Batı blokuna eklenme çabalarının yoğun bir şekilde yaşandığı 1950’li yıllardan farklı bir politik kimliğin ifadesidir. Sol aydınların Türkiye’nin sosyal ve kültürel hayatına yapmış olduğu önemli eserler bu dönemde görülmektedir. Edebiyat ve görsel sanatlarda Anadolu ve köy temalı toplumsal meselelerin işlendiği, Yaşar Kemal, Fakir Baykurt, Fikret Otyam gibi yazar ve gazetecilerin eserleri aracılığıyla kitlelere iletilmesi toplumsal bilinçlenmenin önemli araçlarından olmuşlardır.

1961 anayasasında yer alan sosyal devlet vurgusu ile sendikal örgütlenmenin arttığı bu dönem yeni politik aktörler aracılığıyla ülke çapında yayılmıştır. Altmışlı yılların sonuna doğru yükselen sola karşın sağ kesimin de harekete geçtiği süreç 12 Mart 1971 askeri darbesi ile sonuçlanmış, 1961 anayasasının birçok maddesi revizyona uğramıştır. 1961 anayasası siyasi partiler tarafından siyasi hayata damga vurmuş önemli polemikleri ile partilerin kimlik ve meşruiyet krizlerinde partililerce atf yapılan bir kaynak haline gelmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi’nin (CHP) ortanın solu hareketinde partililer seçim gezilerinde 1961 anayasasının ortanın solundaki düzen değişikliğini işaret ettiğini seçmenlere aktarmaya çalışmışlardır. Adalet Partisi’nin (AP) tutum ve politikalarıyla anayasayı ihlal ettiğini belirten Türkiye İşçi Parti’li (TİP) yöneticiler de söylem ve analizlerinin meşruluğuna 1961 anayasasını dayanak göstermişlerdir. 12 Eylül 1980 tarihine kadar yürürlükte olan 1961 anayasası sosyal devlet, planlı kalkınma, temel hak ve özgürlükler ve insan hakları vurgusu ile Türk anayasa hareketleri arasında farklı bir konumdadır.

### 2.1.1 1961 Anayasasının Genel Felsefesi

27 Mayıs 1960 askeri darbesi ile Milli Birlik Komitesi (MBK) yönetimi ele almış, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) tüm yetkileri askıya alınarak Kurucu Meclise devredilmiştir. Kurucu Meclisin yapısı iki organdan oluşmaktadır: MBK ve Temsilciler Meclisidir. Temsilciler Meclisi'nin on üyesi devlet başkanınca, on sekiz üyesi MBK tarafından seçilmektedir. Diğer üyeler ise siyasi partiler, meslek odaları, barolar, üniversiteler, öğretmen kuruluşları, tarım kuruluşları, sendikalar, gençlik dernekleri, yargı organları ve basın temsilcileri tarafından seçilmektedir. Siyasi partilerden sadece iki parti CHP ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) temsilcileri vardı. Bu iki parti 27 Mayıs öncesinin muhalefet partileriydi. Demokrat Parti'nin (DP) kapatılması ve partililerin yargılanmaları nedeniyle DP taraftarlarının bu süreç dışında yer almaları geniş bir toplum kesiminin Anayasa hazırlanma sürecinin dışına itilmesine neden olmuş, anayasa yapım sürecinin daha olumsuz bir hal almaması için Kurucu Meclis tarafından onaylanan metnin halkoylamasına sunulmasına karar verilmiştir.<sup>50</sup> Temsilciler Meclisi DP çizgisinde taşra kökenli daha muhafazakar bir tutum ve davranışa sahip bir yapıdansa CHP eksenine eğilimli kentli aydın profili çiziyordu.<sup>51</sup> Anayasa hazırlık sürecinde ağırlıklı olarak yer alan kesimleri Türk siyasal hayatının merkez- çevre<sup>52</sup>, köylü- kentli, gelenekçi liberal- devletçi seçkinci<sup>53</sup> gibi kavramlarından hareketle merkezde yer alan kentli devletçi seçkin bir yapının temsilcilerinin yer aldıkları görülmektedir.

<sup>50</sup> Mümtaz Soysal ve Fazıl Sağlam, "Türkiye'de Anayasalar", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, ss. 28- 29.

<sup>51</sup> Bülent Tanör, **Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri**, 29. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, (Anayasal), 2017, s. 373.

<sup>52</sup> Şerif Mardin, "Türkiye Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar Merkez- Çevre İlişkisi, **Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme**, Ed. Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay, 4. Baskı, Dora Yayıncılık, Bursa, 2009, s. 152.

<sup>53</sup> Emre Kongar'a göre 27 Mayıs devletçi- seçkinci bir eylemdir. Emre Kongar, **İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, 3. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1979, s. 189.

Kongar Türk siyasal yaşamını iki gruba indirgeyerek incelemektedir: Batıcı düşünceye sahip aydınların öncülüğünde merkezi bürokratik bir yapıyı temsil eden ve devletin sosyal, siyasal, iktisadi her bir meseleye müdahale etmesini savunan devletçi seçkinci anlayış; Batılılaşmaya tepki olarak gelenekleri ön plana çıkaran, devletin ekonomik, sosyal, siyasal yaşama müdahale etmemesi gerektiğini vurgulayan, devletin hak ve özgürlüklere ilişkin sert tutumunu eleştiren gelenekçi liberal anlayıştır. Kongar, ss. 161- 162.

Halkoylamasının, tıpkı Kurucu Meclis gibi, ilk defa siyasi hayatta yer alması Anayasanın Halkoyuna Sunulması Hakkında Kanun'un yürürlüğe girmesiyle elde edilmiştir.<sup>54</sup> CHP ve CKMP halkoylaması için evet lehine propaganda yaparken, DP geleneğinin devamı olarak nitelendirilebilecek Yeni Türkiye Partisi (YTP) ise açık bir şekilde hayır propagandası yapmamasına rağmen net bir şekilde tercihini belirtmemiştir, bazı YTP'liler ikili tutum sergileyerek kamuoyunda bu belirsizliğin oluşmasına sebep olmuşlardır.<sup>55</sup> 9 Temmuz 1961 tarihinde yapılan anayasa halkoylaması % 61,7 evet, % 38,3 hayır ile sonuçlanmıştır.<sup>56</sup>

### 2.1.1.1 1961 Anayasasına Göre Güçler Ayrılığı

DP'nin meclis çoğunluğunu sağlayıp hızla yükselen otoriterleşme eğilimine karşı bunu önleyecek demokratik kurum ve mekanizmalarının olmaması nedeniyle demokratik sistemin tıkanarak 27 Mayıs askeri darbesine yol açtığını savunan Kurucu Meclis üyeleri, meclis çoğunluğunun baskısına karşı egemenliğin kullanılmasında TBMM'nin tek yetkili organ olmaktan çıkarılıp çeşitli denetim mekanizmaları ve demokratik kurumlar yoluyla bir denge sağlanarak siyasi iktidarın sınırlandırılıp denetlenmesini öngörüyordu.<sup>57</sup>

1961 anayasasının 4. Maddesinde yer alan “... Millet, egemenliğini, Anayasanın koyduğu esaslara göre, yetkili organlar eliyle kullanır.”<sup>58</sup> ifadeden hareketle egemenlik yetkisi sadece TBMM'ye ait değildir. TBMM artık dört yüz elli üyeli Millet Meclisi ve yüz elli üyeli Cumhuriyet Senatosu adlı iki alt kanattan oluşmaktadır. TBMM egemenliğin kullanılmasında tek yetkili organ olmadığından dolayı yasama yetkisine sahip olan Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu ile yetki ve görevlerini paylaşmak zorundadır. Dört yılda bir genel oy ile seçimleri yapılan Millet meclisine milletvekilliği için otuz yaşını doldurmuş olmak ve Türk olmak ibaresi yer alırken; seçilen üyelerinin üçte biri her iki yılda bir yenilenen, on beş üyesi Cumhurbaşkanınca seçilen ve yüz elli üyesi genel oyla seçilen Cumhuriyet

<sup>54</sup> Tanör, Anayasal, s. 375.

<sup>55</sup> Tanör, Anayasal, s. 376.

<sup>56</sup> Türkiye İstatistik Kurumu, **Halk Oylaması Sonuçları 2007, 1988, 1987, 1982, 1961**, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara, 2008, s. 2.

<sup>57</sup> Erdoğan Teziç, **Anayasa Hukuku**, 11. Basım, Beta Yayınları, İstanbul, 2006, s. 143.

<sup>58</sup>1961 anayasası, madde 4. <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa61.htm> (Erişim tarihi:14.04.2018)



Senatosuna senatör olmak için kırk yaşını doldurmuş olmak ve yükseköğrenim yapmış olma şartı yer almaktadır. Tanilli'ye göre yükseköğrenim şartı anti demokratik bir uygulamadır, Türkiye'de kitlelerin üniversiteye erişim sorunun olması nedeniyle bürokrasinin yükseköğretim şartı araması diploma ve statüye yapılan vurgu, demokrasinin sorunlarını parlamento temsilcilerinin diplomaya sahip olmamasıyla ilişkilendirilmektedir.<sup>59</sup> Anayasa yapım sürecindeki devletçi seçkinci anlayış parlamento üyelerinin seçiminde de etkisini göstermektedir.

Kanunların anayasaya uygunluğunu denetleyebilmek için Anayasa Mahkemesi kurularak yargısal denetimin önünü açılmıştır. 1961 anayasasının önemli yeniliklerinden biri olan Anayasa Mahkemesi kanunların, yönetmeliklerin anayasaya aykırı olup olmadığını denetleme görevine sahiptir. Özbudun'a göre yasama organları millet egemenliğini sadece anayasanın esaslarına göre kullanabileceği için 1961 anayasası bütünüyle anayasanın üstünlüğü anlayışı ile düzenlenmiştir.<sup>60</sup>

Yasama yetkisinin Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosuna verildiği 1961 anayasasında yürütme Cumhurbaşkanı ve Bakanlar kurulunun yetkisindedir. Yargı yasama ve yürütme organlarının karşısında bağımsızdır. Yargı mensuplarının güveliği ve özlük haklarına ilişkin olarak Yüksek Hakimler Kurulunun hayata geçirilmesine karar verilmiştir.

1961 anayasasının anayasal yargı açısından en önemli yeniliği Anayasa Mahkemesinin kurulmasıdır. Kanunların anayasaya uygunluğunu denetleme yetkisi temel amaç ve sorumluluklarından olan Anayasa Mahkemesi, TBMM tarafından çıkarılan bir kanunu iptal edebilme yetkisine sahiptir. 1961 anayasası Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT), Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) gibi bağımsız ve özerk kurumların kurulmasına olanak sağlarken, yargı açısından da anayasanın korunması ve kurumların anayasaya sadakat ödevini denetleyebilmek için Anayasa Mahkemesi kurulmuştur.

Siyasi partileri demokrasilerin en temel kurumlarından biri olarak gören 1961 anayasası çok partili demokratik bir yapının temel aktörlerinden olan siyasi partiler, dernekler, sendikalar ve çeşitli sivil toplum kuruluşlarının siyasal kararları etkileme

---

<sup>59</sup> Server Tanilli, **Devlet ve Demokrasi- Anayasa Hukukuna Giriş**, 5. Basım, Say Yayınları, İstanbul, 1990, s. 276.

<sup>60</sup> Ergun Özbudun, **Anayasa Hukuku**, Ed. Ergun Özbudun ve Bülent Yücel, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2012, (Hukuku), s. 24.

çabalarını göz önüne alarak daha sağlam bir hukuki statüye ulaşmalarını hedeflemektedir.

### 2.1.1.2 1961 Anayasası ve Hak ve Özgürlükler

1961 anayasasının seçkin ve tepeden inmeci anlayışına karşın güçlü bir sosyal devlet vurgusu vardır. Anayasanın kırk birinci maddesi “ *İktisadi ve sosyal hayat adalete, tam çalışma esasına ve herkes için insanlık haysiyetine yaraşır bir yaşayış seviyesi sağlanması amacıyla düzenlenir. İktisadî, sosyal ve kültürel kalkınmayı demokratik yollarla gerçekleştirmek; bu maksatla, millî tasarrufu artırmak, yatırımları toplum yararının gerektirdiği önceliklere yöneltmek ve kalkınma planlarını yapmak Devletin ödevidir.*”<sup>61</sup> sosyal devlet ilkesinin önemini belirtmektedir. Çağdaş, eşitlikçi ve insan onuruna yaraşır bir çalışma yaşamını yaratmak devletin temel görevidir. Anayasal güvence altına alınan bu hak devletin toplumsal gelişmeyi demokratik usul ve esaslarla yürütmesini ve bunun da sistemli bir şekilde kalkınma planları aracılığıyla yapılacağını belirtmektedir. Ekonomik, sosyal ve siyasi gelişmelerin dört yıllık kalkınma planları aracılığıyla belirli bir sistem dahilinde merkezi bir biçimde yürütülmesini amaçlayan 1961 Anayasası, 1960 ve 1980 yılları arası Devlet Planlama Teşkilatı öncülüğünde yürütülecek kalkınma planları sayesinde ekonomik ve sosyal refahı arttırmayı planlamaktadır.

Sendika ve dernek kurma hakkı, toplu sözleşme ve grev hakkı, adil ücret ve yaşa, cinsiyete ve gücüne uygun çalışma şartı, angaryanın yasaklanması ve işsizliği önleyici tedbirlerin alınması gibi sosyal yaşama ilişkin İktisadi ve Sosyal Hayatın Düzeni başlığı altında bir dizi tedbir anayasal güvence altındadır. Çalışma yaşamını ilgilendiren bu hak ve yükümlülükler Avrupa’daki refah devlet uygulamalarının bir tezahürüdür. 1961 Anayasasındaki devletin yükümlü olduğu sosyal ve iktisadi hak ve ödevlerini yerine getirebilmesi için otuz yedinci maddede yer alan Toprak Mülkiyeti, otuz sekizinci madde Kamulaştırma ve otuz dokuzuncu maddede yer alan Devletleştirme araçlarını kullanarak bu görev ve sorumluluklarını yerine getirmesi

<sup>61</sup> 1961 Anayasası, 41. madde, <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa61.htm> (Erişim tarihi 14.04.2018)

sağlanmaktadır.<sup>62</sup> 1960'lı yılların önemli meselelerinden biri olan toprak reformu özellikle sol hareketin temel tartışma temalarından biridir. TİP, CHP ve diğer sol hareketler toprak reformu talebinin gerekliliğini belirtirken anayasayı referans göstermektedir. Cumhuriyetin kuruluş yıllarından beri toprak reformunun gerekliliği üzerine yapılan tartışmalar ve taşrada yarı feodal bir yapının varlığı 1961 anayasasını hazırlayanları Türkiye'nin temel meselelerinden bir olan toprak ve mülkiyet ilişkilerine ilişkin tedbirler almaya itmiştir. Topraksız köylüye toprak sağlamak ve kamu yararı gerektiği durumlarda bedeli ödenerek kamulaştırmanın yapılması gerekliliği anayasal güvence altına alınmaktadır.

Anayasanın sosyal hak ve yükümlülüklerle ilgili kısmında yer alan maddeler devletin iktisadi ve sosyal yaşamı eşitlikçi ve adil bir düzen içinde yürütmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Sosyal ve ekonomik kalkınmanın gelişmesi adil bir toplum düzeninin gerçekleşmesini sağlayacağı için Türkiye'nin yapısal sorunlarına ilişkin çözüm önerileri getirilmeye çalışılmıştır. Kırsal kalkınmanın sağlanmasıyla Türkiye'nin kentsel ve kırsal bölgeleri arasında ekonomik ve sosyal farklılıkların giderilerek adil ve eşit toplumsal ve iktisadi yapının kurulması amaçlanmaktadır.

1961 Anayasası temel hak ve özgürlüklere ilişkin olarak Temel Haklar ve Ödevler başlığı altında yer alan onuncu madde "*Herkes kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir. Devlet, kişinin temel hak ve hürriyetlerini, fert huzuru, sosyal adalet ve hukuk devleti ilkeleriyle bağdaşamayacak surette sınırlayan siyasi, iktisadi ve sosyal bütün engelleri kaldırır; insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlar.*"<sup>63</sup> Tanör'e göre liberal hukuk felsefesini içeren ve aynı zamanda doğal hukuktan doğan hakların Devlet'ten öncelikli bir konumda olduğunu vurgular.<sup>64</sup> Bu hak ve özgürlüklerin korunması ve geliştirilmesi 1961 anayasasının, mevcut durumdan öte gerçekleştirilmesi istenen bir amacı, varılmak istenen bir ideali göstermektedir, birinci maddede yer alan hukuk devleti insan haklarına dayanır ibaresi bu amacı

---

<sup>62</sup> 1961 Anayasası, 37, 38 ve 39. Maddeleri, <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa61.htm> (Erişim tarihi 14.04.1988)

<sup>63</sup> 1961 Anayasası, 10. Madde, <https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa61.htm> (Erişim tarihi 14.04.1988)

<sup>64</sup> Tanör, Anayasal, s. 379.

işaret etmekte böylelikle devletle yurttaş, kamu yararı ve bireysel özgürlükler birbirinin tamamlayıcısıdır.<sup>65</sup>

Temel hak ve özgürlükler her şeyin üstündedir, kişi hak ve özgürlüklerinin devlet tarafından kısıtlanması istisnai bir durum olarak görülmektedir. Anayasa temel hak ve hürriyetleri engelleyen kısıtlamaları sosyal devlet ilkesi ile bağdaşmayan bir durum olarak görmektedir. Bu durum sosyal devlet ilkesinin anayasanın temel felsefe olduğunu ve kişi özgürlüklerinin üstünlüğüne yapılan vurgu ile sosyal devlet ve özgürlükler arasındaki ilişkiyi belirtmektedir.

### 2.1.2 Planlı Kalkınma Modeli

İkinci dünya savaşı sonrası Batı bloku ile yakın ilişkiler içinde olan Türkiye Marshall Yardım planı ile kapitalist gelişme sürecine tarım sektörü ile eklenmeye çalışmaktadır. Tarımsal kapitalizmin gelişimi ile birlikte tarımsal ürünlerin hacmi ve ticareti ekonominin itici gücüdür. Tarımın öncülüğünde hizmetler sektöründe de görülen bu artışa karşın sanayi daha geri plandadır. Ağırlıklı olarak demir, çelik, kömür ve tarımsal sanayi ürünleri ekseninde gelişen sanayi sınırlı bir gelişme düzeyindedir. Sanayide kamu kesimin payı yüksektir. Kore savaşı nedeniyle Amerika ve Kanada'nın buğday üretimini düşürmesiyle Avrupa yüksek miktarda buğdayı Türkiye'den ihraç etmekte ve iklim şartlarının olumlu düzeyde seyretmesiyle buğday ihracatında yüksek gelir elde edilmektedir.<sup>66</sup> Marshall Yardımı, Dünya Bankası ve Amerika Birleşik Devletleri'nden (ABD) alınan borçlarla 1950 yılında Türkiye Sinai Kalkınma Bankası kurulmuş ve 1951 yılında da 5821 sayılı Yabancı Sermaye Yatırımlarının Teşviki Kanunu çıkartılarak yerli ve yabancı sermayenin Türkiye'ye akışı aracılığıyla ekonomik gelişme elde edilmesi amaçlanmaktadır. DP'nin ekonomi politikaları bir plan dâhilinde, orta ya da uzun vadeli olarak yürütülen sistemli bir yapıda değildi. Dış ülkeler özellikle ABD'den alınan borçlarla yapılan yatırımlar bu dönemdeki finans kaynaklarındandır.

---

<sup>65</sup> Soysal ve Sağlam, 34.

<sup>66</sup> Niyazi Berkes, **Türk Düşününde Batı Sorunu**, 3. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016, s. 137.

1950'li yılların ikinci yarısından itibaren enflasyon oranındaki artış, ödemeler dengesinde açıkların artması, ithalat artışına neden olmakta ve ekonomide stagflasyonist bir sürece girilmekte, çare olarak ABD'den dış borç talebinde bulunan DP hükümeti istediği sonucu elde edememektedir.<sup>67</sup> Döviz sıkıntısı nedeniyle fabrikalarda üretilen malların hammaddeleri dış ülkelerden satın alınamamakta, fabrikalar düşük kapasite ile çalışmakta ve bu yüzden sanayide işsizliğe sebep olmaktadır. 1958 yılında ise ilk devalüasyon yapılmıştır. Gittikçe demokratik yöntemlerden uzaklaşan DP iktidarı artan toplumsal muhalefet ve ağır ekonomik sorunlarla yüz yüze iken 27 Mayıs 1960 tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri yönetime el koymuştur.

1960'lı yıllarda ithal ikameci ekonomi politikalarının hakim olduğu sanayileşme ağırlıklı iktisadi gelişmelerin yaşandığı bir dönem başlamaktadır. Sanayileşme hızının artmasıyla elde edilen sermaye birikimlerinin kamu ve özel sektöre aktararak istihdam artışı sağlanması ve ithalata bağımlılığın azaltılması için ileri teknoloji kapasiteli ara malı ve yatırım malı üreten sektörleri geliştirmek bu dönemin iktisat politikalarının temel hedeflerindedir.<sup>68</sup> Türkiye'de sanayi sektörünü güçlendirmek ve üretim kapasitesini arttırmak amacıyla bu yeni birikim modeli öncülüğünde iktisadi politikalar yürütülmektedir. Bunun için planlı bir ekonomi ve sanayi öncülüğünde diğer tüm sektörlerin (tarım, hizmetler, ticaret vb...) de üretim hacminin artması ile planlı ve kalkınma seviyesi yüksek bir Türkiye ekonomisi oluşturulması hedeflenmektedir. Yüksek kalkınma oranı kişi başına düşen milli geliri arttırarak refah artışına sebep olmakta bu durum da ücretli çalışanların örgütlü bir mücadele ekseninde hak ve taleplerini dile getirdikleri bir dönemi meydana getirmektedir.

1961 Anayasası ile birlikte devlet yurttaşların iktisadi ve sosyal haklarını güvence altına alarak toplumsal kalkınma ve refah artışının sağlanması hedeflenmektedir. 1960'lı yıllarda ekonominin temel amaçlarından olan planlı sanayileşme öncülüğünde planlı kalkınma 1961 yılında kurulan Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) öncülüğünde gerçekleştirilmektedir. DPT tarafından 1963 ile 1980

---

<sup>67</sup> Gökhan Atılğan, "Tarımsal Kapitalizmin Sancağı Altında", **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat**, Yordam Kitap, İstanbul, 2015, (Tarımsal), s. 398.

<sup>68</sup> Serdal Bahçe ve Benan Eres, "İktisadi Yapılar, Türkiye ve Değişim", **1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim**, Der. Faruk Alpkaya ve Bülent Duru, 2. Baskı, Phoneix Yayınevi, Ankara, 2012, s. 39.

yılları arasından dört adet beş yıllık kalkınma planı hazırlanmıştır. Başbakanlığa bağlı bir kurum olan DPT hazırladığı beş yıllık planın yürürlüğe girmesi için önce hükümet ardından meclisten onay verilmesi şartı nedeniyle planlama sisteminin ağırlıklı olarak siyasi ve mevcut iktidar partisinin düşünce sistemi ekseninde olduğu düşünülmektedir.<sup>69</sup> Bu yüzden seçimlerle değişen hükümetlerin kurucu partilerinin ideolojik yelpazedeki konumlarına göre aldıkları ekonomik, siyasi ve sosyal kararların etkisiyle Beş Yıllık Kalkınma Planları arasında belirli farklar mevcuttur. 1961 yılından 1980 yılına kadar kurulan hükümetler ister tek parti ya da koalisyon ister sol ya da sağ gelenekten gelen partiler olsun iktidar dönemlerini kapsayan kalkınma planlarında kendi ideolojik perspektiflerini yansıtacak şekilde seçim beyannameleri veya parti programlarına yakın bir politika ve çözüm önerileri yer almaktadır.

1963 yılında Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, İnönü koalisyon hükümetleri döneminde hazırlanmakta, 1967 yılında sona ermektedir. Dış ekonomilere bağımlılığın azaltılması için çözüm önerileri sunmaktadır: toprak reformu, vergi reformu ve kamu yönetimi reformu. Kamu ve özel sektör için % 7 oranında bir kalkınma hızı hedeflenmekte<sup>70</sup> ve planın itici gücü olarak kamu kesimi öngörülmüş, planda yer alan model ve uygulamaların hayata geçmesi için devletin ön ayak olması gerektiği vurgulanmıştır.<sup>71</sup>

1967 ile 1972 yıllarını kapsayan İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planından farklı olarak, özel sektöre öncelik verilmektedir. Kamu kaynaklarının özel kesime aktararak özel kesimin belirli bir finansal olgunluğa erişmesi sağlanmakta; bu sebeple yürürlüğe giren 933 sayılı yetki yasası ile DPT'yi özel kesimin sektörel hacmine geniş bir teşvik paketi sunan bir araç haline getirmekte, dönem sonunda özel sektörün kolları arasında eşitsiz, istikrarsız bir yapıya neden olmaktadır.<sup>72</sup>

1973 ve 1977 yılları arasında yer alan Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, Türkiye'nin döviz dar boğazlığı içinde olduğu bu dönemde 12 Mart 1971

---

<sup>69</sup> Feroz Ahmad, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, 4. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, (Kimlik), s. 154.

<sup>70</sup> Dönem sonu % 6.5 oranına ulaşılmıştır

<sup>71</sup> İlhan Tekeli ve Selim İlkin, "Türkiye'de Planlama: Ülkesel, Bölgesel, Kentsel", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 6, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 1606.

<sup>72</sup> Tekeli ve İlkin, s.1607.

muhtırasından sonra 1973 seçimleri ile yeni bir döneme girdiği süreçte sanayileşme vurgusunun yapıldığı ve kimya, makine, inşaat ve madeni eşya alanlarında yeni sanayilerin kurulması öngörüldüğü bir plandır.<sup>73</sup> 1970'li yıllardaki yurt dışından gelen işçi dövizleriyle dış tasarruflar artmış, ödemeler dengesi fazla vermeye başlamıştır. Dönemin siyasi partileri işçi dövizleri gelirlerinin de dahil olduğu ücretli çalışanların tasarruflarıyla ekonomiye katkı sağlayacak model önerileri getirmektedir.

1978 ve 1982 yılları arasında yer alan Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, hem 24 Ocak 1980 kararları hem de 12 Eylül 1980 darbesi ile yaklaşık iki yıl uygulanabilmektedir. Enflasyonun yüksek olduğu, ekonomik büyüme oranının göreceli olarak daha düşük ve bir önceki döneme karşın döviz kıtlığının, sıkıntısının olduğu bu dönemde ülke ekonomisinin içinde bulunduğu bu koşullardan ihracat artışına yönelerek çözüm aranmaktadır. Bu dönemde ekonomik darboğaz ve sonu görülemeyen bir toplumsal kriz ortamının da etkisiyle Türkiye siyasi ve iktisadi alanda kilitlenme yaşamaktadır.

Beş Yıllık Kalkınma Planları ile hedeflenen sanayileşme öncülüğünde planlı kalkınma bürokratların hedefleri ile bire bir örtüşmese de sanayi sektöründe önemli bir hacim elde edilmiştir. Büyüme hızlarının beklenenden farklı gelmesi ile özellikle 1970'lerin ikinci yarısında başlayan 1980 yılına kadar devam eden ekonomik darboğaza neden olmuştur.

Belirli bir zaman diliminde iktidar partisi ya da koalisyon ortağı olan parti kendi ideolojisi ekseninde hazırladığı karar ve öneri mekanizmaları nedeniyle Beş Yıllık Kalkınma Planları arasında içerik ve yöntem bakımından önemli farklar vardır. Örneğin, Birinci ve Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planlarında sanayi ağırlıklı bir ekonomik büyüme ve kamuya ağırlık verilecek yatırım planları yapılması, bu planların zaman dilimi CHP'nin koalisyon hükümetleri dönemidir. Kamu kesimine öncelik verilmesi ve sanayileşme vurgusu CHP'nin o dönem demokratik sol politikalarının etkisinin göstergesidir. Ayrıca Birinci ve Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planları kalkınma ile demokratikleşme taleplerinin karma bir şekilde ele alındığı sosyal ve siyasi olarak varılmak istenen noktaları göstermektedir.<sup>74</sup> İkinci Beş Yıllık Planda da özel sektörün öncülük ettiği bir büyüme modeli belirlenmiştir. DPT'nin

---

<sup>73</sup> Tekeli ve İlkin, s.1607.

<sup>74</sup> Bahçe ve Eres, s. 41.

diğer dönemlerden farklı olarak bu dönemde farklı bir amaçla özel sektör için teşvik aracı olarak görülmesi, özel sektöre yoğun bir miktarda kaynak aktarımı AP döneminde gerçekleşmektedir. Liberal politikaların savunucusu olan Süleyman Demirel'in AP'si bu dönemde özel sektör için teşvik politikaları uygulamaktadır.

Planlı kalkınma modelinde işçi sınıfı ve kamu çalışanlarının ücretleri yükselme eğilimindedir. Sanayinin gelişmesi ile birlikte gelişen birçok sektör için işçi talebi başlamış, işçi sınıfının nicelik ve nitelik olarak arttığı 1960'lı yıllarda ücret artışıyla refah seviyesi yükselerek yoğun bir örgütlenme sürecine girmişlerdir. Memurların ve işçilerin örgütlenerek çeşitli sosyal haklar elde ettikleri dönemde Türkiye'de sosyal güvenlik kurumsal bir yapıya kavuşmuştur. Bu dönemde 1961 anayasasının iktisadi ve sosyal haklarına atıf yaparak birçok eylem ve miting düzenleyen işçi ve kamu çalışanları hem iktisadi hem de siyasi birçok meselede politik bir aktör olarak yer almaktadırlar.

### **2.1.3 Toplumsal Yapıdaki Değişim**

1946 yılında çok partili siyasal yaşama geçilmesi, 1950 seçimlerini kazanan DP'nin iktidar süresince tarımsal kapitalizmin hızlı bir biçimde gelişme süreci ve bu dönemde ülke geneli karayolu ağlarının genişlemesi ile birlikte taşradan merkeze doğru yoğun ekonomik ve sosyal ilişki ağları kurulmaktadır. Bu ilişki ağları kırdan kente belirli bir iktisadi faaliyeti gerçekleştirmek amacıyla giden çiftçi ve köylünün kentsel yaşamın çekici iktisadi ve sosyal yapılarının etkisiyle belirli bir süre sonra kırdan kente göç olgusunu doğurmaktadır. Çiftçi ve köylünün büyük kentlere göç etmesi ilk defa 1950'li yıllarda başlamaktadır. İkinci dünya savaşı boyunca ekonomik birikim ve artan bir siyasi güç süreci yaşayan toprak burjuvazisi 1945 yılında Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü gibi zengin toprak sahibi milletvekilleri tarafından imzalanıp meclise sunulan Dörtlü Takrir ile DP'nin kuruluşu hazırlanmaktadır. Kurucu parti CHP'den doğan DP yeni bir sosyal yapıyı da beraberinde getirmektedir.

Büyükşehirlere göç eden kasaba ve köy tüccarları burada ticari faaliyetlerini daha da büyüterek DP döneminin yeni sınıflarını oluşturmaktadır. DP ile kırdan kente göçen yeni bir burjuvazi sınıfı özellikle tarım kökenli bir sınıf doğmuştur.



1950'lerin ikinci yarısından itibaren de sanayi hamlelerinin başlaması ile büyükşehirlerde düşük bir düzeyde de olsa işçi sınıfının doğmaya başladığı görülmektedir. 1952 yılında Amerikan sendikacılığı modeline yakın Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Türk- İş) kuruldu. DP yönetiminin kontrolünde ve partililerin yakın temas içinde olduğu Türk- İş bu dönemde özellikle sanayide çalışan işçi sınıfının temsilcisi olarak 1954 yılında 18 sendikaya bağlı yüz elli bin üyesi ile sosyal ve iktisadi alanın bir temsilcisi durumundadır.<sup>75</sup>

Türk- İş'in iktidar ile yakın ilişkilerine tepki veren büyükşehirlerde birçok sanayi kolunda çalışan işçiler sosyal hakları ve çalışma şartları için grevler düzenlemekte ve zanaatkar, esnaf gibi hizmet sektörü çalışanları da iş bırakmaya başlamaktadırlar. DP döneminin liberal politikaları sonucu ekonomik büyüme ve üretim artışı ile fabrikalarda işgücü olarak çalışan işçi sınıfı 1960 yılına gelindiğinde örgütlenme ve ortak hareket etme güdüsü ile yeni başlayacak on yılın temel aktörlerinden biri olarak Türkiye siyasetinde yer almaktadır.

CHP'nin 1920'li yıllardan 1946 yılına kadar merkezde ve taşrada asker, sivil bürokrat ve yerel eşraf ile ittifakı DP'nin kurulmasıyla toprak ağaları ve tüccar sınıfının bu ittifakı terk edip DP saflarına geçmesiyle son bulmaktadır. 1950'lerin son yıllarına kadar asker, memur ve bürokratların yer aldığı CHP, tüccar ve toprak burjuvazisi tarafından kurulan DP olarak iki gruba ayrılan toplumsal yapıda devletçi ve liberal gelenek temsilcileri hakimdir. 1960'lı yıllarla birlikte işçi sınıfı, öğrenci hareketi, topraksız köylüler, İslamcı hareket, Kürt siyasi hareketi, sendikalar, sol ve sosyalist hareket gibi o döneme kadar kamusal ve siyasal alanda bulunmayan bu gruplar artık aktif bir biçimde yer almaktadır.

1961 anayasasının sosyal hakları güvence altına alması ve bu dönem sanayinin ekonominin itici gücü olması nedeniyle işçi sınıfının fabrikalardan meydanlara inerek hak mücadelesi verdiği bir süreci başlatmaktadır. Planlı kalkınma ile kapitalizmin gelişmeye başlaması büyükşehirlerde fabrikalarda çalışacak ucuz iş gücü ihtiyacı doğurmaktadır. Büyükşehirlerin çeperlerine, sanayi tesislerine yakın bölgelerine yerleşmeye başlayan işçi sınıfı ile birlikte gecekondular yeni bir yaşam alanı olarak yer almaktadır. Fiziksel bir mekandan öte siyasi, ekonomik ve sosyal

---

<sup>75</sup> Gökhan Atılğan, "Türkiye'de Toplumsal Sınıflar: 1923- 2010", **1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim**, Der. Faruk Alpkaya ve Bülent Duru, 2. Baskı, Phoneix Yayınevi, Ankara, 2012, (Sınıflar: 1923- 2010), s. 339.

yeni ilişki ağlarının doğmasına neden olan gecekondu varlığı toplumsal yapıdaki değişimi anlamak açısından önemli bir vakadır.

İstanbul, Ankara gibi büyükşehirlerde sol militanların ve üniversite öğrencilerinin örgütlenme ve bilinçlenme çalışmaları ile gecekondu sakinleri sola angaje olmaya başlamaktadırlar. Gecekondu mahallesine yerleşen öğrenci ve militanların mahalleli ile kolektif bir biçimde eksik alt yapı hizmetlerini (yol, su, aydınlatma vb...) onarması, mahalleli ile sosyal ve kültürel sıcak ilişkiler kurmasıyla gelişen aidiyet bağları solun gecekondu mahallelerinde kök salmasına, bir taban bulmasına neden olmaktadır. Fabrikalarda işçi olarak çalışan, düşük ücretle hizmet sektöründe yer alan ve seyyar satıcılık, işportacılık gibi küçük ölçekli ticari faaliyetlerle çeşitli iş kollarında istihdam eden gecekondu sakinleri TİP, CHP gibi sol ve sosyal demokrat partilerin seçmen kitlesi olarak yer almaktadırlar. Ayrıca dönemin siyasi partileri gecekonduların hukuki durumunu göz önüne alarak seçim dönemlerinde tapu vaadinde bulunmaları gecekonduları meşru bir yapı haline getirmektedir.

İthal ikameci sanayileşme modelinin içe dönük dışa bağımlı bir üretim modeli olması ülke ekonomisinde sanayinin yüksek bir üretim bandında faaliyet göstermesini sağlamakta, bunun istikrarlı bir yapıda sürmesi için belirli bir sistem dahilinde olması gerekmektedir. Bu istikrarlı yapının sürmesi için de sanayide çalışan emekçi sınıfların hak ve taleplerini dile getirdikleri, örgütlü bir mücadeleyle dönemin temel meselelerinde söz sahibi olarak hem sistemin sürdürülebilirliğine katkı sağlamakta hem de sınıfsal konumlarını iyileştirmeye çalışmaktadırlar. Batı demokrasilerinde Keynesyen Refah Devleti uygulamalarının benzeri olarak Türkiye’de de milli bir kalkınma stratejisi popülist bir model ile ülke çapında uygulanmaktadır.<sup>76</sup>

Daha adil ve eşitlikçi bir ücret politikası, bu dönemde özellikle 1960’ların işçi hareketlerinin temel noktasında yer almaktadır. Amerikan sendikacılığı geleneğinden gelen Türk- İş’in partiler üstü sendikacılık anlayışı sendikaları bir siyasi aktör ve güç olmaksızın sanayi üretim sürecinde işçi ile işveren arasında işverene daha yakın olan fakat işçinin de belirli haklarını yasalar çerçevesinde savunması altmışlı yıllarda

---

<sup>76</sup> Alev Özkazanç, “Cumhuriyet Döneminde Siyasal Gelişmeler: Tarihsel- Sosyolojik Bir Değerlendirme”, **1920’den Günümüze Türkiye’de Toplumsal Yapı ve Değişim**, Der. Faruk Alpkaya ve Bülent Duru, 2. Baskı, Phoneix Yayınevi, Ankara, 2012, s. 81.

gittikçe politikleşen ve güçlenen işçi sınıfının hak ve taleplerini yeterli olarak savunamayan bir hale gelmektedir. 1961 yılında Türk- İş'e bağlı sendikalardan on iki işçinin, işçi sınıfının siyasi mücadelesini yürütmesi için TİP'i ve 1967 yılında Türk- İş'ten ayrılan birçok işçinin Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonunu (DİSK) kurması bu dönem emek eksenli hareketlerin temel aktörü olmalarına neden olmuştur.

Bu dönem işçi eylemlerinden 1960 Aralık ayında İstanbul'da düzenlenen yaklaşık yüz bin işçinin katıldığı Saraçhane Mitingi işçilerin grev, güvenceli iş, insani çalışma koşulları gibi ekonomik ve sosyal haklarını toplu bir biçimde dile getirerek 1961 anayasasının yapım sürecinde anayasayı hazırlayacak heyet ve komisyonlara seslerini duyurabilmeleri için önemli bir zemindir. Bir diğer önemli işçi eylemi ise 1963 yılında İstanbul'da Kavel kablo fabrikasında başlayan grev aracılığıyla Meclis'te üzerinde görüşülmekte olan sendika kanunu, toplu iş sözleşmesi, lokavt ve grev kanunu gibi emek ile ilgili yasaların hazırlanma sürecine emek cephesinden bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

DİSK'in kuruluşu ile nicelik ve nitelik olarak gelişen işçi hareketleri yetmişli yıllarda da devam etmekte, bu dönemde birçok işçi eyleminde şiddet ve sonu ölüme varan bazı olaylar yaşanmaktadır. DİSK'in etkin muhalefetinden iktidar partisi AP, diğer sağ partiler ve siyasi rejimin kurucuları rahatsızdır. Bu yüzden AP, DİSK'in kapatılmasına kadar varabilecek sendikal faaliyetleri engelleyecek Sendika Yasası'nı hazırlamaya çalışmaktadır. Önce mecliste TİP ve CHP'nin itirazlarına ve eleştirilerine sebep olmuş ardından kamuoyunun tepkisini çeken ve işçi sınıfının yasa görüşmesine engel olması için 15- 16 Haziran'da başta İstanbul'da olmak üzere diğer büyükşehirlerde de işçiler iş bırakarak greve çıkmışlardır. Sayıları gittikçe artan işçi sınıfının iki gün süren bu eylemi ile günlük hayat büyükşehirlerde durma noktasına gelmiştir. Sanayici iş adamları başbakan ve cumhurbaşkanıyla gün geçtikçe artan işçi muhalefetini engelleyerek makul bir seviyede devam etmesi için görüşmeler yapmaktadır. 15- 16 Haziran eylemleri, 12 Mart 1971 muhtırasına yol açan dönemin önemli işçi eylemlerinden biri olarak emek tarihinde yer almaktadır.

DİSK'in parlamentoda faaliyet gösteren partilerden biri olan TİP ile yakın ilişkileri vardır. 274 Sayılı Sendikalar Kanununa göre sendikaların siyasi partilerle doğrudan ilişkisi ve finansal ilişkilerini engellemekte fakat siyasal alanda demokratik

bir aktör olarak yer alabilmesini olanak veren yasal sınırlar sağlamaktadır.<sup>77</sup> 1971 yılında TİP'in Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılması, DİSK'i parlamenter mücadele açısından CHP'ye yöneltmektedir. 1976 yılında Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin (DGM) kapatılması için DİSK ve CHP'nin ülke genelinde birlikte yaptıkları eylemler bu yakınlaşmanın göstergelerinden biridir. Burjuvazinin liberal ekonomi politikalarından olumsuz etkilenen ve bir tepki olarak hak mücadelesine kanalize olan işçi sınıfı çok partili sistemde hem kendi partisini kurmuş hem de siyasi partilerin özel bir biçimde politika ve model ürettikleri bir siyasi aktör haline gelmişlerdir. İşçi ve sendikaların öncülüğünde kurulan TİP, CHP'nin işçiler için birikim modelleri, fabrikalarda öz yönetim gibi sosyal demokrat model uygulamaları bunlara örnektir.

Bu dönemin temel aktörlerinden olan işçi sınıfı örgütlenerek güçlenirken sanayi burjuvazisi de kendi örgütlerini kurmaya başlamaktadır. Altmışlı yıllarda işçi sınıfının örgütlenme ve genişleme eğilimleri başlarken aynı zamanda işverenlerin de belirli bir örgütsel olgunluğa eriştikleri zaman dilimidir. Sungur Savran'a göre Türkiye'de sınıf mücadelesinin analizi için 1960'lı yıllar önem arz etmektedir: *“...60'lı yıllardan itibaren Türkiye'de siyasal yaşamın evrimini sanayi burjuvazisinin hegemonik yönetimindeki burjuva ile modern proletaryanın karşılıklı ilişkileri ve mücadeleleri dışında ele almak mümkün değildir.”*<sup>78</sup>. İşçi sınıfının ülke çapında önemli eylemlerle siyasi gücünü arttırdığı bu süreç burjuvazinin de emeğin örgütlenmesine karşı 1962 yılında küçük ve orta ölçekli işletmelerce Türkiye İşveren Konfederasyonu (TİSK) ve 1971 yılında sanayi burjuvazisinin öncülüğünde ise Türkiye Sanayicileri ve İş Adamları Derneği (TÜSİAD) kurulmaktadır. Burjuvazi örgütleri ile ekonomi politikalarının hazırlanma aşamasında baskı grubu olarak karar mekanizmalarını kendi menfaatleri yönünde etkilemeye çalışmaktadırlar. 1970'li yıllarda da iktidarlara yakın ilişki içinde olan sanayi ve ticaret burjuvazisi 24 Ocak 1980 kararlarının alınmasında öncü bir rol oynamış, ekonominin dışa açılarak ihracat dayalı bir büyüme ile ekonomik gücünü daha da arttırırken siyasi bir güç olarak da siyasi alanda etkili bir aktör olarak yer almaktadır.

<sup>77</sup> Alpaslan Işıklı, “Cumhuriyet Döneminde Türk Sendikacılığı”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 7, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, ss. 1832- 1833.

<sup>78</sup> Sungur Savran, **Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri- Cilt 1: 1908- 1980**, 2. Basım, Yordam Kitap, İstanbul, 2010, s. 154.

1960 ile 1980 arası siyasi alanda yer alan aktörlerden biri de köylülerdir. Topraksız köylülerin özellikle atılmışların sonlarında yaptıkları eylemler kamuoyunda büyük yankı uyandırmıştır. Gökhan Atılğan'ın ifadesiyle “... Köylüler kendi öz talepleriyle toplumsal mücadeleler alanında ilk kez bu dönemde göründüler.”<sup>79</sup> yeni bir aktör olarak siyaset sahnesinde yer almaktadırlar. Atmışlı yıllarda toplumcu gerçekçilik akımının sanatın birçok dalında yer almasıyla bir tema olarak köy yaşamı ve kültürünün işlendiği eserlerle geniş kitleler köyün sosyal ve yapısal ilişkilerini tanımaktadır. Köy kültürünün sanat eserleri aracılığıyla topluma yayılmaya başladığı bu dönemde köyün kültürel yönüne ek olarak sosyal ve ideolojik bir tarafı da ortaya çıkmaktadır. 1961 anayasasında devletin gerekli koşullarda topraksız köylüye toprak tahsis edebileceği ve toprak reformunun bu dönemin sol politikacıları tarafından gündeme getirilmesi köy ve toprak ilişkisinin siyasi bir harekete evrilmesine yol açmaktadır. 27 Mayıs önderleri ve MBK tarafından da Türkiye'nin yapısal sorunlarını çözmek için toprak reformunun gerekliliği vurgulanmaktadır.

Türkiye'de 1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren kitlesellenen sol ve gençlik hareketi, dönemin sosyalist partisi TİP ile gençlerin yollarının ayrılmaya başlaması sonucu daha radikalleşen bir siyasal özne olarak dönemin diğer bir politik hareketi olan köylüler ile mücadeleye devam etmektedir. Gençlik ve topraksız köylülerin kolektif mücadelesi dönemin önemli ittifaklarından.

Türkiye'nin toplumsal yapısında feodal ilişkilerin hakim olduğu ve toprak mülkiyetinde büyük toprak sahipleri ve yoksul köylü, toprak ağası ve maraba gibi hiyerarşik yapı atılmışların Türkiye'sinde varlığını korumaktadır. Türkiye'nin dört bir yanındaki bu bozuk düzen dönemin sol hareketlerini etkileyerek bu yapının çözülmesi için köylülerle ittifak halindeki bir mücadeleyi öne çıkarmıştır. 1965 ile 1971 yılları arasında köylüler ilk defa siyasi alanda hak mücadelesine başlamışlar, öğrencilerin de desteğiyle kamuoyunda görünür kılınmışlardır. Topraksız köylülerin mücadelesi öğrenci hareketi ile birlikte giderek kitlesellenen ve radikalleşen bir hale dönüşmektedir.

---

<sup>79</sup> Gökhan Atılğan, “Sanayi Kapitalizmin Şafağında”, **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat**, Haz. Gökhan Atılğan, Cenk Saraçoğlu, Ateş Uslu, Yordam Kitap, İstanbul, 2015, (Sanayi), s. 518.

### 2.1.4 Yeni Partilerin Siyasal Hayatta Yer Alması

Altmışlı yıllarda merkez sağda parçalı bir yapı yer almaktadır. DP geleneğinin mirasından gelen Süleyman Demirel'in genel başkan olduğu AP temel aktörlerdendir. 1958 yılında sağ Kemalist geleneğin temsilcilerinden Osman Bölükbaşı'nın partisi liberal sağ partiden milliyetçi bir çizgiye kayan CKMP de yer almaktadır.<sup>80</sup> 1962 yılında CKMP ikiye bölünerek MP tekrar kurulmuştur. Eski DP milletvekili Ekrem Alican'ın YTP özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da taban bulmakta seçimlerde AP'yi zorlamaktadır. İslamcı geleneğin partisi Milli Nizam Partisi (MNP) ve daha sonra Milli Selamet Partisi (MSP) bu dönemde siyasi hayatta ilk defa dini motiflerin ön planda olduğu bir siyasi parti olarak yer almaktadır. Atmışlı yılların sonunda milliyetçilik, CKMP'den ayrılan kadroların Türk- İslam sentezini harmanlayarak yeni bir kadro olarak toplandığı yapı olan Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ile temsil edilmektedir.

1970'li yıllarda sağın çok aktörlü ve çok parçalı yapısı mevcuttur. İslamcı geleneğin partileşmeye başladığı bu süreçte 1970 yılında kurulan MNP bu geleneğin ilk partisidir. Necmettin Erbakan'ın genel sekreter koltuğunda olduğu MNP İslamcı geleneğin temsilcisi olan bir siyasal partidir. Kalkınma ve sanayileşme hamlelerini savunan MNP milli bir ekonominin ağır sanayi yatırımları ile güçlü hale gelmesini hedeflerken aynı zamanda manevi değerlere bağlı bir kalkınma söyleminin temsilcisidir.<sup>81</sup> 1971 yılında Anayasa Mahkemesi tarafından laiklik karşıtı eylemlerin merkezi haline gelmesi nedeniyle kapatılmıştır. Aynı kadrolar tarafından 1972 yılında MSP kurulmuştur. Ağır sanayi öncülüğünde kalkınma ve manevi ve dini değerlerin ön planda olduğu bir siyasi söyleme sahip MSP 1970'li yıllarda koalisyon hükümetlerinde yer almıştır. 1973 CHP- MSP koalisyonu ve I. ve II. Milliyetçi cephe hükümetlerinde görev almıştır.

CHP'nin sosyal demokratlaşma sürecinde parti içi gruplaşmalar ve hizipler özellikle 1960'lı yılların sonundan 1972 yılına kadar devam etmiştir. Ecevit ve ortanın solu grubunun söylemlerini marjinal bulan bazı CHP'liler kurultaylarda ve parti meclisi toplantılarında Ecevit ve grubunu partinin köklerine ihanet etmekle

<sup>80</sup> Suavi Aydın ve Yüksel Taşkın, **1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 84.

<sup>81</sup> Aydın ve Taşkın, s 198.

suçlamıştır. Sağ Kemalist bir gelenek olarak adlandırılan CHP içindeki bu grup belli bir süre sonra partiden istifa etmiştir. Turhan Feyzioğlu'nun öncülüğündeki bu grup 1967 yılında Güven Partisini (GP) kurarak siyasi alanda yer almışlardır. Ortanın solu grubunu sosyalist sola destek vermekle suçlayan sağ Kemalistlerin partisi GP 1971 yılında MP ve YTP'lilerin katılımıyla 1971 yılında Milli Güven Partisi (MGP) adını almıştır.

### **2.1.5 Yükselen Sol ve Sol Hareketler**

1960'lı yıllarda kapitalizm geliştikçe Türkiye'de sosyal ve ekonomik birçok çelişki ve problemi de beraberinde getirmiştir. Bir yanda sanayi burjuvazisi siyasal ve ekonomik etkinliğini arttırırken diğer yanda yoksul kesimler ekonomik darboğaz ve sosyal yıkım içinde yeni bir yapıyı oluşturmaktadır. Burjuvazinin asker ve sivil bürokrasi ile işbirliği rejimin belirli bir düzen içinde sürekliliğinin sağlanması açısından bu ittifakın varlığını güçlendirmektedir. 1960'lı yılların ikinci yarısında etkin bir muhalefet yürüten orta sınıf, kırsaldan kentlere geçen yeni sınıf ve kapitalist gelişimin tamamlanamadığı yarı feodal kırsal kesimler 1961 Anayasası ile başlayan yeni bir dönemin politik aktörü olarak yer almaktadır. Örgütlü bir muhalefeti yaratan bu gruplar toplumsal bir bilinçlenmenin ve kolektif mücadelenin simgesi olarak siyasal alanın en önemli figürleri arasındadır.

Türkiye'de çok partili siyasal hayata geçildikten sonra ilk sosyalist parti TİP 1961 yılında kurulmuştur. Parlamentoda on beş milletvekili ile muhalefet yürütmesi ile dönemin önemli meseleleri meclis sıralarında tartışılmakta ve AP'lilere karşı etkili bir muhalefet yürütülmektedir. TİP'in parlamento çalışmalarına verdiği önem zamanla parti içinde tartışmalara neden olmakta ve dönemin yükselen gençlik hareketlerinin farklı mecralara özellikle Milli Demokratik Devrim (MDD) eksenine yaklaşmasına neden olmaktadır. MDD ve TİP'in sosyalist bir devrime hangi yollardan ve sosyalist iktidara hangi gruplar öncülüğünde ulaşılacağı bu dönemde sol içinde önemli tartışmalara neden olmuştur. Bu dönemde paramiliter sağ grupların ortaya çıkması ile gittikçe radikalleşen gençlik hareketleri ve sol gruplar kurtarılmış bölgeler gibi belirli mekânlarda kendi sol siyasetlerini uygulamaya başlamışlar ve siyasi güçlerini belirli bir düzende günlük yaşam pratiklerini de etkileyecek biçimde

sürdüremeye devam etmişlerdir. 12 Mart 1971 darbesi ile bir süre etki gücü azalan ve daha az görünür olan sol hareketler 1974 affı sonrası birçok sol militanın cezaevinden çıkması ve tekrar siyasal alana dönmesiyle bu pasifist dönem sona ermiştir.

1960'lı yıllarda siyasal alanda sol hareket içinde üç temel grup yer almaktadır: Yön- Devrim Hareketi, TİP ve MDD. Türkiye'nin yapısal analizi, sosyalist devrim stratejileri ve mücadele biçimleri açısından farklı kimlikleri olan bu üç hareket zaman içerisinde iç çekişmeler yaşayarak yeni grupların doğmasına neden olmuştur. Dünyada 1968 yılı ile sol hareket ve sol ideolojide hızlı bir yükselme dönemi yaşanırken bazı ülkelerde ise popülist bir yapıya evrilerek gençlik hareketinin sivrilmesine neden olmaktadır. Türkiye'de de gençliğin ve dönemin diğer sol aktörlerinin kitleleşmesi ile sol hareket yeni bir mecraya yönelmekte ve mevcut durumun çok daha parçalı ve çeşitli fraksiyonların olduğu bir yapıya dönüşmesine yol açmaktadır.

### **2.1.5.1 Yön- Devrim Hareketi**

Haftalık bir gazete olarak 20 Aralık 1961 tarihinde yayın hayatına başlayan Yön dergisi Aydınların Ortak Bildirisini başlığı altında yeni bir entelektüel oluşumdur. İlk sayısından itibaren sol bir fikir hareketi olarak aydın ve orta sınıfların dikkatini çeken dönemin politik bir aktörüdür. Haftalık yirmi bin civarında okuyucu ile buluşması dönemin yüksek tirajlı bir dergisi olduğunu ve toplumda sol ile ilgilenen hemen herkes tarafından talep edilen bir mecmua olduğunun göstergesidir.<sup>82</sup> Yön dergisi Türkiye'nin temel sorunlarının tartışıldığı Altmışlı yıllarda kendi ideolojik bagajı üzerinden belirli kalıplar ekseninde sola hem ideolojik açıdan geniş bir yelpaze sunmakta hem de patriarkal- korumacı anlayışın öne çıkarılması ile sol düşüncede hegemonya kurmaya çalışan dönemin farklı bir kimliği olarak politik alanda yer almaktadır.

---

<sup>82</sup> Ertuğrul Kürkçü, “Kapitalizm ile Komünizm Arasında Geleneksel Aydınlar: Yön Hareketi”, **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt 6, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988, s. 2006.



Yön dergisi Altmışlı yıllara kadar sol açısından önemli bir boşluğu doldurmaya başlamıştır. Çok partili yaşama geçildikten sonra da illegal bir şekilde faaliyet yürüten Türkiye Komünist Partisi (TKP) Komintern geleneğin temsilcisi olarak Türkiye’de solun bir aktörüdür. Gizli bir şekilde faaliyet gösteren TKP, Türkiye’de solun hem atmışlı ve yetmişli yıllardaki yükseliş döneminin öncü kadrolarının geldiği bir parti olarak hem de Komintern gelenekten evrilerek yeni akımların doğmasına neden olan bir nüvedir. TKP’nin gizli faaliyetlerinden sonra solda yeni bir mecra olarak yer alan Yön, kalkınma ve ilerleme gibi temel misyonu olan sol bir fikir dergisi olarak legal bir şekilde yayın hayatına başlamıştır. Türkiye’de o yıllara kadar tabu olan birçok mesele Yön dergisinde tartışmaya açılmıştır. Nazım Hikmet’in şiirlerinin ilk defa yayınlanması, Kürt meselesine ilişkin Doğan Avcıoğlu’nun görüşleri ve toprak reformunun yapısal sorunlarının çözümü için gerekliliği gibi konuların bir yayın organında yayınlanarak kamuoyunda yer alması bu döneme kadar mevcut olmayan bir durumdur.

Yön dergisinde yazan aydınlar arasında solun farklı kesimlerinden gelen çok çeşitli bir kadro vardır. Derginin yöneticileri ve başyazar kadrolarında Doğan Avcıoğlu, İlhan Selçuk, Mümtaz Soysal ve İlhami Soysal radikal sol; Şevket Süreyya Aydemir ve Niyazi Berkes devletçi bir gelenek; Çetin Altan, İdris Küçükömer, Fethi Naci, Sadun Aren, Yalçın Küçük, Selahattin Hilav, Muzaffer Erdost sosyalist sol; Mihri Belli, Muvaffak Şeref ve Erdoğan Berktaş TKP geleneği; Abdi İpekçi, Turan Güneş ve Haluk Ülman sosyal demokrat; Nihat Erim ve Kemal Kurdaş gibi ortodoks görüşler; Atilla İlhan, Orhan Kemal, Yaşar Kemal, Oktay Rıfat, Rıfat Ilgaz, Tahsin Saraç, Cahit Irgat ve Halit Refiğ gibi ilerici aydın sanat ve fikir insanları yer almaktadır.<sup>83</sup> Solun çeşitli kesimlerinden, Kemalist düşünceden ve 1955 yılında yayın hayatına başlayan Forum dergisinde yazmaya başlayan sosyal demokrat aydınların da yer aldığı çok sesli bir fikir hareketidir.

Yön dergisinin ilk sayısında “‘Aydınların Ortak Bildirisi’”<sup>84</sup> başlıklı ilk sayfada yer alan ama genellikle Yön Bildirisi olarak zikredilen bildirmede, Türkiye’nin içinde bulunduğu koşullar ve toplumsal gelişiminin önündeki engelleri kaldırmak için çok çeşitli meslek zümrelerinden gelen yurttaşların belirli bir amaç etrafında toplanan ve ilerici aydınlar ve halk kesimlerinden oluşan yeni bir hareketin

<sup>83</sup> Kürkçü, s. 2006.

<sup>84</sup> **Yön Dergisi**, Sayı 1, 20 Aralık 1961, s. 1.

oluşumu bildirilmektedir. Yön dergisi merkezinde gelişen bu hareketin temel amaç ve hedeflerinin kamuoyuna iletildiği bu bildiri de hedeflenen koşullara varmak için belirli bir strateji ekseninde gerçekleştirilmesi öngörülmektedir.

Atatürk devrimleriyle ulaşılmak istenen çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşmanın yegâne yolu iktisadi kalkınma ve milli ekonominin yükselişi ile adil bir gelir dağılımının sağlanmasıdır. Milli eğitim politikaları ile bilinç düzeyi yükselen kitlelerin demokrasiye sahip çıkarak toplumsal kalkınma ve refahın sağlanması öngörülmektedir. Yön bildirisinde hedeflenen bu amaçlar, sosyal ve ekonomik yapının yarattığı sorunları ve eşitsizlikleri ortadan kaldırarak demokrasinin kurumsallaşmasını sağlayacaktır:

*“... Türkiye’deki istihlal seviyesi yükseldikçe, memleketin sosyal yapısı değişecek, şehir- köy ikiliği ortadan kalkacak, imkanlar genişleyecek ve Batı uygarlığının temeli olan akılcı düşünce kütlelere yayılacaktır... Türk demokrasisinin yaşatılması, açıklığı, işsizliği ve evsizliği ortadan kaldıracak yüksek bir istihlal seviyesine götüren yolları bulmakla mümkün olabilir...”<sup>85</sup>*

Bu hedeflere ulaşmak için toplumsal bir işbirliği içinde hareket edilerek bu yoldan ilerlenmesi ifade edilmektedir. Yazar, akademisyen, politikacı, öğretmen, sendikacı, öğrenci, memur, subay ve idarecinin yer aldığı aydınlar ve bürokratik sınıfın öncülüğünde gerçekleştirilecek bu toplumsal hareket devletçilik politikası ile toplumsal kalkınmanın sağlanmasında ilerici bir rol üstlenmektedir.<sup>86</sup> Türkiye’ye yön verebilecek aydın orta sınıf bürokratik yapı tavandan tabana doğru kalkınma ve ilerleme stratejilerini uygulayarak sosyal ve ekonomik yapının eşitsizliklerini yok etmeyi planlamaktadır.

Tepeden inme ve asker- sivil bürokratik yapı öncülüğünde bir ilerleme stratejisi Yön- Devrim hareketinin Türkiye solu içerisinde farklı bir konumda yer almasına neden olmaktadır. Asker, aydın, öğrenci, memur gibi toplumun ilerici kuvvetlerinin ittifakıyla devletçi bir sosyalizme geçilmesi hareketin temel stratejisidir. Ortodoks sosyalizmin sosyalizme işçi sınıfı öncülüğünde geçilmesi ilkesini eleştiren Yön- Devrim hareketi Türkiye’de kapitalizmin yeterli gelişim sürecini tamamlayamadığı için işçi sınıfı öncülüğünde sosyalizme geçişi mümkün

<sup>85</sup> **Yön Dergisi**, Sayı 1, 20 Aralık 1961, ss. 12- 13.

<sup>86</sup> **Yön Dergisi**, Sayı 1, 20 Aralık 1961, ss. 12- 13.

görmemektedir. Yarı feodal kalıntıların sosyal ve ekonomik yapıda hakim olması işçi sınıfına öncü bir rol verecek imkanı yaratamamıştır. İşçi sınıfı öncü görevi üstlenecek nitelikte değildir. Öncü olarak ilerici grupların ittifakı vurgulanmakta, işçi sınıfı bu grubun içerisinde olmamakla birlikte daha geri planda yer almaktadır.

Yön- Devrim hareketinin kurulduğu yıl olan 1961'den işçi sınıfının Türkiye'de nitelik olarak etkin bir mücadele süreci içine girdiği ve bir süre sonra işçi sınıfını parlamentoda temsil eden bir parti olarak TİP'in sosyalist harekette önemli bir aktör haline gelmesiyle işçi sınıfına karşı tutum ve politikalarını gözden geçirmeye başlamıştır. TİP'e kaymaya başlayan destekçilerini geri kazanmak için işçi sınıfı ile ilgili önemli bir girişimin öncüsü olmaya çalışmaktadır. Çalışanlar Partisi ve Sosyalist Kültür Derneği adlı iki örgütle birlikte tabanını geri kazanma çalışmalarına girişmiştir.

Çalışanlar Partisi, Türk- İş'in Amerikan sistemindeki sendikacılık anlayışını eleştirerek Türk- İş'te hak ve taleplerini elde edemeyen işçilerin ve sendikacıların belirli bir parti etrafında toplanması gerektiğini vurgulayarak bir ihtiyaç biçiminde işçilerin siyasi partisi olarak doğmaktadır.<sup>87</sup> 1962 yılında kurulma girişiminde bulunan Çalışanlar Partisi işçi sınıfının gittikçe politikleşen ve hızla yükselen bir hareket olarak kitlesel gösteri ve mitinglere başladığı bir zaman diliminde Yön geleneğinin etkisinde işçi sınıfına atfedilen geri planda ve ikincil rolü partinin isminde de kendisini göstermektedir.<sup>88</sup> İşçi kelimesinin kullanılmamış olmasının örneği üzerinden partinin sadece işçilerin değil, emeği ile çalışarak geçinen köylü, çiftçi, esnaf ve işçilerin temsil edildiği bir yapıdır. Çalışanlar Demokrasisi gibi partiye özgü kavramlar ile siyasal mücadelenin gerçekleştirileceği planlanmaktadır. Çalışanlar Demokrasisi ile ifade edilen;

*“... Siyasal alanda idareyi çalışanların alması gerekmektedir. Bugün nüfusun yüzde yetmiş beşini oluşturan köylü vatandaşları, parlamentoda ancak toprak ağaları tarafından temsil edilmektedir. Bu çalışan kitlenin, siyasal alanda kudretine uygun şekilde temsil edilmesini sağlayacak bünye reformlarına girişilmeli, çalışanlar demokrasisinin temeller atılmalıdır...”<sup>89</sup>*

çalışan kesimlere yönelik bir siyasal mücadele biçimidir.

<sup>87</sup> Haluk Yurtsever, **Yükseliş ve Düşüş Türkiye Solu 1960- 1980**, Yordam Kitap, İstanbul, 2008, s. 49.

<sup>88</sup> **Yön dergisi**, 28 Şubat 1962.

<sup>89</sup> A'dan Z'ye Kadar Reform, **Yön Dergisi**, Sayı: 13, 14 Mart 1962, s. 3.

Ergun Aydınoğlu, **Türkiye Solu (1960- 1980)**, 3. Baskı, Versus Yayınları, İstanbul, 2011, ss. 93- 94.

Çalışanlar Partisinin somut bir şekilde kurulamaması nedeniyle siyaset yaşamda Yön hareketi ekseninde gelişen ikinci bir hareket ise Sosyalist Kültür Derneğidir. Bir aydın hareketi olarak kurulan Sosyalist Kültür Derneğinin TİP'in varlığına karşın sosyalist aydınlar için bir çekim gücü olması planlanmıştır. Yön ve TİP arasındaki sosyalist devrim tartışmaları ve işçi sınıfına atfedilen rol gibi iki hareket arasında farklı yorumlamalara sahip stratejilerin varlığı ve bu dönemde TİP'in karizmatik genel başkanı Mehmet Ali Aybar'ın da etkisi ile birlikte Yön hareketinin fikir eksenli bir örgütlenme modeline girişmesine neden olmaktadır.<sup>90</sup>

Sosyalist Kültür Derneğinin tüzüğünde yer alan ifadelerde “... *Emeği toplumun temel değeri sayan... her türlü sömürücülüğü ortadan kaldıracak olan gerçek bir demokrasi dizininin kurulması için gerekli koşulları bilim ışığı altında incelemektedir...*”<sup>91</sup> belirtilen temel amaçların gerçekleştirilmesi öngörülmektedir. Farklı meslek gruplarından üyelerin yer aldığı Sosyalist Kültür Derneğinin Türkiye için değişik bir örgütlenme modeli olduğu belirtilmektedir Yön dergisinin başyazarı Doğan Avcıoğlu derneğin Fabianist harekete benzer bir yapıda olduğunu söylemektedir.<sup>92</sup> Aydınların öncülüğünde çeşitli zümrelerden eğitilmiş ve profesyonel kadrolar yer almaktadır. Yön içerisinde saflaşmaların artmasıyla birlikte gruplaşmaların başlaması ve sosyalizme hangi yön ile ulaşılabileceği tartışmaları Yön hareketinin dağılma sürecine neden olmaktadır.

1967 yılında kapanan Yön Doğan Avcıoğlu önderliğinde Yön dergisine karşın daha dar bir kadroyla Devrim dergisi çıkarmaya başladı. Yön dergisinden daha farklı bir stratejide sosyalizme ulaşmayı hedefleyen Devrim dergisi özellikle sol bir darbe ile gerçekleştirilecek sosyalist hareketin örtülü bir şekilde de olsa propagandasını yapmaktadır. İlerici bir darbe fikrinin TSK içerisine de etki etmesini öngören Devrim dergisi 9 Mart 1971 tarihinde Faruk Gürler önderliğinde gerçekleştirilmesi planlanan sol tandanslı darbenin olacağını belirtmektedir.<sup>93</sup> 12 Mart 1971 muhtırası ile yayın hayatı sona eren Devrim dergisi Yön dergisinden farklı olarak belirli güç odakları için ilerici bir darbeyi meşrulaştırma misyonunu üstlendi.

---

<sup>90</sup> Yurtsever, s. 51.

<sup>91</sup> Gökhan Atılğan, **Kemalizm ile Marksizm arasında Geleneksel Aydınlar Yön Devrim Hareketi**, Tüstav Yayınları, İstanbul, 2001, (Yön Devrim), s. 294.

<sup>92</sup> Doğan Avcıoğlu, **Yön dergisi**, Sayı: 11, 28 Şubat 1962, s. 10- 11.

<sup>93</sup> Yurtsever, s. 57.

### 2.1.5.2 Türkiye İşçi Partisi

TİP atmışlı yıllarda sosyalizmin parlamentoda temsil edilen örgütlü bir hareketi olarak Türkiye sol hareketinde yerini almaktadır. Türkiye’de sol hareketlerin tarihsel gelişim sürecinde Komintern gelenekten bağımsız ortodoks bir sosyalizmin temsilcisi olarak ortaya çıkan ilk harekettir. Sosyalizm çizgisindeki politik tutum ve davranışları TİP’in kuruluşuna kadar görülmemiş olan yeni bir mecrada gelişecek toplumsal mücadelenin farklı bir karakter almasına neden olmaktadır.

TİP 12 Şubat 1961 tarihinde on iki sendikacı tarafından kurulmaktadır. Kurucuları arasında metal işçisi Kemal Türkler, tekstil işçisi Avni Erakalın, tekstil işçisi Şaban Yıldız, basın işçisi İbrahim Güzelce, lastik işçisi Rıza Kuas, garson Kemal Nebioğlu, basın işçisi Salih Özkarakbay, nakliyat işçisi İbrahim Denizcier, tütün işçisi Hüseyin Uslubaş, şöfor Adnan Arkın, gıda işçisi Ahmet Muşlu ve kimya işçisi Saffet Göksüzoğlu yer almakta ve genel başkanlığa Avni Erakalın<sup>94</sup> getirilmektedir.<sup>95</sup>

Sendikacılar ve işçiler tarafından kurulan TİP Mustafa Şener’e göre “*Ölü Doğmuş bir Parti*” dir.<sup>96</sup> Kuruluş sürecinden sonra belirli bir süre sessiz bir şekilde faaliyet göstermeye çalışan TİP bir yıl sonra farklı zümrelerin partiye katılması ile birlikte yeni bir aşamaya geçmektedir. İşçi sınıfının kitleselleşmeye başladığı süreçte Türk- İş deneyi ve Yön hareketinin Çalışanlar Partisi hamlelerine rağmen sendikal gücün ve emeğin temel aktör olduğu bir siyasi parti ihtiyacı ile doğan TİP sendikal güç temsilcilerinin bir örgütü haline gelmiştir. Fakat kamuoyunda TİP’e yönelik yeterli ilginin oluşmaması nedeniyle partililer yeni bir fikire yönelmişlerdir.

Mehmet Ali Aybar, Behice Boran, Sadun Aren gibi farklı geleneklerden gelen sosyalist aydınların partiye davet edilmesi ile TİP’e aydın aşısı yapılmaktadır.<sup>97</sup> TİP’te yeni bir dönemin başlamasına neden olan aydınların katılımı TİP’i hem bir örgütlü mücadele organı hem de entelektüel tartışmaların yaşandığı bir fikir hareketine dönüştürmektedir. Türkiye’nin entelektüel birikimine TİP eksenli tartışmaların bu dönemde yaptığı katkılar önemli mecraların doğmasına neden

<sup>94</sup> İstanbul İşçi Sendikaları Birliği Başkanıdır. Yurtsever, s. 60.

<sup>95</sup> Yurtsever, s. 60.

<sup>96</sup> Mustafa Şener, *Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset Yön, Mdd ve Tip*, Yordam Kitap, İstanbul, 2010, (Siyaset), s. 251.

<sup>97</sup> Yurtsever, s. 61.

olmuştur. Asya Tipi Üretim Tarzının (ATÜT) TİP içerisindeki sosyalist aydınlar arasında yer alan Sencer Divitçioğlu tarafından geliştirilerek yapısal analizlerin incelenmesinde yeni bir model olarak kullanılmıştır. Yine bu dönemde sol hareketin yayıncılık faaliyetleri ile solun temel eserlerini ve temel kavramlarını kitlelere iletmesi hamleleri TİP'in yakın ilişki içinde olduğu Ant dergisi üzerinden yürütülmektedir. Aydınlar TİP'in çok yönlü ve sol içerisinde etkili bir harekete dönüşmesini sağlamışlardır.

Aydınlar entelektüel katkılarının yanında örgütsel ve sistematik bir yapının parti içerisinde egemen olmasına neden olmuşlardır. Mehmet Ali Aybar'ın genel başkan olmasıyla TİP'in program ve tüzüğünde değişikliklere gitmiştir. Fakat 141 ve 142. Maddelerin varlığı nedeniyle parti tüzüğünde ve programında sosyalizm kelimesi yer almamaktadır. Bu yüzden TİP açıkça sosyalist bir parti olduğunu ifade edememektedir. 1964 yılında toplanan Birinci Büyük kongrede parti programındaki mevcut ifadelerde;

*“... Türk işçi sınıfının ve onun tarihi, bilime dayana demokratik öncülüğü etrafında toplanmış, onunla kader birliğinin ve bilinç ve mutluluğuna varmış toplumcu aydınlarla ırgatların, topraksız ve az topraklı köylülerin, zanaatkarların, küçük esnafın, aylıklı ve ücretlilerin, dar gelirli serbest meslek sahiplerinin, kısacası emeğiyle yaşayan bütün yurttaşların kanun yolundan iktidara yürüyen siyasi teşkilatıdır...”<sup>98</sup>*

çizilen tablo partinin ideolojik karakterini net bir şekilde göstermemektedir. TİP'in toplumun geniş kesimlerini temsil edebilen bir yapı olduğunu fakat sosyalist bir partinin varlığını gösteren unsurlara rastlanmamaktadır. Dönemin şartları nedeniyle muğlak bir çizgide olan TİP'in temsil ettiği taban dönemin CHP'sine yakın Kemalist bir yönü olan ve CHP'nin içinde bulunduğu değişim sürecine de yatkın bir haldedir. Ayrıca parti programında işçi sınıfı ve kitlelerin bilinci Atatürkçü ileri görüşlü fikir insanları ve gençlerin öncülüğünde gerçekleşecek bir toplumsal seferberlikle sağlanacağı ön görülmektedir.<sup>99</sup>

TİP'te Aybar öncülüğünde başlayan aydın yönelişi ile bu dönemde Türkiye siyasetinde yeni bir aktör olarak yer alan Kürt aydınları Doğulular grubu altında parti içinde faaliyet göstermektedir. Tarık Ziya Ekinci gibi önemli isimlerin yer aldığı

<sup>98</sup> Türkiye İşçi Partisi, **Türkiye İşçi Partisi Programı**, Karınca Matbaası, İstanbul, 1964, s. 3.

<sup>99</sup> TİP, s. 4.

Doğulular grubunda büyükşehirlerde yükseköğrenim gören Kürt gençleri ile avukat, doktor, mühendis gibi profesyonel meslek sahibi orta yaşlı tecrübe sahibi kişiler bulunmaktadır.

1965 seçimlerine gidilirken etkili bir çalışma yürüten TİP radyo propagandası aracılığıyla Türkiye'nin dört bir yanındakilere emeğin kutsallığı, örgütlü mücadelenin önemi ve Türkiye'nin sorunlarına yönelik çözüm reçetelerini kitlelere duyurmaktadır. TİP'in radyo konuşmaları parti liderinin yaptığı genel siyasi propagandadan farklı olarak ilk kez dönemin sosyalist aydınları, gazetecileri ve edebiyatçıları tarafından yapılmıştır.<sup>100</sup> Bu isimler arasında Yaşar Kemal, Can Yücel, Çetin Altan ve Tarık Ziya Ekinci vardır. Radyo konuşmalarında yer alan ifadelerde, Türkiye'nin ekonomik ve sosyal sorunların çözümününün TİP'in iktidarında olacağı ve eşit, sömürsüz bir dünya idealinin hep birlikte gerçekleşeceği belirtilerek kitlelerin TİP'e çekilebilmesi planlanmaktadır. Yaşar Kemal'in radyo konuşmasında yer alan tespitler emekçilerin karşı karşıya kaldığı durumu göstermektedir:

*“ Sözüm sizedir. Bizler ki emekçileriz yıl on iki ay ayazda kışta, gece gündüz demeden tezgah başında, fabrikalarda, tarlada takımında, dağda bayırda, yalınayak, başıkabak çalışıp üretenleriz. Bütün mahsulleri, yiyecekleri, giyecekleri bizler üretiriz. Fabrikaları, makinaları bizler yaparız. Şu dünyada, insan eliyle yapılmış ne görüyorsanız, bizim nasırlı ellerimizin eseridir.”<sup>101</sup>*

Can Yücel konuşmasında TİP'in uygulayacağı politikalar ekseninde idealize edilen toplum düzeni ve ulaşılabilecek adil düzenin toplumun refahı ve mutluluğu için önemini vurgulamaktadır. Edebi bir dille ifade edilen geleceğin düzeninde farklı yaş grubundan herkesin uyum içinde ve eşit bir düzende yaşama ideali yer almaktadır :

*“... Türkiye İşçi Partisi'nin kökü Türk işçisinin, Türk köylüsünün, Türk aydınının, Türk küçük esnafının, dar gelirli Türk memurunun insan gibi yaşama özlemidir. Türkiye İşçi Partisi yurttan tek bir aç, tek bir çıplak yurttan kalmayınca kadar didinmeye ant içmiş yurtseverlerin ocağıdır... Analar, babalar, kardeşler sandık başlarına giderken çocuklarınızı, kardeşlerinizi de yanınızda götürün. Götürün ki görsünler İşçi Partisine oy verdiğinizi. Çünkü o oylardır ki çocuklarınıza, kardeşlerinize sütü ile mamasıyla, yuvasıyla, çiçek bahçesiyle, doktoru, denizi, güneşiyle, renkli oyuncakları, gül gibi okulları, güpgüzel kitapları, yiğit öğretmenleri ve haktan yana olduğu için mutlu ana*

<sup>100</sup> Atılğan, Sanayi, s. 569.

<sup>101</sup> TÜSTAV Arşivi, **Türkiye İşçi Partisinin 1965 Milletvekili Seçimi Radyo Konuşmaları: Yaşar Kemal'in Konuşması- 1965**, <http://www.tustav.org/gorsel-isitsel/yasar-kemalin-konusmasi-1965/> (Erişim Tarihi 10.05.2018).

*babalarıyla zengin ve dopdolu bir çocukluk sağlayacak ve yine çocuklarınıza, kardeşlerinize aydınlık bir gelecek, iş, adalet, toprak, ekmek, güven, eşitlik, insan onuru ve pırıl pırıl bir hayat kazandıracaktır.*”<sup>102</sup>

10 Ekim 1965 genel seçimlerinde TİP milli bakiye sistemi sayesinde %3’e yakın oy almasına rağmen 15 milletvekili çıkararak parlamentoya girmiştir.<sup>103</sup> On beş milletvekili arasında Mehmet Ali Aybar (İstanbul), Sadun Aren (İstanbul), Çetin Altan (İstanbul), Rıza Kuas (Ankara), Muzaffer Karan (Denizli), Tarık Ziya Ekinci (Diyarbakır), Yahya Kanbolat (Hatay), Cemal Hakkı Selek (İzmir), Adil Kurtel (Kars), Behice Boran (Şanlıurfa), Yunus Koçak (Konya), Kemal Nebioğlu (Tekirdağ), Ali Karcı (Adana), Yusuf Ziya Bahadanlı (Yozgat), Şaban Erik (Malatya) yer almaktadır.<sup>104</sup> TİP meclise on beş milletvekili ile girmesine karşın etkin bir muhalefet yürütmüştür.

TİP’in mecliste on beş milletvekilinin bulunması partinin siyasal meşruiyeti açısından da önemlidir. Mecliste temsil edilen TİP propagandasını artık daha rahat ve özgüvenli bir şekilde yerine getirmektedir. TİP’li milletvekillerinin parti programı ve seçim süresince ön plana çıkardıkları Türkiye’nin sorunlarına yönelik çözüm önerileri ekseninde meclise sundukları kanun teklifleri sürdürdükleri muhalefetin etkinliğini anlamak açısından önemlidir. Bu kanun teklifleri arasında yer alanlar aracılığıyla;

*“Topraksız ve az topraklı köylülere toprak verilmesi kanunu, tarımda kiracılık ve ortaklığı yoksul köylüler lehine değiştirme kanunu, işsizlik sigortası kanunu, petrolün millileştirilmesi kanunu, yabancı sermayeyi teşvik kanununu iptali, işverenin lokavt hakkını kaldıran ve grevle ilgili yasak ve sınırlamaları asgariye indiren, hükümet grevleri erteleme yetkilerini kısıyan kanun...”*<sup>105</sup>

TİP yasama faaliyetleri süresince kanun teklifleri, yazılı soru önergeleri, gensoru önergeleri ve meclis araştırmaları ile demokratik çerçevede ideolojik perspektifi ekseninde sosyal adalet ve eşitlik temelli politikalarını hayata geçirmeye çalışmaktadır. Özellikle AP’liler TİP’in muhalefetinden ve politik tutumundan rahatsız olmakta ve iki parti arasındaki tartışmalar zaman zaman fiziksel kuvvete dönüşerek mecliste kargaşa ortamı yaratmaktadır. TİP’in İstanbul milletvekili Çetin

<sup>102</sup> TÜSTAV Arşivi, **Türkiye İşçi Partisinin 1965 Milletvekili Seçimi Radyo Konuşmaları: Can Yücel’in Konuşması- 1965**, <http://www.tustav.org/gorsel-isisel/can-yucelin-konusmasi-1965/> (Erişim Tarihi 12.05.2018).

<sup>103</sup> Sina Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, 14. Basım, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2011, s. 267.

<sup>104</sup> Murat Belge, “Türkiye İşçi Partisi”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 2122.

<sup>105</sup> Murat Belge, s. 2122.



Altan ve İç İşleri Bakanı Faruk Sükan arasında başlayan tartışmada, Çetin Altan Nazım Hikmet'in en büyük Türk şairi olduğunu beyan etmesiyle<sup>106</sup> AP'lilerin TİP sıralarına yönelmesi ve fiziki şiddete başvurmaları bu sürecin en simgesel olaylarından biridir. 1965 genel seçim ile siyasi meşruluğunu taçlandıran TİP parlamentoda muhalefet dozunu arttırdıkça AP'nin tepkisini çekmektedir.

Ergun Aydınoglu'na göre 1966 yılına kadar olan zaman dilimi TİP'in kuruluş ve ilerleme süreci olarak adlandırılmaktadır.<sup>107</sup> TİP 1966 yılına kadar kuruluş ve gelişme aşamalarında partinin özgün kimliğini ön plana çıkaramamaktadır. Bu dönemde hem Yön hareketi ile mücadele etmesi hem de sol bir parti olarak yasal zeminin tutuklama, gözaltı gibi baskılarına karşı mücadele ederek bu süreci başarı ile tamamlamaya çalışmaktadır.<sup>108</sup> 1966 yılında yapılan İkinci Kongre sürecine kadar hem parlamenter mücadele hem de partinin kendi ideolojik perspektifine daha bağlı bir şekilde siyasi faaliyetlerini yürütmektedir.

1966 yılında yapılan Malatya'daki İkinci Kongrede parti içi muhalefetin belirtileri ortaya çıkmıştır. Mihri Belli'nin öncülüğündeki Milli Demokratik Devrim (MDD) çizgisindeki parti içi muhalefet TİP'li yöneticileri eleştirerek partide MDD geleneğinin hakim olmasını savunmaktadır. MDD'liler ile başlayan parti içi muhalefet TİP için gruplaşmaların başladığı bir dönemi de beraberinde getirmektedir. Yine bu dönemde Anayasa Mahkemesi TİP'li yöneticiler için parti programı ve tüzüğüne aykırı faaliyetlerde bulunduğu gerekçesiyle soruşturma başlatması, TİP'li yöneticileri komintern gelenekle bağlı olduğu düşündükleri kişileri partiden ihraç etmeye yöneltmektedir.<sup>109</sup> TİP içinde gruplaşmalar, ihraçlar ve soruşturma tedirginliği vardır. II. Kongrenin TİP için önemli sonuçlarından biri ise partinin sosyalizm yolunda olduğunu ilk defa belirtmesi ve bunun kongre kararlarında yer almasıdır.<sup>110</sup>

1968 yılında SSCB'nin Çekoslovakya'yı işgal etmesi TİP içinde önemli tartışmalara neden olmaktadır. Genel başkan Mehmet Ali Aybar'ın bu işgali şiddetli bir şekilde kınamasına karşı Sadun Aren, Behice Boran ve Nihat Sargın gibi

---

<sup>106</sup> Türkiye Büyük Millet Meclisi, **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Cilt 25, 46. Birleşim, 20.02.1968, Oturum 1, s. 410. [https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM\\_/d02/c025/mm\\_\\_02025-046.pdf](https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c025/mm__02025-046.pdf) (Erişim Tarihi 25. 05. 2018)

<sup>107</sup> Aydınoglu, s. 119.

<sup>108</sup> Aydınoglu, s. 120.

<sup>109</sup> **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, cilt 7, s. 2076.

<sup>110</sup> Şener, Siyaset, s. 259.

isimlerin Aybar kadar şiddetli SSCB eleştirisi yapmaması parti yönetimindeki görüş farklılıklarını da ortaya çıkarmaktadır. TİP içinde MDD muhalefetinin de arttığı bir dönemde MDD'lilerin Türk Solu dergisi üzerinden parti içi muhalefeti arttırması TİP için zor bir dönemdir. Bir tarafta parlamento çalışmalarına ağırlık vermesi diğer tarafta ise parti içi gruplaşmalar ve TİP'li gençlerin MDD'ye yönelmesi ile yüz yüze kalan TİP 1969 seçimlerine böyle bir atmosferde gitmiştir. Milli bakiye sistemi kaldırıldığı için sadece iki milletvekili çıkaran TİP'in oylarında bir önceki seçimlere göre çok farklılık yoktur. Aybar seçimlerden sonra TİP'ten istifa etmiştir. Aybar'ın istifasıyla Boran'a yakın Emek dergisi etrafında toplanan muhalif kanatın ağırlığı partiye hakim olmaya başlamaktadır. Mehmet Ali Aslan ve Şaban Yıldız'ın kısa süreli genel başkanlıklarından sonra 1970 yılında TİP IV. Büyük Kongre'de genel başkanlık seçimine gitmiştir.

IV. Büyük Kongre'de MDD muhalefeti ve parti yönetimi arasındaki mücadele sürerken partinin yeni genel başkanı Behice Boran seçilmiştir. Yeni yönetim MDD'li ve Aybarcı muhalefetin partiden temizlendiğini belirtmiştir.<sup>111</sup> IV. Büyük Kongre'de Boran'ın Doğu'da Kürt halkı olduğunu ifade etmesi nedeniyle Anayasa Mahkemesi tarafından soruşturma başlatılmıştır. 12 Mart 1971 muhtırası sonrası TİP Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmıştır.

TİP Komintern ve TKP geleneğinden bağımsız bir sol partidir. TİP kapitalist olmayan kalkınma yolunu Türkiye için bir seçenek olarak görmektedir. Özellikle kuruluş yıllarında ve 1964 yılındaki I. Büyük kongrede kapitalist olmayan kalkınma modelini savunan TİP devlet öncülüğünde planlı sanayileşme ve halkçı bir yönetim anlayışını ön plana çıkarmaktadır. Atmışlı yılların ilk yarısında Yön dergisinin TİP üzerindeki hakimiyeti kapitalist olmayan kalkınma yolunun belirlenmesinde etkilidir. Kapitalist olmayan kalkınma tezi TİP tarafından 1964 sonrası çok kullanılmamaktadır. 1965 seçimleri ile parlamentoda faaliyet gösteren TİP özellikle II. Büyük Kongre'de ilk defa sosyalist bir parti olmasını beyan etmesiyle kapitalist olmayan kalkınma stratejisi ve yön dergisinin etkisi azalmıştır.

TİP'in sosyalist bir parti olduğunu beyan etmesi iktidara hangi yollardan gelmesi açısından önemlidir. Sosyalist devrim stratejisini savunan TİP emekçi sınıfların öncülüğünde demokratik yollardan iktidara geleceğini öngörüyordu. 1965

---

<sup>111</sup> Artun Ünsal, **Umuttan Yalnızlığa Türkiye İşçi Partisi (1961- 1971)**, 2. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011, s. 311.

genel seçimiyle on beş milletvekili ile meclise giren TİP parlamenter yoldan, anayasal sınırlar çerçevesinde sosyalist devrimin gerçekleşeceğini belirtmektedir. Dönemin diğer sol gruplarının savunduğu Türkiye'nin kapitalist gelişimini tamamlayamamış bir ülke olduğunu ve bu yüzden önce bir burjuva devrimi sonra sosyalist devrim gibi iki aşamalı devrim stratejisine karşı çıkmaktadır. TİP'e göre Türkiye kapitalist gelişimini tamamlamış bir ülkedir. Bu nedenle başka aktörlere ihtiyaç yoktur. Türkiye'de sosyalizme emekçi sınıfların öncülüğünde bir mücadele ile geçilmesi mümkündür.

1966 yılında parti içinde başlayan muhalefet ve gençlerin MDD'ye kanalize olması TİP içinde sosyalist devrim mi milli demokratik devrim mi tartışmasına neden oldu. TİP yönetiminin sosyalist devrimi benimsemesine karşın gençlerin milli demokratik devrime yönelmesi parti içi ideolojik tartışmalarla geçen bir süreci doğurmuştur. Aybar'ın Aren ve Boran ile başlayan sosyalizm tartışmaları da TİP içinde etkili olmaya başlamaktadır. Mehmet Ali Aybar Hürriyetçi Sosyalizm, Türkiye'ye özgü sosyalizm ve güler yüzlü sosyalizm gibi özgün ve özgürlükçü sosyalizm vurgusu benimsemiştir ve SSCB'nin tek ülkede sosyalizm fikrine karşıdır.<sup>112</sup> Türkiye'nin sosyal yapısını ve toplumsal sınıflar arasındaki çelişkileri inceleyen Aybar'a göre Osmanlı devletinden beri Türkiye'de benzer bürokratik yapılar egemendir. Aybar bu yapı için şunları söylemektedir:

*“... Yüzlerce yıl halka hükmetmiş, merkezci, tekelci, ceberut, OSMANLI TİPİ DEVLET adını verdiğimiz bir üretim ve yönetim biçimi meydana gelmiştir. Bu, halkın dışında ve üstünde olan sömürücü yönetim, biçimi, zamanın yaptığı ayarlama ve değişimlerle bugün hala yaşamaktadır.”<sup>113</sup>*

Aybar bu nedenle Türkiye'nin Batı ülkelerinden farklı bir toplumsal yapı ve kapitalist gelişime sahip olması nedeniyle Türkiye'ye özgü bir sosyalizmin gerekliliğini vurgulamaktadır. Yine Aybar'a göre Türkiye'deki temel çelişki kapitalist sistemin gelişmiş olduğu Batı ülkelerindeki gibi proletarya- burjuva çelişkisi değildir, temel çelişki *“Amerikan emperyalizmi ile ortakları ağalar-kompradorlar- Amerikancı bürokratlar üçlüsü ile bütün emekçi sınıf ve tabakalar*

<sup>112</sup> Sevgi Adak, “Mehmet Ali Aybar”, **Türkiye'nin 1960'lı Yılları**, Haz. Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 436.

<sup>113</sup> Mehmet Ali Aybar, “Türkiye Sosyalizmi”, **Türkiye Sosyalist Solu Kitabı 1 20'lerden 70'lere Seçme Metinler**, Haz. Emir Ali Türkmen, 2. Baskı, Dipnot Yayınları, Ankara, 2013, s. 128.

arasındadır.”<sup>114</sup> bu sebeple Türkiye koşullarına ve şartlarına uygun bir sosyalizm yorumu gereklidir.

### 2.1.5.3 Milli Demokratik Devrim

1966 yılında TİP’in Malatya Kongresinde ortaya çıkan parti içi muhalefet MDD çizgisindeki gruptur. MDD’nin parti içinde yükselmeye başladığı 1967 yılından itibaren Türkiye’de sosyalist hareketin temel aktörlerinden biri haline gelen MDD bu dönemin sosyalist iktidar stratejisi için farklı bir mücadele yöntemi savunmaktadır. TİP ile özdeşleşen parlamenter sosyalizme karşıdır. TİP’in Türkiye’ye yönelik toplumsal ve sınıfsal analizlerine zıt görüşlere sahiptir. Dönemin gençliği içinde hızla yayılmaya başlayan MDD fikri gençlik hareketlerini de radikal bir biçimde illegal yollara yöneltmektedir. MDD’in eylem ve stratejileri, düşünsel birikimi 12 Mart 1971 sonrası – 1974 affı sonrası oluşmaya başlayan- sosyalist hareket için rehber konumundadır.<sup>115</sup>

Üniversite gençliğinin radikalleşmeye başladığı bu süreç 1968 yılında üniversite işgalleriyle başlamaktadır. TİP’ten gençliğin soğumaya başladığı bu süreçle birlikte Fikir Kulüpleri Federasyonu’nun (FKF) hakimiyeti TİP’ten MDD’ye geçti. TİP’in parlamenter mücadeleye öncelik vermesi MDD kadroları tarafından eleştirilerek Filipin tipi demokrasi içinde sosyalist devrime ulaşmanın mümkün olmadığı savunulmaktadır.<sup>116</sup> MDD’nin anayasal yollardan sosyalizme gidileceği tezlerine karşı çıkması ve üniversite gençliğinin devrim için hızlı ve zinde kuvvetler olarak mücadele edilmesi gerektiğini belirtmesi MDD ile gençliğin ortak bir biçimde hareket etmesine neden oldu.

MDD fikri Mihri Belli ile özdeştir. Mihri Belli atmışlı yılların ilk yarısında Yön dergisinde yazılar yazdı. Fakat onun asıl yükselişi 1967 yılı sonrasıdır. Belli’nin Yön dergisinde başlayan teorik tartışmaları TİP’te pratiğe geçti ve daha sonra Türk Solu dergisinde eylem ve stratejilere dönüşerek MDD fikri oluştu.<sup>117</sup> MDD 1962 yılından 1966 yılına kadar teorik oluşum sürecinden geçti. 1967 yılından 1971’e

---

<sup>114</sup> Aybar, s. 129.

<sup>115</sup> Aydınoglu, s. 163.

<sup>116</sup> Çetin Yetkin, **Türkiye’de Soldaki Bölünmeler 1960- 1970 Tartışmalar- Nedenler- Çözüm Önerileri**, Toplum Yayınevi, Ankara, 1970, s. 125.

<sup>117</sup> Şener, Siyaset, s. 174.

kadar ise pratikte yer aldı. MDD'nin diğer sol aktörlerle ilişkisinde öncü bir karakteri mevcuttur. Atmışlı yılların sonlarında öğrenci hareketleri ve topraksız köylülerin mücadelesinde MDD kökenli sol aktörler vardır.

MDD ideolojik alt yapısında Komintern gelenek ve Sovyet Marksizmin etkisi vardır.<sup>118</sup> Eski bir TKP üyesi olan Mihri Belli Komintern'in az gelişmiş ve yarı müstemleke ülkeler için reçete olarak sunduğu, tezleri savunmaktadır.<sup>119</sup> Belli ve MDD hareketine göre Türkiye, emperyalist sistem içinde bağımlı bir ülke konumundadır.<sup>120</sup> Türkiye emperyalist sistem içindeki konumu itibariyle modern bir toplumda yer alan sınıflı toplum yapısına sahip değildir. Bu nedenle ikili bir devrim stratejisi söz konusudur. Türkiye gibi yarı müstemleke ülkelerde modern kapitalizme özgü sınıfların ortaya çıkması için önce bir ulusal kurtuluş mücadelesi daha sonra sosyalist devrim aşaması gereklidir. MDD hareketinin ikili devrim stratejisine göre ilk önce anti emperyalist ve anti feodal güçlere karşı topyekun bir savaş verilecektir. Bu savaş milli demokratik devrimdir. Milli burjuvazinin de dahil olduğu bu süreçte emperyalistlere karşı savaşarak bağımsızlık sağlanacak ve daha sonra ülkedeki feodal kalıntıların yok edildiği sosyalist devrim aşamasına geçilecektir.

Geniş bir ittifakın bulunduğu demokratik devrim cephesi işbirlikçi sermaye ve feodal mütegalibe dışında toplumun her kesiminin yer aldığı geniş bir cephe.<sup>121</sup> Asker- sivil ittifakına Komintern geleneğin Kemalizme olumlu bakması nedeniyle geniş cephede yer alması gerekmektedir. Milli demokratik devrim cephesinde yer alması gerekli gruplar: “*Şehir ve köy proletaryası, şehirlerin ve köylerin yarı- proleter unsurları, yoksul köylülük, şehir ve köy küçük burjuvazisi, asker- sivil aydın zümre.*”<sup>122</sup> Devrimci güçleri oluşturan bu gruplar ile MDD gerçekleştirilir. Kentteki ve kırdaki proletarya ile ittifak halinde olan aydınlar, üniversite öğrencileri ve askeri- sivil bürokrasi milli bir cephe gerisinde devrim

---

<sup>118</sup> Şener, Siyaset, s. 192.

<sup>119</sup> Atılğan, Sanayi, s. 575.

<sup>120</sup> Mihri Belli, “Milli Demokratik Devrim”, **Türkiye Sosyalist Solu Kitabı 1 20'lerden 70'lere Seçme Metinler**, Haz. Emir Ali Türkmen, 2. Baskı, Dipnot Yayınları, Ankara, 2013, s. 199.

<sup>121</sup> Mustafa Şener, “Yön ve Milli Demokratik Devrim Hareketleri”, **Türkiye'nin 1960'lı Yılları**, Haz. Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, (Hareketleri), s. 384.

<sup>122</sup> Belli, s. 254.

stratejisine yönelmektedir. Bu amaçla 27 Mart 1968 tarihinde Türkiye Devrimci Güç Birliği (Dev- Güç), demokratik cepheyi birleştirmek amacıyla kuruldu.<sup>123</sup>

Türkiye’de TİP içindeki MDD hareketinin güçlenmesi ve 1968 olaylarının Türkiye’ye yansması sonucu radikalleşen üniversite gençliğinin bu dönemde topraksız köylülerin mücadelesine katılması solda MDD etkisini göstermektedir. FKF’nin Dev- Genç’e dönüşmesi ile üniversite öğrencileri geniş bir cephede faaliyet göstermeye başladı. Üniversite gençliğinin topraksız köylülerin mücadelesine katılması ve ortak miting ve yürüyüşler düzenlemeleri bu dönemin eylemlerindedir. MDD hareketinde zamanla oluşmaya başlayan gruplaşmalar ve cepheler sol içerisinde çeşitli fraksiyonların oluşmasına sebep oldu. Sosyalizmin temel eserlerinin Türkçeye çevrilmesi ve hemen her fraksiyonun dergi çıkarmaya başlaması MDD içinde teori ve strateji tartışmalarını da beraberinde getirdi. Her fraksiyonun kendi örgütünü kurmaya başlamasıyla sosyalist solda yeni bir sürece girilmiştir.

Solun kitleselleşmeye başladığı bu dönemde sağ grupların saldırılarına maruz kalınması ve 12 Mart muhtırası nedeniyle, sol içinde silahlı eyleme yönelen bazı gruplar meydana geldi. Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO), Türkiye Halk Kurtuluş Partisi/ Cephesi (THKP/C), Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi (TİİKP) gibi gruplar kent ve kır gerillası şeklinde silahlı mücadeleyi savundu. MDD kökenli bu örgütler kent ve kır gerillası mücadele şeklinin kökenlerini Belli’nin MDD cephesinde yer alması gereken gruplardan almaktadır. 12 Mart 1971 muhtırası sonrası etkisiz hale getirilen ve dağıtılan örgütlerin kadrolarından geriye kalanlar uzun bir süre cezaevi süreci yaşamıştır.

---

<sup>123</sup> Özgür Mutlu Ulus, **Türkiye’de Sol ve Ordu (1960- 1971)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 225- 226.

## ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

### CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NİN SOSYAL DEMOKRATLAŞMA SÜRECİ

CHP'nin nüveleri 1950'li yılların sonunda atılan sosyal demokratlaşma süreci parti içinde yoğun bir değişimin yaşandığı önemli bir eşiktir. Parti örgütü, üyeleri ve milletvekili bazında tek parti döneminden farklı olarak 1970'li yıllarda çeşitli meslek zümrelerinden üyeleri olan geniş katılıma sahip ve çoğulcu bir yapıdadır. Tek parti dönemi asker- sivil bürokrat ve büyük toprak sahipleri ile partinin yereldeki ve merkezdeki geleneksel ittifakı çok partili siyasi hayata geçiş ve yeni siyasi partilerin kurulması ile zayıflamaktadır. 1950'ler ve 1960'larda yeni kurulan siyasi partiler özellikle sağda CHP'nin yereldeki ittifakının zayıflamasına neden olmakta, büyük toprak sahipleri DP, AP ve YTP gibi partilere kaymaktadır. 1960'larda Türkiye'de solun yükselişe geçmesi, kamuoyunu etkileyen önemli tartışmalar (kalkınma, tam bağımsızlık, eşitlik vd...) yaratması ve TIP'in kurulması ile CHP'de başlayan parti içindeki ortanın solu tartışmaları ideolojik mevzisini belirleme çabalarını ortaya çıkarmaktadır.

CHP'deki değişim sürecini parti içinden kaynaklanan içsel faktörler ve parti dışından Türkiye ve Dünya konjonktürünün etkisiyle oluşan dışsal faktörler olarak iki grupta incelenmektedir. İçsel faktörler parti içinde başlayan değişim hamleleri, ideolojik tartışmalardır. CHP'nin kendi içinde başlayan gruplaşmalar ve hizipler ortanın solu ile başlayıp demokratik sol ile gelişen sosyal demokrat değişimi destekleyen Ecevit önderliğindeki grup ile partinin geleneksel kimliğini sürdürmeye çalışan ve ideolojik değişime mesafeli duran gelenekçi grup arasındaki tartışmalar partiyi içten tetikleyici unsurlar olarak yer almaktadır. Bu tartışmalar ve değişim talebi parti programı, seçim beyannameleri ve gençlik kollarının yayınları gibi partinin temel metinleri üzerinden analiz edilmektedir. İçsel faktörler partinin yapısal ve düşünsel değişiminin irdelenmesi açısından önemlidir. CHP'deki değişimi tetikleyen bir diğer unsur dışsal faktörlerdir. Dışsal faktörler partinin dışında gelişen konjonktürel gelişmelerdir. CHP'nin ideolojik değişiminde Türkiye'de meydana gelen toplumsal gelişmeler ve 1960'lı ve 1970'li yıllarda ortaya çıkan yeni siyasal

katılma biçimleri (üniversite gençliğinin eylemleri, işçi grevleri vd...) etkilidir. Türkiye’de solun kitleselleşmesi CHP’nin politik tutum ve davranışlarını da etkilemekte ve özellikle genel ve yerel seçimler süresince partinin sosyal demokrat model önerileri ve kitleleri partiye kanalize edebilecek popülist politikalar, sosyal demokrat değişim sürecinde CHP dışında etkili olan sol ve sol aktörlerin partiye etkisini göstermektedir. 1960’lı yıllarda tüm dünyayı etkileyen 68 hareketi Türkiye’de öğrenci hareketlerinin radikalleşmesine neden olmakta ve bu radikalleşme süreci öğrenci grupları arasında hızla yayılmaktadır. CHP’ye yakın Sosyal Demokrasi Dernekleri Federasyonu (SDDF) da radikalleşme sürecinden etkilenmekte ve CHP içinde yakın ilişkileri olan milletvekilleri ile partinin sosyal demokrat değişim sürecini etkilemektedirler. CHP’nin değişim sürecinde hiç kuşkusuz liberal sağdan gelen etkiler de mevcuttur. DP’nin kuruluş süreci ve iktidarının ilk yıllarında geniş tabanlı ve çoğulcu demokrasi anlayışı CHP’nin değişim sürecinde etkilidir. DP’nin CHP’nin yirmi yedi yıllık kesintisiz tek parti döneminden sonra iktidara gelmesi ve “*Yeter! Söz Milletindir.*” söylemi ile siyasi tarihin sayfalarında yer alması, tek parti dönemi süresince sistemin dışında kalan kitlelerin DP’ye gelmesine neden olmuştur. DP zaman ilerledikçe ve iktidarın verdiği güçle demokratik prensiplerden uzaklaşmaya başlamakta kuruluş döneminden farklı bir parti haline gelmektedir. DP içinden ayrılan muhalifler Hürriyet Partisini kurmuşlardır ve Forum Dergisi çevresinde DP’ye karşı muhalefet grubunu oluşturmuşlardır. Forum Dergisi içinde yer alan Turan Güneş, Bülent Ecevit, Bahri Savcı gibi isimler CHP’nin atmışlı yıllarda başlayacak sosyal demokrat değişim sürecinin nüvelerinin Forum Dergisi ve Hürriyet Partisi etrafında atmışlardır. DP’nin anti demokrat uygulamalarını eleştiren aydınlar liberal özgürlükçü söylemleri ile yeni bir alternatif ihtiyacını ifade etmektedirler. Özellikle CHP’nin 12 Ocak 1959 tarihinde gerçekleşen on dördüncü kurultayında “İlk Hedefler Beyannamesi” başlığı ile ortaya çıkan değişim talebi, demokratik ve sosyal çözüm önerileri, Forum Dergisi ve Hürriyet Partisi içinde yer alan aydınların 1960 sonrası CHP’nin yön ve model arayışını öncülemektedir.



## 3.1 İÇSEL FAKTÖRLER

### 3.1.1 CHP'nin Geleneksel Tabanı

Milli Mücadele dönemi süresince Anadolu ve Trakya'da işgale karşı direnişi örgütleyen yerel teşkilatlar yer almaktadır. Yerel hareket ve kongreler ile sürdürülen bu süreç Türk siyasal hayatında Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları Dönemi olarak adlandırılmaktadır.<sup>124</sup> 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşmasının Osmanlı Devleti tarafından imzalanmasından sonra buna tepki olarak Anadolu ve Trakya'da başlayan örgütlenme süreci Müdafaa- i Hukuk dernekleri adı altında sürdürülen direniş hareketlerine dönüşmektedir. İşgale karşı yerel eşrafla birlikte direnişi örgütleyen asker- sivil ittifakı bu dönemin temel aktörüdür. Yerel örgütlenmenin temel aktörleri yörelere göre farklılık gösterse de belli başlı olarak: “*eşraf, serbest meslek sahipleri, aydınlar, ulema, tüccar, esnaf ve din adamları*” gibi çeşitli meslek ve zümrelerde oluşmaktadır.<sup>125</sup> Yerel aktörlerin öncülüğündeki sivil unsurlar ile askerlerin öncülüğünde kurulan bu ittifak Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinin yapısal ve sosyal karakteridir.

Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri 4 Eylül 1919 tarihinde Sivas Kongresinde “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri (ARMHC)” adı altında tek bir çatı altında toplanmıştır. ARMHC hem örgütlü bir direniş hareketidir hem de CHP'nin nüvelerinin atıldığı bir süreçtir. Tüm yerel örgütleri tek vücut olarak bir arada toplanması, Bila'ya göre CHP'nin Halkçılık ilkesinin temelidir ve partinin ilk kurultayı olarak kabul edilen Sivas Kongresi aynı zamanda anti emperyalist mücadeleyi ülke çapında ve CHP öncülüğünde yürüterek CHP'ye devleti kuran parti ya da kurucu parti sıfatını yükleyen bir kongredir.<sup>126</sup> Sivas Kongresinde ARMHC Misak-ı Milli sınırları etrafında birleşerek milli mücadeleyi yürütmektedir. Sivas Kongresinde milli iradenin Mustafa Kemal'in önderliğindeki Heyet-i Temsile tarafından temsil edilmesi kararı alınmıştır. Bu karar 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da Büyük Millet Meclisinin kuruluşuna varan bir süreci meydana getirmiştir.

<sup>124</sup> Bülent Tanör, **Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları, 1918- 1920**, Afa Yayıncılık, İstanbul, (Yerel), 1998.

<sup>125</sup> Enver Behnan Şapolyo, **Kuvayı Milliye Tarihi (Gerilla)**, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1957, s. 20'den aktaran Tanör, Yerel, s. 52.

<sup>126</sup> Hikmet Bila, **Sosyal Demokrat Süreç İçinde CHP ve Sonrası**, 2. Baskı, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1987, s. 29.

Büyük Millet Meclisinde ARMHC içerisinde iki grup mevcuttur: birinci grup, asker-sivil bürokratlar ve aydınlardan oluşan elitlerin ağırlıklı olduğu gruptur, ikinci grup ise birinci gruba kıyasla daha muhafazakar düşünüşe sahip ve saltanat ve hilafet hassasiyeti olan görüşlerin toplandığı gruptur.<sup>127</sup> Birinci grup Mustafa Kemal'in önderliğindeki Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubudur.

1923 yılında seçimlere gidilmeden önce Mustafa Kemal Dokuz Umde adlı beyanname yayınlayarak Birinci Grup yani Müdafaa-i Hukuk Grubunun Halk Fırkası'na (HF) dönüşümünü sağlamaktadır.<sup>128</sup> 9 Eylül 1923 tarihinde Halk Fırkası resmen kurulmuştur. Gruptan bir siyasi parti örgütüne dönüşen bu süreç parti teşkilatı ve örgüt yapısı için atılan ilk adımdır. 9 Umde beyannamesinde yer alan temel amaç ve hedefler HF'nin temel felsefesini ve politik tutumunu ifade etmektedir:

*“Umde 1: Egemenlik kayıtsız ve şartsız milletindir. Halkın kendi kendisini idare etmesi esastır. Milletın gerçek ve tek mümessili Türkiye Büyük Millet Meclisidir... Umde2: Saltanatın kaldırılmasına ve milli egemenliğin asla bölünmez ve vazgeçilmez surette Türk milletinin gerçek ve tek mümessili olan Türkiye Büyük Millet Meclisinin manevi şahsiyetinde toplanmıştır... Umde 3: Memlekette emniyet ve asayişin tam olarak kurulması en önemli vazifedir. Bu gaye milletın arzu ve ihtiyacına uygun olarak sağlanacaktır. Umde 4: Mahkemelerimizce adaletin süratle yerine getirilmesi sağlanacaktır. Bundan başka bütün kanunlarımız milli ihtiyaçlarımıza ve hukuk telakkilerine göre yeni baştan ele alınacak ve tamamlanacaktır. Umde 5: ... Tütün ekimi ve ticareti için milli menfaatlere uygun tedbirler alınacaktır... Ziraat bankasının sermayesi arttırılacak, çiftçilere daha kolaylıkla ve daha çok yardım yapılması sağlanacaktır... Ham maddesi memleketimizde bulunan malların imali için gerekli tedbirler alınacak ve bu işi yapanlar korunacak ve verilecek mükâfatlarla teşvik edilecektir... İlköğretimin birleştirilmesi; bütün okullarımızın milli ihtiyaçlarımıza ve modern esaslara göre düzenlenmesi... Umde 6: Askerlik süresi azaltılacaktır... Umde 7: ... Yedek subay ve memleket savunması ve bağımsız millet olarak yaşamak uğrunda malul kalmış ordu mensuplarını ve millet fertleriyle bütün emeklilerin, yetimlerin ve dulların sefalet çekmelerine meydan vermeyecek tedbirler alınacaktır. Umde 8: Halka ait işlerin süratle görülmesi ancak çalışkan, ehliyetli dürüst memurların kanun, usul ve nizam dairesinde iş görmelerine bağlı olduğundan bütün memurlar buna göre ikmal edilecek ve bütün devlet daireleri devamlı olarak kontrol ve denetime tabi tutulacaktır... Umde 9: Harap olan memleketimizin süratle yeniden imarı için devletçe alınacak tedbirlerden başka yapı ve tamirler için yer*

<sup>127</sup> Ahmet Kotil, “Dünyada ve Türkiye’de Siyasal Partiler”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 2007.

<sup>128</sup> Hakkı Uyar, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2012, (Tek Parti), s. 69.

*yer şirketler kurulmasını teşvik edecek ve özel teşebbüsü korumayı sağlayacak kanunlar çıkarılacaktır.*<sup>129</sup>

9 Umde'de hedeflenen amaçlar yeni bir toplumsal yapının işaretlerini vermektedir. Siyasi, ekonomik ve sosyal yönden yeni bir düzenin kurulacağı ve bu düzene ilişkin önemli unsurları belirtmektedir. Yeni bir ülke olma yolunda atılan adımlar siyasi ve ekonomik işleyişin belirli bir düzen içinde, sınırları belirli olan bir mekanizmada yürütülmektedir. Milli egemenlik halk adına TBMM'ye aittir. İktisadi yapının gelişmesi için devlet öncülüğünde ve özel teşebbüsün de katkılarıyla sağlanacak iktisadi gelişme hedeflenmektedir. İmar ve bayındırlık faaliyetleri ile yurt çapında alt yapı tesisi kurulması planlanmaktadır. 9 Umde ile hedeflenen yeni düzenin milli mücadele süresince devam eden geleneksel ittifakın iş birliği aracılığıyla yaratılması planlanmaktadır. Yerel eşrafın varlıklı ve nüfuz sahibi kesimlerinden yaratılacak özel teşebbüs girişimleri devletin korumacı politikalarıyla kalkınma faaliyetlerinde kullanılması düşünülmektedir. Milli eğitim ve eğitimin tek bir çatı altında toplanması vurgusunun ön plana çıkması eğitimde Tevhid-i Tedrisat kanununun nüvelerini oluşturmaktadır. Yeni kurulan bir ülkede eğitimin devlet kontrolünde ve milli unsurlara dayalı, çağdaş bir anlayışla yeniden yorumlanan ve nitelikli yurttaş yetiştirme temeline dayalı bir milli eğitim modeli geliştirilmesi hedeflenmektedir. Milli eğitim ile yetiştirilen genç kuşaklar ülke menfaatleri doğrultusunda kaliteli ve modern bir beşeri sermaye olarak ekonomik ve toplumsal kalkınmayı geliştiren aktörlerdir. Bu aktörlerin kuşaktan kuşağa sürekliliği milli eğitim politikaları aracılığıyla sağlanmaktadır.

29 Ekim 1923 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Mustafa Kemal'in liderliğindeki HF kurucu partidir. 10 Kasım 1924 yılında adını Cumhuriyet Halk Fırkasına (CHF) dönüştürmüştür. Yeni bir toplum yaratma idealini hayata geçirmeye çalışan CHF, İttihat Terakkiye benzer bir şekilde, belirli bir misyon etrafında vesayetçi bir anlayışla modern bir önder olarak üniter devlet anlayışına sahip, otoriter, katı ve bürokratik bir yapıdır.<sup>130</sup> Teşkilatlanma ve örgütlenme çalışmalarını arttıran CHF toplumsal devrimlerin uygulanmasında yönetici elit ve yerel teşkilatlar aracılığıyla tavandan tabana doğru yayılan bir süreç izlemektedir.

<sup>129</sup> Cumhuriyet Halk Partisi, **Millet Hizmetinde 40 Yıl**, Ankara, Ankara Basım ve Cilt Evi, 1963, ss. 9- 10.

<sup>130</sup> Uyar, Tek Parti, s. 77.

Milli mücadele dönemi boyunca devam eden geleneksel ittifak tek parti dönemi süresince de devam etmektedir. CHP’de asker- sivil bürokrat kesim ve yerel eşraf işbirliği mevcuttur. CHP’nin elitlerin yönetiminde bir kadro partisi olması ve yönetici sınıfın ağırlığının partinin her kademesinde hakim olması yerel eşraf ile arasındaki vesayet ilişkisini göstermektedir.<sup>131</sup> Görünürde demokratik bir yönetimin simge unsurlarından seçim ve genel oy hakkı olmasına rağmen iktidar ile yerel eşraf arasındaki vesayet ilişkisi nedeniyle iktidar ile arasında dolaylı bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Yönetici elit ile eşraf arasındaki bu ikincil ilişki sistem açısından belirli bir hiyerarşik yapı olduğunu göstermektedir. Kuruluş döneminin geleneksel ittifakı sürmesine rağmen çevrede yer alan yerel güçler merkezdeki elitlere karşı geri planda ve kısmen merkeze bağlı durumdadır.

Tek parti döneminde vuku bulan 1925 yılındaki Şeyh Sait isyanı, 1930 yılında Menemen’de Asteğmen Kubilay’ın katledilmesi gibi önemli toplumsal olaylar nedeniyle ülkenin bekası ve devrimlerin korunması amacıyla siyasi alanın istikbali için devlet sıkı önlemler almaya başlamıştır. Ayrıca CHP’nin tek parti yönetimine muhalefet ihtiyacı nedeniyle Mustafa Kemal Atatürk ve CHP’li yöneticilerin talebiyle çok partili yaşama geçiş denemesi gerçekleşmiştir. 1924 yılında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TPCF) ve 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) adlı partiler siyasi hayatta farklı zaman aralıklarında kısa bir dönem yer almaya başlamıştır. Fakat 1929 ekonomik buhranı ile gittikçe ağırlaşan ekonomik şartlar ve hayat koşulları nedeniyle kitlelerin tepkisi ve hoşnutsuzluğu alternatif bir kanal olarak bir muhalefet partisi aracılığıyla sisteme yönelik bir direnme mekanizmasına dönüşeceğini düşünen yönetici elitler tarafından çok partili hayat denemeleri ertelenmiştir.

Avrupa’da yükselen faşizm rüzgarları ve küresel ekonomik buhran Türkiye’yi de etkilemektedir. Dünya konjonktürün etkisiyle devletçi ve himayeci bir yönetim tarzının yükselişe geçtiği bu süreçte CHP’li yöneticiler de benzer şekilde adımlar atmıştır. 1935 yılında yapılan CHP’nin Dördüncü Kurultayında parti- devlet işbirliğinin daha yüksek bir biçimde sürdürülebilmesi için parti- devlet özdeşliğinin

---

<sup>131</sup> Kotil, s. 2008.

parti tüzüğünde yer almasına karar verilmiştir.<sup>132</sup> Parti devlet özdeşliğinden hareketle herhangi bir ilin valisi o ilin CHP'li il başkanı, işleri bakanı ise CHP'nin Genel Sekreteridir. Ayrıca bu dönemde ekonomi politikalarında da devletçilik ön plandadır. Önemli alt yapı yatırımları devlet öncülüğünde yapılmaktadır. İktisadi alanda uygulanan devletçilik politikaları siyasal alanda da önemli tartışmalara sebep olmakta ve devletçiliğin politik çatışmalara varan bir sürece girdiği görülmektedir.<sup>133</sup> İkinci Dünya Savaşı süresince devam eden devletçilik politikası ekonomik, siyasal ve sosyal her alanda etkisini göstermektedir. CHP yöneticileri geleneksel ittifakı sürdürmekte olup, yerli bir sermaye sınıfı yaratmaya çalışmaktadır. Devlet öncülüğünde yaratılacak yeni sermaye sınıfı merkez ve taşra arasındaki ilişkiyi sürdürerek belirli bir düzen içinde ekonomik büyüme ve iktisadi gelişmeyi sağlayarak hem üretici sınıfın (köylü, çiftçi, çok sınırlı da olsa işçi sınıfı) refah artışıyla sisteme sadakat ile bağlanması hem de yerli bir sermaye sınıfı yaratılarak ekonomide dış ülkelerle rekabet edilebilir bir düzeye gelinmesi amaçlanmaktadır.

Milli Mücadele sürecinden tek parti dönemine genel olarak ifade edilecek en önemli nokta iktidar mücadelesinde yer alan sınıfların nitelikleridir. Timur bu sınıfları “*Ticaret burjuvazisi, Anadolu küçük burjuvazisi, büyük toprak sahipleri ve asker- sivil devrimci aydınlar*” olarak ifade etmektedir.<sup>134</sup> Bu zümreler arasında Dünya konjonktürünün de etkisiyle ekonomik, siyasal ve sosyal alanda iktidar savaşı meydana gelmekte ve siyasi gücü elde etmeye çalışan bir sürece doğru evrilmektedir. Tek parti döneminin sonunda asker- sivil devrimci aydınlar ve bürokrat kesimin siyasi gücünün ikincil planda yer aldığı, siyasi gücün ticaret burjuvazisi ve büyük toprak sahiplerinde olduğu yeni bir dönem başlamaktadır.

---

<sup>132</sup> “**Madde 95:** Parti Kendi bağrından doğan hükümet örgütü ile kendi örgütünü birbirini tamlayan bir birliktir. Parti örgütünün kendi hükümetinin her yönden başarıya ermesi için bütün kuvveti ile çalışması esastır.” **CHP Tüzüğü**, Madde 95, Ankara, Ulus Basımevi, 1935, s. 25.

<sup>133</sup> Cemil Koçak, “Siyasal Tarih (1923- 1950)”, **Yakınçağ Türkiye Tarihi 1908- 1980**, Cilt 1, 6. Basım, Haz. Sina Akşin, Milliyet Kitaplığı, İstanbul, 2003, s. 152.

<sup>134</sup> Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası**, 5. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2001, s. 66.

### **3.1.2 CHP'nin Muhalefet Dönemi**

CHP 1923 ile 1950 yılları arası kesintisiz tek parti döneminden sonra muhalefet partisi konumundadır. 1945 yılında İkinci Dünya Savaşının sona ermesiyle Batı bloğuna eklenmeye çalışan Türkiye savaş koşullarının ekonomik ve siyasi ağırlıklarını bir kenara bırakarak Batı Dünyasına yanaşmaya çalışmaktadır. Demokratik bir siyasal sistemin kurulması için çok partili siyasal hayata geçiş bu dönemde meydana gelmiştir. Savaş koşullarının ağır ekonomik şartlarından bunalan büyük toprak sahibi Adnan Menderes, Celal Bayar, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü'nün CHP yönetimine verdiği Dörtlü Takrir önergesi ile yeni bir parti doğmuştur. Yeni partinin adı Demokrat Parti (DP) ve genel başkan Adnan Menderes'tir. 1950 seçimlerinde DP'nin birinci parti olması ile CHP'nin muhalefette olduğu yıllar başlamaktadır.

#### **3.1.2.1 CHP'nin Muhalefette Yenilenme Süreci**

CHP'nin yirmi yedi yıllık kesintisiz iktidarı DP'nin 14 Mayıs 1950 tarihli genel seçimden birinci parti çıkması ile sona ermiştir. CHP için bu on yıllık zaman dilimi kendi içerisinde beş yıllık iki döneme ayrıldığında farklı anlam ifade etmektedir. Birinci dönem olan 1950 ile 1955 yılları arası CHP için bunalım ve kaos dönemi olarak adlandırılabilir bir dönemdir. Bu dönem parti içi ilişkilerin dönüşüme uğradığı, parti içinde önemli isimlerin istifa edip DP'ye katıldığı bir dönemdir. Ayrıca bu dönem CHP'nin ideolojik arayış içine girdiği bir süreçtir. CHP'liler yön arayışındadır ve bu yön arayışı parti içinde tartışmalara neden olmaktadır. İkinci dönem olarak ele alınan 1955 ile 1960 yılları arası bir önceki beş yıla göre farklı bir siyasi atmosferdedir. DP iktidarının baskı uygulamalarının arttığı ve iktisadi durumun kötüleşmeye başladığı bu zaman diliminde muhalefetteki CHP'ye yeni bir patika açılmaktadır. DP'nin anti demokratik uygulamalarını eleştiren, Türkiye'nin mevcut sorunlarına yönelik hem somut çareler hem de fikir eksikliğini çözümler sunan CHP ikinci beş yıllık muhalefet döneminde yeniden doğmuş bir parti gibidir. DP'ye karşı sıkı muhalefet yürüten CHP'nin bu dönem hem oylarında hem de etrafında toplanan kitleler nezdinde bir artış söz konusudur.

14 Mayıs 1950 genel seçiminde DP %52,68 CHP ise %39,45 oy almıştır.<sup>135</sup> Mecliste muhalefet konumuna geçen CHP yeni durumuna uygun bir şekilde parti organları da bu sürece uyum sağlamaya çalışmaktadır. On yıllık muhalefet döneminde CHP’de yedi olağan ve bir tane olağanüstü kurultay toplanmıştır.<sup>136</sup> Genel Başkan İsmet İnönü ılımlı bir tavır sergileyerek DP’li yöneticilere iktidar değişikliği süreci ve DP’nin yeni bir parti olması nedeniyle acemi davranış sergilememesi için geçiş döneminde birlikte hareket edilebilmesi teklifinde bulunmuştur.<sup>137</sup> İnönü bu süreci güvenli bir şekilde atlatmak için ılımlı ve yapıcı bir yol izlemeye çalışmış ve CHP’ye de bu tutumun sürdürülmesi için çağrıda bulunmuştur.

Ana muhalefet partisi olan CHP yeni konumuna parti örgütünü hazırlamak ve partililerin bu durum karşısındaki tepkilerini de göz önünde bulundurarak bu süreci zayıtsız bir şekilde atlatmak için adımlar atmıştır. Suna Kili’ye göre 1950 ile 1953 yılları CHP açısından muhalefet partisi konumuna ve görev ve sorumluluklarına ısınma ve bağlanma dönemidir ve bu dönemdeki kurultaylarında partinin yeni konumuna uyum ve iktidar partisi DP ile ilişkileri ön plandadır.<sup>138</sup> Ana muhalefet partisi konumuna alışmayan çalışan CHP, DP’ye yönelik eleştiriler de getirmektedir. CHP Dokuzuncu kurultayında DP’nin partizan politikalarını eleştirerek muhalefete yönelik baskıcı tutumunu ve siyasi güç gösterisini eleştirmektedir. Kurultay raporunda yer alan “... *Devlet bir parti müessesesi ve partizanlar sömürgesi olmamalıdır...*”<sup>139</sup> ifadesinde DP’nin demokratik teamüllere aykırı bir şekilde siyasi faaliyet yürüttüğü ve iktidarından kendi ideolojisinden olanların fayda sağladığı belirtilmektedir.

DP iktidarının anti demokratik yönlerini eleştiren CHP bu süreçte parti içinde önemli tartışmaların meydana geldiği bir zaman diliminden geçmektedir. 1960’lı yıllarda zirveye çıkan kimlik krizi ve ideolojik konumlanma tartışmalarının kökleri

<sup>135</sup> [https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/secim\\_sorgu.secimdeki\\_partiler?p\\_secim\\_yili=1950](https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/secim_sorgu.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1950) (Erişim tarihi: 20.05.2018)

<sup>136</sup> VIII. Kurultay (28 Haziran 1950), IX. Kurultay (26 Kasım 1951), X. Kurultay (22.06.1953), III. Olağanüstü Kurultay (25 Şubat 1954), XI. Kurultay (26 Temmuz 1954), XII. Kurultay (21 Mayıs 1956), XIII. Kurultay (9 Eylül 1957), XIV. Kurultay (12 Ocak 1959). Suna Kili, **1960- 1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler – Siyaset Bilimi Açısından Bir İnceleme-**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1976, s. 465.

<sup>137</sup> Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945- 1980)**, 3. Baskı, Hil Yayın, İstanbul, 1992, (Süreç), ss. 108- 109.

<sup>138</sup> Kili, ss. 111- 112.

<sup>139</sup> CHP, **Dokuzuncu Kurultay Beyannamesi ve Rapor**, Ulus Basım evi, Ankara, 1951, s. 3.

bu dönemde başlamaktadır. CHP'nin ana muhalefet partisi olarak 1950'li yıllarda başlayan yön tartışmaları on yıl kadar sonra ortanın solu ile somut bir hal almıştır. 1950'li yılların ikinci yarısında başlamakta ve son yıllarına doğru yükselmektedir. Demokrasi, hukukun üstünlüğü, eşitlik ve sosyal adalet kavramları ile şekillenen yeni bir politik düzlemde CHP'nin ideoloji arayışı sürmektedir. DP iktidarına karşı özgürlükçü bir demokrasi vurgusu bu tartışmaların temel çıkış noktasıdır. Bu tartışmalar devam ederken 1954 genel seçimleri yaklaşmaktadır. 2 Mayıs 1954 genel seçimlerinde de oy kaybını sürdüren CHP oyların % 35,36'sını alarak sandalye sayısı 31'e düşmüştür.<sup>140</sup> Başarısız seçim sonuçları parti içindeki yön tartışmalarını hızlandırmış ve parti yönetimine karşı tepkiler artmaya başlamıştır.

CHP'nin değişim sürecinin nüvelerinin atıldığı bu süreçte parti içinde yer alan birçok farklı eğilim<sup>141</sup> partililer tarafından çare olarak ileri sürülürken, somut bir şekilde parti içindeki gruplaşmaların parti yönetimine kadar sirayet eden etkisi genel sekreterlik yarışında görülmektedir. VIII. Kurultay'da genel sekreter seçimini Kasım Gülek'in kazanması parti yönetimine karşı muhalefetin ön plana geçtiğini göstermektedir. Muhalefet kesin biçimde tek bir isimde birleşme de parti yönetimine karşı yoğun eleştirileri de bulunan ve 1950 seçimleri sonrası CHP'nin örgütleri ile yoğun bir iletişim halinde olan ve yurt gezisine çıkarak partililerle yakın temas kuran Kasım Gülek parti yönetimine karşı bir isim haline gelmiştir. IX. Kurultayda da genel sekreterlik koltuğunu koruyan Kasım Gülek parti içinde geniş çevrelerce benimsenmektedir. Türkiye'nin dört bir tarafındaki köy, kasaba tüm yerleşim birimlerini gezerek gençlerle ilişkisini canlandırmış ve CHP'nin taşradaki temsilcileri delegelerle diyalog sürecini arttırması Kasım Gülek'i parti içinde dinamizm sağlayan bir güç haline getirmiştir.<sup>142</sup> Gülek ile başlayan gençleşme ve dinamizm süreci CHP üzerinde olumlu bir etki yapmış, parti içinde canlanma dönemi başlamıştır.

---

<sup>140</sup> [https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/secim\\_sorgu.secimdeki\\_partiler?p\\_secim\\_yili=1954](https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/secim_sorgu.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1954) (Erişim Tarihi 21. 05. 2018)

<sup>141</sup> Bu dönemde Cemil Sait Barlas, Necmettin Sadak ve Vedat Dicleli gibi partililer CHP'nin liberal bir eğilime sahip olmasını savunurken, Cavit Oral CHP'nin bir köylü partisi olması gerektiğini dile getiriyor, Cemil Sait Barlas ise İngiltere'deki İşçi Partisini örnek göstererek Batı Avrupa tipinde bir sosyal demokrat partisi olma yönünde adımların atılması gerektiğini savunuyordu. Atılgan, Tarımsal, s. 445.

<sup>142</sup> Atakan Hatipoğlu, **CHP'nin İdeolojik Dönüşümü**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2012, s. 230.



1954 seçimlerinde oylarını arttıran DP muhalefet üzerinde baskısını da arttırmaktadır. Seçim sonuçları ile DP'lilerin davranışlarını ve özgüvenlerini olumsuz durumlara kanalize etmeleri iktidar baskısının şiddetini daha da arttırmaktadır. Kitleler üzerinde artan bu psikolojik şiddet toplumdaki kamplaşmaları da beraberinde getirmektedir. Bu sürece ek olarak bazı olumsuz koşullarda söz konusudur. Ekonomik durumun kötüleşmeye başladığı 1950'lerin ikinci yarısında Türkiye ekonomisi için tehlike çanları çalmaya başlamaktadır. İklim koşullarının etkisi ile tarım ürünlerinde meydana gelen üretim artışı köylü ve çiftçi için 1950'li yılların ilk yarısında refah artışı sağlamıştır. DP'nin tabanını oluşturan toprak sahipleri, köylü ve çiftçiler bu dönemde gelirlerinde artış yaşamış ve tarımda kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesiyle mülk sahibi ve çalışan kesim için de olumlu bir dönem olmuştur. Fakat kırsal kesimdeki bu olumlu tablo ikinci beş yıllık dönemde bozulmaya başlamıştır. DP iktidarı CHP'nin geleneksel tabanı olan asker- sivil aydın ve bürokrat sınıfın siyasi egemenliğini kırarak aynı zamanda bu kesimlerin ekonomik koşullarını da olumsuz etkilemiştir. Memurların ve ordu mensuplarının maaşları artan enflasyon nedeniyle erimeye başlamıştır.<sup>143</sup> Ekonomik durumları kötüleşen orta sınıf bürokrat kesim eski siyasi ve ekonomik gücünden yoksun bir şekilde muhalefette yer almaktadır. DP iktidarına eleştirilerin arttığı bu süreç aydınlar arasında yeni bir fikir hareketinin de doğmasına neden olmaktadır.

Ekonomik ve siyasi durumun kötüleşmesi ve DP'nin otoriterliğinin de gündem güne artmasıyla Türkiye'de aydınlar arasında yeni bir fikir hareketi doğmaktadır. DP içinde olup DP'nin baskıcı tutumlarını eleştiren ve yeni bir yol arayışında olan DP kökenli aydınlar bu hareketin bir grubudur. Diğer grup ise üniversite çevrelerinden, gazete ve basın organlarında yer alan aydınlar ve sanatçılardan oluşmaktadır. Yeni başlayan bu gelenek Forum dergisi etrafında toplanmaya başlamaktadır. 1954 yılında yayımlanmaya başlayan Forum dergisi DP'nin otoriterleşmeye başladığı bu süreçte aydınların sığınağı olmuştur. Liberal demokrasiye ve Batı demokrasilerinin temel değerlerine bağlı olup Kemalist devrimleri olumlayan bir fikir hareketidir.<sup>144</sup> Liberal demokrasiye ve çağdaş

---

<sup>143</sup> Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, 25. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 335.

<sup>144</sup> Hamit Emrah Beriş, "Kemalist- Liberal Sentez Çabası: Forum Dergisi", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Liberalizm**, Cilt 7, Ed. Murat Yılmaz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 531.

değerlere bağlı aydınların siyasi mücadelesini yürüttüğü zemindir. Bülent Ecevit, Turan Güneş, Cahit Talas, Mümtaz Soysal ve Necat Erder sosyal demokrat düşünceye yakın, Aydın Yalçın, Şerif Mardin, Coşkun Kırca ve Osman Okyar liberal düşünceye yatkın isimler yazar kadrosu arasındadır.<sup>145</sup> DP'nin iktidarının baskıcı uygulamalarını eleştiren bu isimler otoriter yönetim anlayışının sona ermesini ve demokratik uygulamalara dönülmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Forum Dergisi muhalif kesimlerin entelektüel tartışmalarının yapıldığı yeni bir platform olarak yer alırken muhalefetin örgütlü ve kurumsal bir yapı olarak toplandığı diğer bir alan da Hürriyet Partisidir. Hürriyet Partisi (HP) DP'den ayrılan isimler tarafından kurulmuştur. 1955 yılında DP'de parti içi muhalefet, hükümete 6-7 Eylül olayları ve ekonomi politikaları konusunda eleştirilerde bulunmuştur. 1955 yılının Ekim ayında toplanan DP'nin Büyük Kongresinde alınan kararlar sonucu Ekrem Hayri Üstündağ, Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu gibi isimler disipline verilmiş ve ardından bu isimler partiden istifa etmişlerdir.<sup>146</sup> On dokuzlar hareketi olarak siyasi literatüre geçen bu isimler DP'den istifa ederek HP'yi kurmuşlardır.<sup>147</sup> HP'nin kurucu kadrosu arasında Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, Turan Güneş, İbrahim Ökten, Cihat Baban, Fethi Çelikbaş, Ekrem Alican, Raif Aybar, Enver Güreli, Kasım Küfrevi, Ekrem Hayri Üstündağ, Ziyat Ebüzziya isimleri yer almaktadır.<sup>148</sup>

DP 27 Ekim 1957 tarihli genel seçimden birinci parti olarak çıkmasına rağmen muhalefet partilerinin oy oranları toplamı DP'yi geçmiştir. CHP oylarını ve sandalye sayısını arttırmıştır. CHP %41,09, DP %47,88, CMP %7,14 ve HP %3,84 oy almıştır.<sup>149</sup> DP içinde seçim sonuçları parti içi tartışmalara ve çalkantılara neden olmuştur. Menderese tepki gösteren DP'lilerden bazıları parti yönetimine istifalarını sunmuşlardır. CHP 1957 genel seçiminde ikinci parti olmasına rağmen oylarını arttırmış ve moral üstünlüğü elde etmiştir.

CHP'nin 1957 genel seçimi için hazırladığı seçim beyannamesi, daha sonra ilk hedefler beyannamesinde de yer alan talepler ve çözüm önerileri ile benzerlik

---

<sup>145</sup> Tanıl Bora, **Cereyanlar Türkiye'de Siyasi İdeolojiler**, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 540.

<sup>146</sup> Hakkı Uyar, **Demokrat Parti İktidarında CHP 1950- 1960**, Doğan Kitap, İstanbul, 2017, (1950-1960), s. 199.

<sup>147</sup> Uyar, 1950- 1960, ss. 199- 200.

<sup>148</sup> İlhami Soysal, "Türk Siyasal Yaşamında Yer Almış Başlıca Dernekler, Partiler ve Kurucuları", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 2017.

<sup>149</sup> [https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/secim\\_sorgu.secimdeki\\_partiler?p\\_secim\\_yili=1957](https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/secim_sorgu.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1957) (Erişim Tarihi 26. 05. 2018)

taşımaktadır. İlk defa demokratik düzen için gerekli temel ilkelerin ve kurumsal yapıların dile getirildiği bir beyanname'dir. Bu maddeler arasında yer alan talepler şunlardır:

*“ İnsan haklarına dayalı hukuk devleti kurulacaktır. Mahkeme bağımsızlığı, yargıç güvencesi sağlanacaktır. Söz, basın, toplantı özgürlükleri sağlanacaktır. Nispi temsil sistemi getirilecektir. Radyo ve üniversite özerkliği sağlanacaktır. İki meclisli parlamento sistemi oluşturulacaktır. Kanunları denetleyecek Anayasa Mahkemesi kurulacaktır. Milletvekili sayısı azaltılacaktır. İşçiye grev ve toplu sözleşme hakkı verilecektir. Ekonomi, plan ve programa göre düzenlenecektir. Sosyal sigorta uygulamaları genişletilecektir. Yıllık ücretli izin hakkı tanınacaktır. Köylünün borçları hafifletilecektir. Hayvan vergisi kaldırılacaktır. İktisadi Devlet Teşekküllerinde işçinin söz sahibi olması sağlanacaktır.”<sup>150</sup>*

1957 seçim beyanname'si demokratik ve sosyal hak taleplerinin ön planda olduğu bir seçim programıdır. Sosyal devlet vurgusu ve planlı bir iktisadi sistem hedefi mevcuttur. Batı Avrupa ülkelerinde İkinci Dünya Savaşı sonrası oluşan Keynesyen ekonomi politikaları ve sosyal refah devleti modellerine benzer planlı ekonomi, grev, toplu sözleşme, sendika kurma hakkı gibi ifadelerin yer aldığı bir beyanname'dir. İnsan haklarına dayalı hukuk devleti maddesi, HP ve Forum Dergisiyle yakın temas içinde olan CHP'nin liberal ve özgürlükçü bir dile sahip olduğu ve bu nedenle yeni bir eşikte durduğunu göstermektedir. Tek parti döneminin bürokratik ve katı devletçi söylem ve ifadeleri terk edilerek dönemin aydınlarının sosyal liberalizm temelli söylemleri ile Batı Avrupa sosyal demokrat modellerinin sosyal devlet anlayışları analiz edilerek yeni bir ittifaka geçildiği belirtilmektedir. Bu yeni ittifak, CHP'nin atmışlı ve yetmişli yıllarda sosyal demokrat bir kimliğe dönüşme hamlelerinin öncüsüdür.

HP iktidar partisi DP'ye yönelik eleştirilerini sürdürmeye devam etmekte ve etkin bir muhalefet yürütmektedir. Bu dönemde HP ve CHP yakınlaşması ilerlemekte ve demokratik mücadeleyi ortak bir zeminde sürdürmeyi planlamaktadırlar. HP'li yöneticiler CHP'liler ile yaptıkları görüşmeler sonucunda HP'nin CHP'ye katılması kararına varmışlardır. Bu birlikteliğin sinyali CHP'nin 9 Eylül 1957 tarihinde toplanan 13. Kurultayında verilmiştir. HP temsilcilerinin katıldığı kurultayda HP genel başkanı Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu kurultay salonunda bulunan herkes için

<sup>150</sup> Tefik Çavdar, “Cumhuriyet Halk Partisi (1950- 1980)”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, ss. 2028- 2029.

“*hürriyet cephesinin kahraman evlatları*”<sup>151</sup> ifadesini kullanması ve hep birlikte Hürriyet Andının okunması CHP ve HP arasındaki yakınlaşmayı gözler önüne sermektedir. 12 Ocak 1959 tarihli CHP’nin 14. Kurultayında HP’nin CHP’ye katılması ile güç birliği oluşturma ve “İlk Hedefler Beyannamesi” kurultayın temel konuları arasındadır.

### 3.1.2.2 İlk Hedefler Beyannamesi ve Başlayan Değişim

HP’nin CHP’ye katıldığı 14. kurultayda CHP’nin İlk Hedefler Beyannamesi adı altında demokratik bir düzen için gerekli yol ve yöntemler, somut çözüm önerileri, değişim talebi içeren maddeler yer almaktadır. CHP’nin sistemli bir şekilde, uzmanlarca hazırlanan ilk hedefler beyannamesi, DP iktidarının politikalarına karşı muhalefetin yol haritası ve kamuoyuna yeni bir demokratik sistem önerisi sunmasıdır. CHP’nin diğer muhalefet partileri ve parlamento dışı muhalefet aktörleri ile (Türk- iş, üniversite çevreleri) temas halinde olduğu bu zaman diliminde demokratik bir mutabakat olarak ifade edilebilen bir alternatif çözüm arayışıdır.

HP ‘nin CHP’ye katılarak güç birliği oluşturduğu 14. kurultayda iki partinin demokratik mücadele sürecinde izleyeceği yol ve yöntem ve demokratik bir rejim için gerekli kurumların kurulmasını belirten raporda yer alan maddeler şunlardır:

*“ Partizan idare anayasa ile önlenmelidir. İkinci Meclis kurulmalıdır. Seçim emniyeti sağlanmalıdır. Anayasaya aykırı kanunların temizlenmesi için Anayasa Mahkemesi kurulmalıdır. Görülen lüzum üzerine emekliye sevk edilen hakimler meselesi önlenmelidir. Memurların hakları emniyet altında tutulmalıdır. Türk basını cezai, mali ve idari baskı altındadır. İsbat hakkı tanınmalı ve basın dördüncü kuvvet olmalıdır. Üniversite Muhtariyeti Anayasa teminatına kavuşmalıdır. Anayasaya sosyal ihtiyaç ve zaruretler konmalıdır. Yüksek iktisat şurası kurulmalıdır.”*<sup>152</sup>

Bu maddelerde yer alan öneri ve yeni kurum talepleri 27 Mayıs 1960 sonrası siyasi hayatta yer alan Anayasa Mahkemesi, İkinci meclis olarak Cumhuriyet Senatosu ve iktisadi planlama için Devlet Planlama Teşkilatı gibi kurumsal yapılarıdır. 14. Kurultayda CHP Araştırma Bürosu’nun çalışmaları, Forum Dergisi ve

<sup>151</sup> Bila, s. 231.

<sup>152</sup> Kurultayın Birinci Günü, **Milliyet Gazetesi**, 13. 01. 1959, s. 5.

HP ile ittifak, demokratik sistem için siyasi, ekonomik ve sosyal model önerileri ile Türkiye’yi rejim bunalımından kurtarabilecek çözüm önerilerinin somut bir şekilde ifade edildiği İlk Hedefler Beyannamesi CHP için bir kırılma noktasıdır. DP’nin kuruluş dönemindeki kitlelerin demokrasi ile buluşması ve halkın yönetime el koyması gibi halkçı- popülist söylemlere benzer bir ruha sahip İlk Hedefler Beyannamesi CHP’nin değişim rüzgarlarını gösteren bir parti metnidir. DP’nin tek parti dönemine yönelik eleştiri ve itirazlarını 1959 yılında CHP anti demokratik ve otoriter uygulamalarıyla DP iktidarına yöneltmektedir. İlk Hedefler Beyannamesinde yer alan maddeler şunlardır:

- “1. Antidemokratik kanun zihniyet ve tatbikatı kaldırılacaktır.
2. Anayasa demokratik esaslara göre değişecektir.
  - *Düşünce, söz, basın, ilim, vicdan hürriyetleri ile grev hakkı ve devlet yayın vasıtalarının tarafsızlığı tanınacaktır.*
  - *Devlet reisliği tarafsızlığa kavuşturulacaktır.*
  - *İkinci Meclis kurulacaktır.*
  - *Bağımsız mahkeme ve tesirden uzak hakimlik müessesesinin zaruri kıldığı “ Yüksek Hakimler Şurası” kurulacaktır. Hakimlerin teminatıyla ilgili bütün muameleler bu şuraya bağlanacaktır.*
3. Demokratik nizamın tesisi için şu tedbirler alınacaktır:
  - *Seçimler dürüst, eşit ve serbest yapılacak ve memlekete uygun nisbi seçim tarzı bulunacaktır.*
  - *Meclis iç tüzüğü değiştirilecek ve Meclis Başkanlığının tarafsızlığı sağlanacaktır. Milletvekillerinin söz hürriyeti, dokunulmazlığı, soru ve gensoru müesseseleri gerçek hüviyetlerini kazanacaktır.*
  - *İspat hakkı ve mal beyanı tanınacaktır.”*<sup>153</sup>

İlk Hedefler Beyannamesi CHP’nin rejim bunalımı ve siyasi kaos ortamına sunduğu sistemli ve somut çözüm önerileridir. Hedeflenen demokratik yönetim biçimi ve bunun için gerekli kurumsal yapıların varlığı yer almaktadır. Güçler ayrılığının vurgulandığı beyannamede, bağımsız yargı ve hakimlere güvence sağlayacak kurumların faaliyet göstermesi hedeflenerek iktidarın sınırlanması ve mutlak gücün önlenmesi amaçlanmaktadır. 27 Mayıs 1960 sonrası kurulan Anayasa Mahkemesinin kanunların anayasaya uygunluğunu incelemesi, İlk Hedefler Beyannamesinde yer alan anayasanın demokratik esaslara uygun bir şekilde işleyişinin sağlanması hedeflerine benzer bir modelin hayata geçirildiğini göstermektedir. Bu yüzden İlk Hedefler Beyannamesi Türkiye’de yeni bir

---

<sup>153</sup> Uyar, 1950- 1960, s. 166.

demokratik sistemin hazırlanma sürecinde model bir kaynak olarak yer almaktadır. 1961 anayasasının insan haklarına dayalı devlet, güçler ayrılığı ve bağımsız mahkemeler vurgusu CHP'nin 13. ve 14. kurultaylarında ayrıca 1957 genel seçim beyannamesinde yer alan demokratik bir devlet için temel hedefler ve ilkeler ile paralel bir yapıdadır. Bu paralellik hem CHP'nin değişim sürecini hem de Türkiye'nin iktisadi, siyasi ve sosyal yeni bir evrede olduğunun işaretidir. Türkiye'nin gelişmekte olan bir ülke olarak yeni bir eşikte olduğu ellili yılların sonu CHP için de yeni bir evredir. CHP'deki bu değişimin Türkiye'nin yapısal değişimi ile birlikte gelişmesinin sebebi, CHP içinde DP iktidarına karşı muhalif kesimlerle demokratik bir mutabakat temelinde ittifak halinde olmaları ve bu ittifakta atmışlı ve yetmişli yıllarda Türkiye'de politik bir aktör olarak iktisadi ve siyasi alanda karar alma mekanizmalarına etki eden memur, işçi sınıfı, topraksız köylüler ve sanayi burjuvazisinin yer almasıdır.

CHP'nin muhalefet döneminde başlayan değişim hamleleri partinin örgütsel yapısını da etkilemiştir. 1954 yılında toplanan 11. Kurultayda Genel Sekreterin makamı güçlenmiştir. Merkez idare kurulunun yedi üyesinden ikisinin genel sekreter tarafından seçilmesi öngörülmüş ve bu değişiklik için tüzük değişikliğine gidilmiştir.<sup>154</sup> Kasım Gülek gibi dönemin popülist eğilimli bir ismi ve daha sonra halkçı söylemlere sahip Bülent Ecevit gibi isimler genel sekreterlik makamı aracılığıyla hem parti üzerinde etkili olmuşlar hem de kitlelere parti politikalarının nüfus edilmesini sağlayarak genel sekreterlik makamını CHP için önemli değişimlerin yaşandığı bir süreçte aktif kullanmışlardır. 12- 15 Ocak 1959 tarihinde toplanan 14. kurultayda illerin kadın ve gençlik kolları başkanları kurultayın üyesi kabul edilerek CHP'nin aktif unsurunu oluşturan bu iki grup<sup>155</sup> aracılığıyla yerelde ve çeşitli toplumsal gruplar arasında CHP'nin faal bir biçimde siyasi faaliyetlerini sürdürmesi ve taban kazanması hedeflenmektedir. Atmışlı yıllarda öğrenci hareketlerinin yükselişe geçtiği süreçte CHP'nin gençlik hareketleriyle ilişkisi ve yetmişli yıllarda kadın kollarının partinin finansmanı için düzenlediği etkinlikler ve gecekondu yerleşimlerinde kadın kollarının aktif çalışmaları ellili yılların sonunda atılan hamlelerin sonucudur. Ellili yılların sonunda nüvelerinin atıldığı sosyal

<sup>154</sup> Aydın Erdoğan, **CHP Tüzükleri Dünü Bugünü 1923- 2000**, V Kitap, Ankara, 2000, s. 88.

<sup>155</sup> Caner Erdoğan, **CHP 1919- 2018 İdeoloji- Örgütsel Yapı Parti İçi Demokrasi ve Oligarşi**, Sokak Kitapları, İstanbul, 2018, s. 119.

demokratlaşma süreci sonraki on yıllık süreçlerde filizlerini vermektedir. Bu değişim süreci örgütsel yapı üzerinde de etkili olmuş, olağan ve olağanüstü kurultaylarda tüzük ve program değişiklikleri ile örgütsel ve ideolojik tutarlılık sağlanması amaçlanmıştır. CHP tüm bu değişim sürecini olumlu bir gelişme sürecine çevirme hamlelerine girişmiştir.

### **3.1.3 27 Mayıs 1960 Darbesi Sonrası CHP'nin Yer Aldığı Hükümetler**

27 Mayıs 1960 askeri darbesi sonrası MBK yönetime el koymuş yaklaşık bir buçuk yıl süren askeri yönetim süreci yaşanmıştır. Bir buçuk yıl sonra sivil siyasete geçiş hamlesi olarak genel seçime gidilmiştir. Bu süreçle 1961 ile 1965 yılları arası sürececek olan koalisyon hükümetleri dönemi de başlamıştır. CHP önderliğinde kurulan koalisyon hükümetleri döneminin siyasi atmosferi, askeri yönetimden sivil yönetime geçilen bu süreçte mevcut koşullar ve askeri darbe girişimleri nedeniyle ağır şartlar altında çalışmışlardır. Bu dönemde üç koalisyon hükümeti görev almıştır: 20 Kasım 1961 tarihinden 25 Haziran 1962 tarihine kadar görevde kalan I. İnönü Koalisyon Hükümeti; 25 Haziran 1962 tarihinden 25 Aralık 1963 gününe kadar görevinde kalan II. İnönü Hükümeti; 25 Aralık 1963 tarihinden 20 Şubat 1965 tarihine kadar görevinin başında olan III. İnönü Hükümeti.

#### **3.1.3.1 I. İnönü Koalisyon Hükümeti**

MBK'nın yaklaşık bir buçuk yıllık askeri yönetimi 13 Ekim 1961 seçimleri ile sona ermiştir. Askeri yönetimin gölgesinde sivil yönetime geçme aşaması olarak 1961 genel seçimi, seçime katılan her parti için farklı sorumluluk ve hedefler yüklemiştir. Seçim sonucunda CHP birinci parti çıkmış fakat istediği başarıyı yakalayamamıştır. DP'nin mirasçısı konumunda olan AP darbeye tepki verenlerin bulunduğu ve DP geleneğinden gelen kesimlerin yer alması nedeniyle CHP'ye yakın bir oy oranı ile hemen arkasında yer alarak ikinci parti konumuna gelmiştir. 1961 yılında kurulan YTP üçüncü, 1950'li yılların muhalefet partisi olarak mecliste yer alan CKMP dördüncü olmuştur. AP ve YTP'nin oy oranları toplamı CHP'den fazladır. DP geleneğinin mirasçısı konumunda olan AP ve YTP askeri darbeye rağmen bu geleneğin varlığını temsil etmektedir. AP Batı bölgelerinde büyük toprak

sahipleri, kent burjuvaları ve Trakya'dan Doğu Karadeniz'e kadar tüccar ve toprak sahiplerinden destek bulurken YTP ise Güneydoğu ve Doğu Anadolu'da kapitalist gelişmenin sağlanamadığı geleneksel üretim yöntemleri ve feodal yapıların hakim olduğu bölgelerde başarı kazanmıştır.<sup>156</sup>

**Tablo 1:** 15 Ekim 1961 Genel Seçim Sonuçları

Parti	Oy Oranı	Milletvekili	Senatör
CHP	%36, 74	173	36
AP	%34, 79	158	71
CKMP	%13, 96	54	16
YTP	%13, 73	65	27
BAGIMSIZ	%0, 81	0	0

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, **Milletvekili Genel Seçimleri 1923- 2011**, TÜİK Matbaası, Ankara, s. 12. Aydın ve Taşkın, s. 99.

TSK içindeki cuntacı grupların hareketliliğinin başladığı bu dönem AP'nin DP geleneğinin temsilcisi olması ve seçimde beklenenden yüksek oy alması nedeniyle TSK içinde sivil yönetime erken geçildiği, tehlikenin hala sürdüğü gibi söylemlere sahip grupların hareketliliği söz konusudur. 21 Ekim 1961 tarihinde İstanbul Harp Akademilerinde aralarında çok sayıda general ve albayın imzaladığı "21 Ekim Protokolü" bu hareketliliğin resmiyete döküldüğü bir belgedir.<sup>157</sup> Yeni meclisin toplanmadan önce kapatılacağı, tüm siyasi partilerin faaliyetlerinin askıya alınacağı bu protokolde yer alan maddeler arasındadır.<sup>158</sup> Protokol parlamenter sistemi ve demokratik ilkeleri benimseyen Orgeneral Cemal Gürsel ve yakın çalışma arkadaşları tarafından benimsenmemiş ve veto yemiştir.

Seçimden sonra hükümet kurulmadan önce meclis öncelikli olarak Cumhurbaşkanlığı seçimi için toplanmıştır. Anayasa Hukuk Profesörü Ali Fuat Başgil'i aday gösteren AP, askerın baskısı nedeniyle adaylıktan geri çekilmiştir. Orgeneral Cemal Gürsel cumhurbaşkanı seçilmiştir. AP'li Suat Hayri Ürgüplü senato başkanı, CHP'li Fuat Sirmen meclis başkanı seçilmiş ve koalisyon hükümetini kurma

<sup>156</sup> Hikmet Özdemir, "Siyasal Tarih (1960- 1980)", **Yakınçağ Türkiye Tarihi 1908- 1980**, Cilt 1, Haz. Sina Akşin, Milliyet Yayınları, İstanbul, 2003, s. 243.

<sup>157</sup> Özdemir, s. 243.

<sup>158</sup> Fahir Giritlioğlu, **Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii**, Cilt 2, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1965, s. 268.



çalışmaları başlamıştır. Seçim sonuçları ile ortaya çıkan tablo, CHP önderliğinde kurulduğu için Genel Başkan İsmet İnönü'nün soyadıyla adlandırılan İnönü koalisyon hükümetleri dönemi 1961 ile 1965 yılları arası oluşan bu sürecin ilk koalisyon hükümetini göstermektedir. İnönü liderliğindeki CHP ile Gümüşpala'nın önderliğindeki AP'nin kurduğu koalisyon CKMP ve YTP'nin dışardan desteği ile göreve başlamıştır.

I. İnönü koalisyon hükümeti askeri darbe girişimlerinin gölgesinde görevini yürütmeye çalışmıştır. Cumhurbaşkanı Gürsel'in parlamenter sisteme ve demokratik rejime sıcak bakması, AP'nin DP geleneğinden gelmesi ve beklenenden yüksek oy alması nedeniyle parlamenter sisteme erken geçildiğini savunan ordu içindeki Talat Aydemir'in başı çektiği Albaylar Cuntası tarafından 20 Şubat 1962 tarihinde darbe kalkışması başlatılmıştır.<sup>159</sup> Ordu içinde Talat Aydemir ve grubunun darbe girişimi 21 Ekim protokolüne karşı çıkan ordunun üst yönetimi tarafından haber alınmış ve 22 Şubat 1962 tarihinde hükümete yakın askeri birliklerin cuntayı püskürtme faaliyeti başarılı olmuş ve birçok subayın görev yerleri değiştirilmiş ve 69 subay ordudan ihraç edilmiştir.<sup>160</sup> Talat Aydemir ve grubunun ilk darbe girişimi olan 20 Şubat ayaklanması püskürtülmüştür. Fakat aynı kadronun 20- 21 Mayıs 1963 tarihinde gerçekleştirilen ikinci darbe girişimi daha sancılı bir şekilde engellenmiştir. Aydemir ve arkadaşlarının ikinci darbe girişimi bastırılmış ve Aydemir cunta ekibinden yakın arkadaşı Fethi Gürcan ile idam cezasına çarptırılmış. İkinci darbe girişimine katılan diğer isimler ordudan ihraç edilip müebbet hapis cezasına çarptırılmıştır.

I. İnönü koalisyon hükümeti 1961 anayasası sonrası yürürlüğe giren yeni kurumsal yapıların faaliyete geçirilmesi için mecliste uzun mesailer harcamıştır. Devlet Planlama Teşkilatı, Anayasa Mahkemesi, Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu, Milli İstihbarat Teşkilatı, Kamu Kurum Niteliğindeki Meslek Kuruluşları, Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu, Ordu Yardımlaşma Kurumu, Basın İlan Kurumu gibi yeni kurulan iktisadi, siyasi ve sosyal yapının temel kuruluşlarıdır.<sup>161</sup> Tüm bu kuruluşların faaliyet göstermesi ve yürürlüğe girmesi için

---

<sup>159</sup> Aydın ve Yüksel, s. 112.

<sup>160</sup> Özdemir, s. 248.

<sup>161</sup> Aydın ve Yüksel, ss. 105- 108.

kanun ve yönetmelikler çıkarılmış ve bu sürecin uyumlu bir şekilde sürdürülmesi için sistemli bir şekilde çalışılmıştır.

Bu dönemin önemli siyasal gelişmelerinden biri de Kürt siyasi hareketi ile ilgili gelişmelerdir. 1959 yılında ‘‘Yabancı ülkelerin müzaheretini ile Türkiye Cumhuriyeti’ni bölmek’’ suçuyla Kürt aydınlarına ve ileri gelenlerine dava açılması ve 49’lar davası olarak adlandırılan bu davanın uzun süren duruşma süreçleri ve MBK’nın iktidarı süresince de devam eden mahkemeler sonucu Kürtlerin ileri gelenleri, toprak ağaları ve yerel eşrafın öncü isimleri Batı bölgelerine sürgüne gönderilmiştir.<sup>162</sup> Kürt siyasal hareketinin 49’lar davası ile eşraf ve büyük toprak sahipleri öncülüğünde ellili yılların sonunda başlayan bilinçlenme dönemi altmışlı yıllarda büyükşehirliere yükseköğrenim görmeye giden Kürt gençleri ve aydınlar aracılığıyla yeni aktörlerin de yer aldığı bir süreçte doğru evrilmiştir.

DP’liler için af önerisi AP’lilerce gündeme getirilmiş fakat CHP’lilerin itirazları da gündeme gelmiştir. Ekonomik ve sosyal sorunların çözümünü daha öncelikli gören CHP’liler ile af isteğinde bulunan AP’liler arasında ilk çatlaklar başlamıştır. CHP içinde ideolojik tartışmaların başladığı bu süreçte, İnönü’ye koalisyon ortağı AP’nin liberal ekonomi politikalarına karşı itiraz etmemesi nedeniyle tepkiler gelmeye başlamış, ayrıca atmışlı yılların etkin bir fikir hareketi olan Yön Dergisinin CHP ve özellikle İnönü’ye dönemin ruhuna uygun planlı ve devletçi ekonomi politikalarını savunmamasına yönelik eleştiriler getirmesi CHP’nin yön arayışı tartışmalarını tetiklemeye başlamaktadır.<sup>163</sup> AP ile CHP arasındaki tartışmaların artmasıyla I. İnönü koalisyon hükümeti sona ermiştir. Partiler arasında yeni koalisyon görüşmeleri başlamıştır.

### 3.1.3.2 II. İnönü Koalisyon Hükümeti

II. İnönü koalisyon hükümeti CHP içinde koalisyona girmeme tartışmalarının yapıldığı bir süreçte İnönü’nün demokratik rejimin geleceği ve istikbali için sorumluluğu üstlenerek başbakanlık önerisini kabul etmesiyle II. İnönü koalisyon

---

<sup>162</sup>Bu isimler arasında Şerafettin Elçi, Musa Anter, Naci Kutlay, Şehabettin Septioğlu, Ziya Şerefhanoğlu, Medet Serhat, Yaşar Kaya, Fevzi Kartal, Muhsin Şavata, Esat Cemiloğlu, Mustafa Dikeçligil, Sait Kırmızıtoprak, Feyzullah Demirtaş, Sait Bingöl, Emin Kotan, Yavuz Çamlıbel yer almaktadır. Aydın ve Taşkın, ss.111- 112.

<sup>163</sup> Aydın ve Taşkın, s.117.

hükümeti kurulmuştur.<sup>164</sup> Yeni hükümet CHP başkanlığında CHP- CKMP- YTP- Bağımsızlardan oluşmaktadır. Yeni kurulan II. İnönü hükümeti CHP açısından parti içi tartışmaları da beraberinde getirmiştir. CHP içinde İsmet İnönü ve yeni oluşmaya başlayan parti içi muhalefetin etkili isimlerinden ve aynı zamanda İnönü koalisyon hükümetlerinin Çalışma Bakanı olan Bülent Ecevit arasında tartışmalar başlamaktadır. İstanbul'da Saraçhane mitingi ile işçi sınıfının kitlesel gösterisi ve sosyal hak talepleri o dönem yükselişe geçmeye başlayan sol ve sol çevreler tarafından desteklenmektedir. Bir tarafta Yön Dergisi diğer taraftan yeni kurulan TİP Türkiye'de yeni sosyal gelişmelere destek vermektedir.<sup>165</sup> Çalışma Bakanı Ecevit dönemin sosyal ve siyasi gelişmeleri paralelinde çalışma yaşamı için önemli olan Grev ve Lokavt Kanunu ile Sendikalar Kanununun taslaklarını uzun görüşmeler sonucunda hazırlamıştır. Parlamento içinden ve dışından gelen baskılar sonucu kanunlar yürürlüğe girmiş ve üretici sınıf ve çalışanlar sosyal haklar kazanmış ve sendikalaşma ve sendikal siyaset meşru bir hale gelmiştir.<sup>166</sup>

Ecevit ve yakın çevresinin savunduğu sosyal hak temelli tutum ve politikalar CHP'nin koalisyon ortağı YTP'nin liberal ve özel sermayeyi savunan görüşlere sahip olması, koalisyon hükümetinin varlığı ve CHP'deki tartışma ve gruplaşmalar üzerinde etkilidir. İnönü'yü sağa destek vermekle suçlayan bazı CHP'liler parti yönetimine ağır eleştiriler yöneltmişlerdir. CHP içinde belirginleşmeye başlayan gruplaşmalar ve fikir çatışmaları parti içinde yayılmaya başlamaktadır. CHP'de atmışlı yıllarda başlayan bu süreç Hikmet Bila'ya göre dönemin ruhuna paraleldir:

*“... 1960'lar CHP'sinde hızlı ve beklenmedik gelişmeler olmaktadır. Parti içinde dostluk- düşmanlık birbirine karışmış, kimin kiminle ittifak edeceği bilinmez olmuştur... Büyük bir sarsıntının, büyük bir oluşumun belki de küçük göstergesidir bu. CHP değişmektedir 1960'lar Türkiye'sinde... Sarsılarak değişmektedir...”<sup>167</sup>*

16. kurultaya böyle bir ortamda giden CHP'de parti içinde üç grup vardır: i) Genel merkeze bağlı bir grup, ii) Kasım Gülek ve Nihat Erim yanlıları, iii) Üçüncü

<sup>164</sup> Ali Topuz, **Ali Topuz Anlatıyor- 1 Değişimi Yaşamak (1932- 1972)**, Söyleşi: Hikmet Bila, Doğan Kitap, İstanbul, 2011, (Değişimi), s. 277.

<sup>165</sup> TİP'liler işçi sınıfı ile yakın temas halinde iken, Yön Dergisi ise memur, aydın, üniversite öğrencisi gibi orta sınıf kesimleri ile yakın bir diyaloga sahiptir.

<sup>166</sup> Aydın ve Taşkın, s. 118.

<sup>167</sup> Bila, s. 271.

Dünyacılar olarak anılan Muammer Erten ve Hüdayi Oral öncülüğündeki grup.<sup>168</sup> İnönü kurultayda yaptığı uzun konuşmada tek parti ve muhalefet döneminin muhasebesini yaparak zor süreçlerden bugünlere geldiğini belirtmiş, bunu yaparken de siyasi tecrübenin ve yaşam pratiklerinin önemini vurgulamıştır. Parti içindeki gruplaşmalara ve partideki tartışmaların dışarıya yansıyan görünümüne değinen İnönü yenilikçi tarafları suçlamış, köklü değişimler isteyenleri rejim aleyhtarı taraflar olarak adlandırmıştır.<sup>169</sup> 16. Kurultayda parti içinden ihraçlar olmuştur. Yerel parti örgütleri ile merkez arasındaki kriz ve kurucusu olduğu koalisyon hükümeti üyeleri ile CHP arasındaki kriz bu dönemde partinin olumsuz bir zaman diliminden geçtiğini göstermektedir.<sup>170</sup> CHP'nin parti içi tartışmaları ve ideolojik yön arayışlarının başladığı II. İnönü koalisyon hükümeti dönemi parti için sancılı bir süreçtir.

### 3.1.3.3 III. İnönü Koalisyon Hükümeti

16 Aralık 1963 yerel seçimlerinde istediği başarıyı yakalayamayan YTP ve CKMP hükümetten çekilme kararı almıştır. Yerel seçimlerden sonra istifa süreçleri ile başlayan yeni dönem partilerin hükümeti kurma konusunda isteksiz davranışlarıyla kaos ve belirsizlik dönemi başlamıştır.<sup>171</sup> Yeni hükümeti kurmak için koalisyon çalışmalarına ve görüşmelerine başlayan partiler yaklaşık bir ay süren görüşmeler sonunda karara varmışlardır. CHP'nin koalisyon hükümetine karşı isteksiz tutumlarına rağmen 25 Aralık 1963 tarihinde CHP- Bağımsız milletvekillerinden oluşan grup ile birlikte III. İnönü hükümetini kurmuştur. III. İnönü koalisyon hükümeti hem iç hem dış siyasette önemli gelişmelerin meydana geldiği bir zaman diliminde görev yapmıştır.

III. İnönü koalisyon hükümeti döneminde mecliste uzun süre tartışılan ve kamuoyunda geniş yankı bulan konu toprak reformu meselesidir. Toprak reformu 1961 anayasası ile Türkiye'de özellikle sol tarafından tartışılan ve çözüm önerileri ve model örnekleri üzerinden sürdürülen bir konudur. 1961 anayasasında yer alan

<sup>168</sup> Bila, ss. 271- 272.

<sup>169</sup> İnönü, Rejim Aleyhtarları Taraf Arıyor Dedi, **Milliyet**, 15. 12. 1962, s. 7.

<sup>170</sup> Topuz, Değişimi, s. 277.

<sup>171</sup> Mahalli Seçimlerden Hükümet Buhranına, **Forum Dergisi**, Sayı 233, 15 Aralık 1963, ss. 3- 4.

maddeler arasında toprak mülkiyeti ve kamulaştırma gerektirecek durumlarla 1961 anayasasının planlı iktisadi gelişme ve sosyal kalkınmaya öncelik vermesi nedeniyle toprak reformu bu dönemin temel tartışma konularından birisidir. CHP'nin parti içi tartışmaları ve gruplaşmalarında toprak reformu konusu partinin yeni bir yön arayışının başladığı ilk dönemlerde parti içi ilişkilerin irdelenmesi açısından önemlidir. CHP üzerinde etkili olan Yön Dergisi ve Forum Dergisinde toprak reformu üzerine yazılar çıkmakta ve aydınlar arasında tartışılan temel meselelerden biri haline gelmektedir.<sup>172</sup> Ecevit ve yakın çevresinin toprak reformu üzerine özellikle 1965 sonrası somut öneriler sunması ve toprak reformu üzerine yazılar yazması konuya verdiği önemi göstermektedir.

III. İnönü koalisyon hükümeti döneminde toprak reformu tartışmaları Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da geri kalmış ve feodal yapıların hüküm sürdüğü bir sosyal yapının çözülmesi için gerekli olduğu fakat, koalisyon ortakları tarafından sunulan farklı çözüm önerileri nedeniyle mesele üzerinden yükselen tartışmaların sonuçsuz kalmasına neden olmuştur. AP'nin toprak reformunu eleştirmesi, CHP'nin de kendi içindeki gruplaşmalar nedeniyle net bir tavır belirleyememesine rağmen parti içinde Bülent Ecevit, Muammer Erten ve Hüdayi Oral'ın sola yakın görüşler hem grev ve lokavt yasasının görüşüldüğü dönemde hem de toprak reformu tartışmalarında partideki ideolojik yön tartışmalarının sola doğru ilerleyeceğini gösteren isimleridir.

III. İnönü koalisyon hükümeti döneminde dış siyasi gelişmeler iç siyaset üzerinde etkili olmuştur. Yunanistan ile Kıbrıs meselesi yüzünden artan gerilim iç siyaset üzerinde tartışmalara neden olmuştur. İnönü ABD'nin Türkiye'nin Kıbrıs meselesini eleştiren ve karşıt tavırları nedeniyle müttefiklik ilişkisinin yara aldığını ve ABD'nin Kıbrıs meselesi üzerine görüşleri BM'de tartışılırken Türkiye'nin tek başına kaldığını belirtmekte, TBMM'de AP'nin ABD'ye yakın tutuma sahip olduğunu ifade etmektedir.<sup>173</sup> ABD'den gelen Johnson Mektubu'nda Türkiye'ye yönelik herhangi bir Sovyet saldırısında Türkiye'ye yardım edilmeyeceği bilgisinin sadece koalisyon ortağı partiler, meclis ve senato üyeleri tarafından bilinmesine rağmen hükümete muhalefetten hiçbir destek gelmemiştir.<sup>174</sup> Dış siyasetin iç siyaseti

<sup>172</sup> Türkiye'de Toprak Davası, **Yön Dergisi**, Sayı 9, 14 Şubat 1962, s. 9- 12. Kazım Berzeg, "Türkiye Gerçeklerinde Toprak Reformu", **Forum Dergisi**, Sayı 239, 15 Mart 1964, ss. 9- 11.

<sup>173</sup> Ahmad, Süreç, s. 219.

<sup>174</sup> Ahmad, Süreç, s. 220.

şekillendirdiği bu dönem hükümet ve muhalefet arasında krize neden olmuştur. Türk-Amerikan ilişkilerinde ve partiler arası münasebetlerde bozulma ve krize dönüşen bir süreç hakimdir.

İnönü 12 Şubat 1965 tarihinde iç ve dış siyasette yaşanan gelişmeler ve 1965 bütçesinin mecliste reddedilmesi nedeniyle başbakanlık makamında istifa etmiştir. Gümüşpala'nın vefatı üzerine Devlet Su İşleri'nin eski müdürü mühendis Süleyman Demirel AP'nin genel başkanı seçilmiştir. Yeni hükümet AP'den bağımsız Suat Hayri Ürgüplü tarafından kurulan AP- YTP- CKMP ortaklığıyla kurulan koalisyon hükümetidir.<sup>175</sup>Suat Hayri Ürgüplü hükümeti 10 Ekim 1965 tarihinde yapılan genel seçimlere kadar görevini sürdürmüştür.

### **3.1.4 1965 Seçimleri ve Bülent Ecevit'in CHP'de Aktörleşmesi**

1965 seçimleri dört yıl süren inişli çıkışlı İnönü koalisyon hükümetleri döneminden sonra yeni bir konjonktürde yeni aktörlerle girilen bir sürecin başlangıç noktası olarak Türk siyasi hayatında yerini almaktadır. 1965 genel seçiminde seçim sistemi açısından yeni bir yöntem kullanılmaya başlanmıştır. III. İnönü koalisyon hükümeti döneminde yürürlüğe giren milli bakiye (ulusal artık) sistemi ile her bir oyun değerlendirilmesi ve temsil açısından adaletin sağlanması amaçlanmıştır. Türkiye'de ilk defa sosyalist bir parti olan TİP'in seçimlere katılması ve parlamentoya on beş vekil ile girmesi 1965 genel seçiminde yeni süreçlerin yaşandığını göstermektedir. Türkiye'de solun yükselmeye başladığı bir süreçte 1965 yılında AP'nin seçimden birinci parti olarak çıkmasıyla sağ- sol kavramlarının hem parlamentoda hem parlamento dışında görülen ideolojik kutuplaşması dönemin iktisadi ve sosyal kalıpları üzerinde de etkili olmaya başlamıştır. CHP açısından 1965 genel seçimi, TİP'in parlamentoya girmesiyle birlikte başlayan yeni dönemde sol bir partinin varlığı nedeniyle CHP'de ideoloji ve kimlik krizinin yaşanmaya başladığı bir dönemi tetiklemektedir.

1965 genel seçimi, toplumsal yapının analiz edilmesinde farklı bir fonksiyonu ön plana çıkarmaktadır. Tek parti dönemi ve ellili yılların merkez- çevre, modern- geleneksel, elit- halk yığını gibi tarihsel, kültürel ve sosyal iki farklı geleneğin devam

<sup>175</sup> Cem Eroğul, "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945- 71", **Geçiş Sürecinde Türkiye**, 5. Baskı, Belge Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 144- 145.

ettiği atmışlı yıllara kadar toplumsal yapının çözümlenmesinde ve irdelenmesinde kullanılan kavramlar iken, 1965 seçimleri toplumun sınıf temelli toplumsal ilişkilere yöneldiği bir dönemde toplumsal yapının bölüşüm üzerinden değerlendirilmesini ön plana çıkarmaktadır. Siyasi partilerde ideolojik bölünmelerin ortaya çıkması ve bunun seçmenin oy verme davranışları üzerinde etkili olması bölüşüm ve sınıf kavramlarının siyasi alanda etkili olduğunu göstermektedir.<sup>176</sup> TİP'in parlamentoda temsil edilmesi CHP açısından geçmiş yıllardan farklı bir şekilde Türkiye'nin sorunlarına ve geleceğe yönelik beklentilerine ilişkin sosyal adalet ve eşitlik temelli politikaların partide yayılmaya başladığı bir sürecin doğuşuna neden olmuştur.

**Tablo 2:** 10 Ekim 1965 Genel Seçim Sonuçları

Parti	Alınan Oy	Oy Oranı	Milletvekili
AP	4. 921. 235	% 52, 87	240
CHP	2. 675. 785	% 28,75	134
MP	582. 704	% 6, 26	31
YTP	346. 514	% 3, 72	19
TİP	276. 101	% 2, 97	15
CKMP	208. 696	% 2, 24	11
BAĞIMSIZLAR	296. 528	% 3, 19	1

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, **Milletvekili Genel Seçimleri 1923- 2011**, TÜİK Matbaası, Ankara, s. 13. Aydın ve Taşkın, s. 140.

1965 genel seçim sonuçları ile AP'nin dört yıllık kesintisiz tek parti iktidarı başlamaktadır. Yeni genel başkanı Süleyman Demirel ile oylarını arttıran AP, 67 ilden 59'unda birinci parti olmuştur.<sup>177</sup> İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyükşehirlerde oylarını arttıran AP bu seçimin kazanan partisidir. Malatya, Tunceli, Bingöl ve Van'da CHP birinci parti olmuştur. Ağrı ve Hakkâri'de YTP, Muş ve Mardin'de ise Bağımsızlar birinci olmuştur.

1961 seçimlerine göre oy kaybı yaşayan CHP'nin milletvekili sayısı da 158'den 134'e düşmüştür. CHP'nin 1965 genel seçimindeki başarısızlığın kimlik ve ideoloji tartışmalarına bağlı olduğu bazı partililer tarafından dile getirilmiştir. 1965

<sup>176</sup> Ergun Özbudun, **Türkiye'de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No. 363, Ankara, 1975, (Siyasal), ss. 45- 46.

<sup>177</sup> <https://www.yenisafak.com/secim-1965/secim-sonuclari> (Erişim Tarihi 29. 05. 2018)

seçimleri öncesi ve sonrası, CHP’de Ortanın Solu ile başlayan ideolojik tartışma ve gruplaşmaların miladıdır. CHP’nin sosyal demokratlaşma süreci artık sadece sözlü bir biçimde ifade edilen bir durumda değildir. 1965 seçimleri sonrası parti içinde yapılan toplantılarda, kurultaylarda ve ayrıca partinin temel kaynaklarında yazılı bir biçimde ortanın solu yer almaktadır.

CHP Merkez Yönetim Kurulu, İnönü’nün istifası sonucu görevi sona eren III. İnönü hükümetinin ardından 1961- 1965 arası kurulan İnönü koalisyon hükümetlerini değerlendiren bir tebliğ yayınlamıştır. CHP’nin icraatlarının değerlendirildiği bu tebliğde yer alan ifadeler parti içindeki değişim sürecini ve dönemin temel meselelerine ilişkin görüşlerini göstermektedir: “*CHP şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da Meclis’e sunduğu Toprak Reformu ve Personel Reformu başta olmak üzere, memleketin temel dava ve reformlarının takipçisi kalacak. Atatürkçülük sevgisi altında, devrimci ve Sosyal Adaletçi gayretlerine azimle devam edecektir.*”<sup>178</sup>

1965 genel seçimine “ Cumhuriyet Halk Partisi Söz Veriyor” başlıklı seçim beyannamesi ile hazırlanan CHP iktisadi, siyasi ve sosyal düzen için politika önerilerini ifade etmektedir. Planlı kalkınmayı savunan CHP, DPT ile koordineli bir çalışma yürüterek işbirliğini geliştirecek ve bunun için Sosyal ve Ekonomik Araştırma Kurumunu kurmayı hedeflemektedir.<sup>179</sup> Karma ekonomi modeli savunan CHP sanayileşme alanında devletin öncülüğünde özel sektör ile yan yana ve sistemli bir şekilde çalışılmasını fakat özel sektörün Türkiye’nin iktisadi ve sosyal yapısına uygun olmayan amaçlarına ve hedeflerine karşı çıkılacağını belirtmektedir.<sup>180</sup> Devletçiliği 1961 anayasasının gereği olarak gören CHP iktisadi ve toplumsal kalkınma hedeflerine ulaşılması için devletçilik politikaları ekseninde ilerlenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Adil bir vergi sistemini hedefleyen CHP, az kazananın az, çok kazananın çok vergi almayı sağlayacak maliye politikaları hedeflenmektedir.<sup>181</sup> Esnaf ve sanatkarın korunması ve örgütlenmesini sağlayacak girişimlerin başlaması ve yer altı kaynakları ve doğal zenginliklerin korunması ve ülke menfaatleri lehine kullanılmasını planlanmaktadır.

<sup>178</sup> CHP, Türk Milletine Teşekkür Etti, **Milliyet**, 17. 02. 1965, s. 7.

<sup>179</sup> CHP, **CHP’nin 1965 Genel Seçimleri Seçim Bildirgesi Özeti**, Güzel Sanatlar Matbaası, Ankara, 1965, s. 4.

<sup>180</sup> Kili, s. 215.

<sup>181</sup> Kili, s. 214.



Toprak reformuna özel bir başlık ayrılan seçim beyannamesinde yer alan ifadelerden bazıları şunlardır:

“ ... Toprak dağılım ve mülkiyetindeki dengesizlik ve adaleti gidermek, toprak mülkiyetini daha yaygın hale getirmek için... Topraksız olan veya toprağı yetmeyen çiftçileri, geçimlerini sağlayacak ve ailece iş güçlerini değerlendirecek büyüklükte araziye tabi kılmak... Tarım alanında iktisaden yaşayabilir aile işletmelerini hakim kılmak ve devam ettirmek... Küçük işletmeler ile aile işletmelerinin, kendi başlarına başaramayacakları işleri görmek üzere kooperatifler halinde örgütlenmelerini ve bu amaçla gerekli krediyi, teknik yardımı ve araçları sağlamak... CHP, bu esasları, Anayasanın 38. Maddesinde yer alan şartlarla ve arazinin gerçek bedelini ödeyerek uygulamakta kararlıdır... CHP, toprak reformunun plan hedeflerine uygun düşecek bir süre içinde gerçekleştirilebilmesi için, zorunlu bütçe tedbirlerini almağa kesin olarak kararlıdır.”<sup>182</sup>

CHP'nin seçim beyannamesinde yer alan toprak reformu ile ilgili kısımlarda, toprak reformunun 1961 anayasasına göre yapılacağını ve anayasanın ruhuna uygun bir şekilde sosyal devlet ilkesinden hareketle toprak reformunun uygulamaya geçirileceği belirtilmektedir. İktisadi, siyasi ve sosyal hedeflerde 1961 anayasası vurgusu seçim beyannamesinin temel karakteridir. 1961 anayasasının getirdiği iktisadi ve siyasi düzenin AP'liler ve diğer partiler tarafından tahrip edildiğini belirtirken AP'nin toprak reformuna komünizm yakıştırması ile karşı çıkmasını eleştirmekte, ayrıca TİP'i de halk için kullandığı “ ırgatlar”, “ köleler” ve “ eli nasırlılar” gibi benzetmelerle ile halkın duygularını kullanarak onları provoke etmekle suçlamaktadır.<sup>183</sup> CHP'nin TİP için söyledikleri, TİP'in kısa zamanda kitleleri etkilemesi ve aktif bir biçimde her mesele için söyleyecek sözünün olması nedeniyle CHP endişelenmektedir. İdeolojik yön tartışmalarının başladığı bir süreçte TİP'in yükselen prestiji CHP'lileri yeni söylemler bulmaya itmektir.

### 3.1.4.1 Parti İçi Gruplaşmalar

1965 genel seçimlerine gidilirken CHP Genel Başkanı İsmet İnönü siyasi yelpazede partinin konumunu ifade etmek için “Ortanın Solu” kavramını kullanmıştır. CHP'nin siyasi mevzilenmesinin partinin en üst makamı tarafından

<sup>182</sup> CHP, **1965 Milletvekili Genel Seçimleri Seçim Bildirgesi**, Rüzgarlı Matbaa, Ankara, 1965, ss. 76- 79.

<sup>183</sup> Nermin Abadan, **Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 202- 184, Ankara, 1966, s. 171.

ifade edilmesiyle hem CHP'nin yön tartışmalarının mevkiinin belirlenmesi sağlanmış hem de parti içindeki ideoloji tartışmalarının varlığı Genel Başkan tarafından doğrulanmıştır. İnönü'nün Abdi İpekçi ile yaptığı bu röportajda CHP'nin ortanın solu politikasına ilişkin ayrıntılar vermiş ve bu konumlandırmanın neden ortanın solunda olduğu hususunda CHP'ye karşı daha solda olan TİP ile ilgili görüşlerini dile getirmiştir. Ortanın solu kavramını Nihat Erim'in bir makalesinde, ABD Başkanı Roosevelt'in New Deal politikalarına ve yeni düzene ilişkin kendisini ortanın solunda olarak tanımlaması örneğini veren İnönü, Amerika'nın çok zor şartlardan geçerek ileri bir memleket haline gelmesini Türkiye'nin benzer bir kalkınma ve gelişme safhasından geçerek benzer süreçleri yaşayacağı için CHP'deki ideolojik değişimin adını Ortanın Solu olarak ifade etmektedir.<sup>184</sup> CHP'nin kuruluşundan beri ortanın solunda bir parti olduğunu belirten İnönü devletçilik eksenindeki iktisadi politikaları benimseyerek Cumhuriyetin kuruluş dönemindeki harap koşullar, kıt kaynaklar ve yoksulluğun hakim olduğu hayat şartlarından bu döneme devletçilik anlayışıyla geldiğini belirtmekte; ortanın solunun hem köklere bağlılık hem de aşırı sol akımlara karşı önleyici bir duvar rolünü üstlenmektedir.<sup>185</sup>

CHP'nin ideolojik tartışmalarının ve gruplaşmalarının parti içinde hakim olduğu 1965- 1972 arası dönemde parti içinde yer alan gruplar şunlardır: i) Feyzioğlu grubu, ii) Satır grubu, iii) Üçüncü Dünyacılar grubu ( Muammer Erten, Hüdayi Oral vd...) ve iv) Ecevit ve Ortanın Solu grubu.<sup>186</sup> Parti içindeki bu gruplar kurultaylar öncesi ve sonrası önemli polemiklere neden olmuştur. İnönü'nün partiyi ortanın solunda olarak tanımlaması parti içindeki grupları da netleştirmiştir. İnönü koalisyon hükümetlerinde Çalışma Bakanı olarak görev yapan Bülent Ecevit ve ortanın solu grubu 1965 seçimleri öncesi ortanın solunu kitlelere tanıtmak için çalışmalar yapmıştır. Köy kahvelerinde, meydanlarda ve mitinglerde ortanın solunu anlatmak için farklı yöntemler bulunmuş, Ecevit partililerin ikna sürecini şöyle anlatmıştır: “... *Kalbimiz vücudumuzun sol tarafındadır. Eğer sol çok kötü bir şey olsa kalbimiz solda olmaz, sağda olurdu. Veya bizim milletimiz ata çok meraklıdır. Ata binerken evvela sol ayak üzengeye basılır...*”<sup>187</sup>

<sup>184</sup> Kalkınma Muhafazakâr Tedbirle Gerçekleşmez, **Milliyet**, 29. 07. 1965, s. 1.

<sup>185</sup> Milliyet, 29. 07. 1965, s. 1, 3.

<sup>186</sup> [https://www.chp.org.tr/Haberler/0/chp\\_tarihi-54.aspx](https://www.chp.org.tr/Haberler/0/chp_tarihi-54.aspx) (Erişim Tarihi 30. 05. 2018)

<sup>187</sup> Mehmet Ali Birand ve diğerleri, **12 Mart İhtilalin Pençesinde Demokrasi**, (10. Baskı), İmge Kitabevi, Ankara, 2008, s. 132.

Ecevit'e göre ortanın solu Türkiye'yi aşırı soldan korumaktadır. Türkiye dört bir tarafından sol basınçlar altındadır: Kuzeyden SSCB ve Doğu Bloku ülkelerinden gelen komünist akım, Güneyden Mısır ve Suriye Arap ülkelerinde gelen sol basınçlar, Uzakdoğu'dan özellikle Komünist Çin'den gelen akımlar ve Batı ülkelerinden gelen sosyal demokrasi basıncı altındadır.<sup>188</sup> Dört bir taraftan sol basınçlar altında olan Türkiye için ortanın solu Türkiye'nin demokratik rejimini ve iktisadi yapısını güvence altına alarak, Türkiye'ye özgü dinamikleri içinde barındıran bir harekettir. Milli Mücadele döneminden beri ortanın solunda olan CHP için ortanın solu çağdaş ve ileri bir Türkiye'yi yaratacak bir anahtar kavramdır. Milli ve yerel değerlere bağlı aynı zaman modern çağı yakalamaya çalışan bir siyasi hareket olarak ortanın solu CHP'nin yeni bir yön arayışına girdiği bu süreçte Ecevit ve çevresi ile özdeşleşen bir harekettir.

Parti içindeki gruplar arasında Feyzioğlu grubu ortanın solunu eleştirmektedir. Feyzioğlu ve yakın çevresi gibi genel merkez, il ve ilçe yönetimlerinin birçoğu 1965 genel seçiminin yenilgisini ortanın solu grubuna bağlarken, partinin pek çok yöneticisine karşı İstanbul Üsküdar ilçe örgütü asıl başarısızlığın partinin yapısı ve kadroları yüzünden meydana geldiğini belirtmektedir.<sup>189</sup> Parti örgütünün hantallığını ve kadroların seçime etkili bir şekilde hazırlanmadığını belirten Topuz seçimden sonra ortanın solu politikasını destekleyen bir rapor hazırlayarak genel merkeze ortanın solunun geliştirilerek partinin siyasi mücadelesinde yer alması gerektiğini iletmiştir.<sup>190</sup> Ortanın solu grubu İstanbul'un bazı ilçeleri tarafından sahip çıkılmaya başlamıştır. 1970'lerde özellikle büyükşehirlerde disiplinli ve çalışkan parti örgütleri ile tabanını genişleten CHP 1973 ve 1977 genel seçimlerinde başarı kazanmıştır. Partinin ilçe örgütlerinden ortanın solu politikasını destekleyen örgütler arasında ittifak çalışmaları başlamış ve kurultaylarda dengeleri değiştirecek durumlar meydana gelmiştir. 1965 genel seçimi sonrası parti örgütlerinde başlayan, yavaş ilerleyen fakat güçlü bağlarla oluşan ittifakların atıldığı bir dönem başlamakta ve bu ittifakların sonuçları 1970'li yıllarda ortaya çıkmaktadır.

---

<sup>188</sup> Bülent Ecevit, **Ortanın Solu**, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, (Ortanın), s. 23.

<sup>189</sup> Topuz, *Değişimi*, s. 289.

<sup>190</sup> Topuz, *Değişimi*, s. 290.

### 3.1.4.2 Ecevit'in Genel Sekreterlik Dönemi

18 Ekim 1966 tarihinde 18. Olağan Kurultay'a giden CHP'de, Ecevit önderliğindeki ortanın solu grubunun parti içinde dengeleri değiştirerek taban kazandığı bir süreç başlamaktadır. Ecevit ve ekibinin yoğun emek ve çaba sarf ettiği kurultaya hazırlık süreci parti içindeki gruplar tarafından takip edilmiştir. Kurultayda genel olarak iki grup öndedir: Feyzioğlu'nun başı çektiği Tutucular grubu, Ecevit'in önderliğindeki ortanın solu olarak Solcular grubu.<sup>191</sup> Ecevit ve ortanın solu grubunu eleştiren Feyzioğlu partinin net bir politikasının ve duruşunun olduğunu belirterek bunun siyasi yelpazede konumlandırılması tartışmalarının yersiz olduğunu belirtmiştir. Kurultay'da söz alan Ecevit, İnönü'nün ortanın soluna yönelik olumlu tutumlarını ifade ederek, ortanın soluna karşı olanların Atatürkçülükle bağdaştırılamayacağını belirterek ortanın solunun milli menfaatlerin ve ülkenin kalkınması ve gelişmesi için önemli olduğunu söylerken, ayrıca ortanın solunu aşırı sol ve komünizm ile bağdaştıranlara da Milli Mücadele döneminde Sovyetler Birliği ile yardımlaşma ve yakınlaşma dönemini hatırlatarak Türkiye'nin komünist olmadığını belirtmektedir.<sup>192</sup>

Parti Meclisi seçimlerinde Ecevit ve ortanın solu grubu üstünlük kazanmıştır. Bu sonuçla birlikte CHP içindeki gruplaşmalar arasında yeni dengeler ortaya çıkmış. Genel Sekreter seçimi için Nihat Erim Ecevit'i destek kararı alırken mevcut Genel Sekreter Kemal Satır ise tekrar aday olmayacağını, çözümsüzlük olursa konsensüs sağlayabileceğini belirtmiştir.<sup>193</sup> Genel Sekreterlik yarışını Bülent Ecevit kazanmıştır. Ecevit'in genel sekreter olmasıyla ortanın solu grubu parti içinde tabanını genişletmeye başlamıştır. Diğer bir taraftan ise Ecevit muhaliflerinin parti içinde yeni cephe açmasına sebep olan genel sekreterlik seçimi 1972 yılında Ecevit'in genel başkan olmasına kadar sürecek parti içi çatışmaların seviyesinin yükselmeye başladığı bir dönemi de beraberinde getirmektedir. 18. Kurultay sonrası CHP içinde muhalif kesimde yer alan Ferit Melen, Ecevit'in sosyalist olduğunu ve

<sup>191</sup> Birand ve diğerleri, ss. 145- 146.

<sup>192</sup> Hakkı Uyar, **İki Darbe Arasında CHP 1960- 1971**, Doğan Kitap, İstanbul, 2017, (1960- 1970), ss. 234- 236.

<sup>193</sup> Şeref Bakşık, **CHP ile Bir Ömür**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2009, s. 235.

bu durumdan endişe ve tedirginlik duyduğunu ifade etmesi bu süreci örnekler vaziyettedir.<sup>194</sup>

Ecevit ve ortanın solu grubuna yönelik tartışmalar parti içinde hakim olmaya başlamıştır. “8’ler Grubu” olarak adlandırılan Turhan Feyzioğlu’nun başı çektiği, Orhan Öztrak, Ferit Melen, Fehmi Alpaslan, Süreyya Koç, Turhan Şahin, Coşkun Kırca ve Emin Paksüt gibi isimler parti meclisindeki ortanın solu grubunun politik tutum ve davranışlarını eleştirmekte, İnönü’yü de yanlarına çeken Ecevit ve ortanın solu destekçilerini CHP’yi sosyalist yapmakla suçlamaktadır.<sup>195</sup> 8’ler grubunun tartışmaları ile geçen bu süreç örgütler arasında da çalkantılara sebep olmuştur. İnönü’nün rahatsızlığı ile ertelenen olağan kurultay süreci 28 Nisan 1967 tarihinde toplanan IV. Olağanüstü Kurultayla telafi edilmiştir. IV. Olağanüstü Kurultay öncesi “Küçük Kurultay” olarak adlandırılan il başkanları ve il temsilcilerinin katıldığı toplantıda Feyzioğlu konuşma yapmış fakat yeterli desteği görememiştir.<sup>196</sup> 8’ler grubunun yaptığı görüşmeler ile Ecevit’e karşı bir cephe oluşturma çabalarına giriştiği görülmektedir. IV. Olağanüstü Kurultaya bu tartışma ikliminde giden CHP, Feyzioğlu ve grubunun İnönü tarafından da destek görmemesi nedeniyle istifa ederek Güven Partisi adında yeni bir siyasi partide yer almaya başlamışlardır.

Feyzioğlu ve grubunun CHP’den ayrılması parti içindeki gruplaşmaları bitirmemiştir. Kemal Satır gibi daha tutucu görüşlere sahip CHP’liler Ecevit’i aşırı sola sıcak bakmakla suçlamaya başlamışlardır. 1968 yılında Türkiye’de radikalleşmeye başlayan solun Ecevit ve grubunu etkilediği muhaliflerce ifade edilmektedir. 18 Ekim 1968 tarihli 19. Kurultay öncesi Nihat Erim’in yaptığı açıklamalar parti içindeki ideoloji tartışmalarının boyutlarını göstermektedir:

*“...CHP sosyalist değildir, programında ve altı ilkesinde sosyalistlerin benimsediği noktalar vardır, fakat bu CHP’nin sosyalist olduğunu göstermez... Büyük bir siyasi partide çeşitli akımlar olabilir, bunlar bazen hizip halinde örgütlenir... İnönü’nün yeniden ifade ettiği ortanın solu politikasını candan benimsiyoruz, hiçbir zaman hizipçiliği sevmedim. CHP’nin programına samimiyetle bağlı herkes benim safımdadır, başka türüsünü kabul etmem. Hizip tanımam... Ben CHP’liyim. Politikada CHP ne ise ben de oyum... Marksizm’i ve Leninizm’i tutmam, CHP kurulduğu günden beri ortanın solundadır. Ortanın solu sosyalizm değildir. Aksini söyleyen varsa yanılıyor demektir...”<sup>197</sup>*

<sup>194</sup> Bakşık, s. 236.

<sup>195</sup> Bila, s. 305.

<sup>196</sup> Kili, s. 235.

<sup>197</sup> Erim: “Ortanın Solu Sosyalizm Değildir”, **Milliyet**, 17. 10. 1968, s. 1, 9.

19. Kurultay Parti Meclisi raporunda CHP'nin faaliyetlerine geniş yer verilmekte, parti içi gelişmeler ekseninde yapılan etkinlikler anlatılmaktadır. Bu dönemde CHP'nin sesini köylülere ve çiftçilere iletme, köylü ve çiftçilerin sorunlarına çözüm sağlamak amacıyla Karagöz Gazetesi kurulmuş, partinin basınla ilişkilerini düzeltmek amacıyla CHP Basın Bürosu açılmıştır.<sup>198</sup> Türkiye ve Dünya siyasetine ilişkin tespitlerin yapıldığı raporda konjonktürel gelişmeler incelenmiştir. Türkiye'nin iktisadi, siyasi ve sosyal durumuna ilişkin ayrıntılı analizler yapılmış, Türkiye'nin değişen sosyal yapısına CHP'nin uyum sağlaması için gerekli adımların atılması gerektiği vurgulanmıştır.

19. Kurultayda parti içi tartışmalara ek olarak CHP Gençlik Kolları bir bildiri yayımlayarak yeni bir tartışmanın doğmasına neden olmaktadır. Dönemin ruhuna uygun bir şekilde, sol tandansı ağır basan bir metinde CHP nasıl ki sosyalist bir parti değilse kapitalist bir parti de olamazdır; CHP'nin anti- emperyalist, anti- feodal ve anti- bürokrat kimliklerinden hiçbir şekilde taviz verilemeyeceğini belirten ifadeler yer almaktadır.<sup>199</sup> Gençlik kollarının dönemin öğrenci hareketlerinden etkilendiği ve CHP'nin anti- emperyalist kimliğini ön plana çıkardığı görülmektedir. 1969 seçimlerine parti içinde ortanın solu ve gelenekçiler arasındaki solun etkisi ve parti kimlik çatışmaları ekseninde gidilmektedir.

### **3.1.5 1969 Seçimleri: Yeni Bir Düzen Vaadi**

12 Ekim 1969 tarihli genel seçime “İnsanca Bir Düzen Kurmak İçin Halktan Yetki İstiyoruz CHP'nin Düzen Değişikliği Programı” adlı seçim bildirgesi ile giden CHP'nin sosyal demokratlaşma süreci ile gelişen siyasi tutum ve davranışları bu seçim bildirgesinde etkisini göstermektedir. Düzen değişikliği ile tahayyül edilen yeni toplumsal yapı, iktisadi ve sosyal alanda eşitlik temelli ve halkçı politikalar ekseninde işleyen bir yapıdır. Cumhuriyeti kuran bir parti olarak CHP 1969 Düzen Değişikliği bildirgesinde, iktisadi ve sosyal yapının sorunları için köklü çözüm önerileri sunmaktadır. Sistemli ve kapsamlı bir şekilde hazırlanan düzen değişikliği

---

<sup>198</sup> Cumhuriyet Halk Partisi, **CHP XIX. Kurultay Parti Meclisi Raporu**, Ankara, Ulusal Basımevi, 1968, ss. 16- 17.

<sup>199</sup> Bila, s. 316.

programında Türkiye'nin mevcut sorunları ve yıllardır süre gelen eşitsiz koşullar için çözüm önerileri sunmaktadır.<sup>200</sup>

Düzen değişikliği programının temelleri Bülent Ecevit'in TBMM'de 1968 yılı bütçe görüşmeleri üzerine yaptığı konuşmaya dayanmaktadır. 1968 yılı bütçe görüşmeleri sırasında CHP grubu adına söz alan Ecevit konuşmasını bir süre sonra metin haline getirerek kitaba dönüştürmüştür. "Bu Düzen Değişmelidir" başlığı ile yayınlanan kitapta düzen değişikliğinin temel felsefesi, misyonu ve hedeflenen değişikliklerin nasıl ve hangi yollarla yapılacağı, CHP'nin devrimci kimliğini ön plana çıkararak bozuk düzenin kaldırılması hedeflenmektedir. Ecevit'e göre Türkiye'deki mevcut bozuk düzenin sebebi, 1961 anayasasının sağ iktidarlarca askıya alınması ve bu yüzden iktisadi, siyasi ve sosyal yapıda eşitsiz bir durum meydana gelmesidir. Ecevit'in ve CHP'nin istediği düzen değişikliği 1961 anayasasının öngördüğü düzen değişikliğidir.<sup>201</sup> İktisadi yapıda üretici sınıf için adil olmayan şartların hüküm sürmesi nedeniyle köylünün ve çiftçinin ürettiği ürünler araçlar aracılığıyla düşük fiyata satın alınıp araçlar tarafından piyasaya yüksek fiyatlarla sunulmaktadır. Ekonomideki bozuk düzen köylü- çiftçi, küçük esnaf, memur, özel sektörde ücretli çalışan ve sanayicilere kadar uzanan toplumun tüm kesimlerini olumsuz etkilemektedir. Bozuk düzenin kaldırılıp yerine 1961 anayasasının öngördüğü düzenin gerçekleştirilmesini hedefleyen CHP, demokratik rejime uygun ve millet iradesine uyularak gerçekleştirilmesi hedeflenen düzen değişikliğinde anayasaya uygun bir toprak reformunu gerçekleştirmeyi de planlamaktadır.<sup>202</sup>

---

<sup>200</sup> Düzen Değişikliği Programı on yedi bölümden oluşmaktadır. Bölüm 1: Köylüye dönük düzen değişikliği, Bölüm 2: Bağımsız Sanayi Toplumuna Geçiş, Bölüm 3: İnsanca Bir Orman Düzeni. Bölüm 4: Çağdaş ve Halkçı Eğitim Düzeni, Bölüm 5: Ulusal dış politika ve Ulusal Savunma Politikası, Bölüm 6: Doğuda Yeni ve Halkçı Düzen, Bölüm 7: Doğal Kaynaklarda Ulusal Düzen, Bölüm 8: Verimli ve Adil bir Ekonomi Düzeninin İlke ve Araçları, Bölüm 9: İnsanca bir Çalışma Düzeni, Bölüm 10: Sosyal Güvenlik Düzeni, Bölüm 11: Sosyal Konut, Arsa ve Kentçilik Düzeni, Bölüm 12: Halkçı ve Devrimci Hukuk Düzeni, Bölüm 13: Yönetimde Düzen Değişikliği, Bölüm 14: Anayasa Düzeni Kurulurken Anayasada Yapılacak Değişiklikler, Bölüm 15: Yeni bir Düzene Gिरerken: Af, Bölüm 16: Düzen Değişikliği Programının Getirdiği Kaynaklar, Bölüm 17: Ortanın Solunda Düzen Değişikliğinin Dayandığı Temel Düşünceler. İnsanca Bir Düzen Kurmak İçin Halktan Yetki İstiyoruz, **CHP'nin Düzen Değişikliği Programı**, Ulusal Basımevi, Ankara, 1969.

<sup>201</sup> Bülent Ecevit, **Bu Düzen Değişmelidir**, 6. Baskı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, (Düzen), s. 63.

<sup>202</sup> Ecevit, Düzen, ss. 197- 201.

**Tablo 3:** 12 Ekim 1969 Genel Seçim Sonuçları

Parti	Alınan Oy	Oy Oranı	Milletvekili
AP	4. 229. 945	% 46, 55	256
CHP	2.487. 163	% 27, 37	143
GP	598. 013	% 6, 58	15
BAĞIMSIZLAR	511. 097	% 5, 62	13
MP	293. 849	% 3, 23	6
MHP	274. 225	% 3, 02	1
BP	254. 708	% 2, 80	8
TİP	243. 797	% 2, 68	2
YTP	197. 912	% 2, 18	3

Kaynak: [https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/secim\\_sorgu.secimdeki\\_partiler?p\\_secim\\_yili=1969](https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/secim_sorgu.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1969) (Erişim Tarihi 30. 05. 2018). TÜİK, **Milletvekili Genel Seçimleri 1923- 2011**, TÜİK Matbaası, Ankara, 2012, s. 25.

12 Ekim 1969 genel seçimine çok sayıda yeni siyasi parti katılmıştır. CHP'den ayrılan 8'ler grubu öncülüğünde kurulan Turhan Feyzioğlu başkanlığındaki Güven Partisi (GP) seçime katılmıştır. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Alpaslan Türkeş'in önderliğinde milliyetçiliğin ön planda olduğu bir partiye dönüştürülerek Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) adını almıştır. Alevi kökenli oyları bir arada tutmak için kurulan Birlik Partisi (BP) seçime giren partiler arasındadır. Osman Bölükbaşı'nın genel başkan olduğu Millet Partisi (MP) seçime katılan partilerden biridir. 1969 genel seçiminde 13 bağımsız milletvekili adayları parlamentoya girmeye hak kazanmıştır. Aralarında Necmettin Erbakan'ın da bulunduğu bağımsız adayların dinsel veya etnik kimlikleri nedeniyle mevcut siyasi partiler tarafından aday gösterilmemeleriyle Bağımsızlar Hareketi olarak seçimlere katılmışlardır.<sup>203</sup>

CHP 1965 genel seçimine göre oy miktarını düşürmüştür. Yaklaşık iki yüz bin oy kaybetmesine rağmen meclisteki sandalye sayısı bir önceki seçime göre dokuz artmıştır. CHP'nin düzen değişikliği programı ile hazırlandığı 1969 seçimleri, parti içinde Ecevit karşıtları tarafından seçimdeki başarısız sonucun faili olarak ifade edilmektedir. CHP içinde Feyzioğlu grubundan sonra da devam eden gruplaşmalar 1969 genel seçim sonuçları nedeniyle parti içinde yükselen tartışmalarla birlikte parti örgütleri ve parti içi ilişkiler arasında bunalıma varan bir sürece doğru evrilmiştir. 3 Temmuz 1970 tarihli XX. Kurultaya böyle bir atmosferde giden CHP'de seçim

<sup>203</sup> Ali Gevgilili, **Yükseliş ve Düşüş**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1981, ss. 392- 393.



sonuçlarındaki başarısızlık ve partinin ideoloji ve yön tartışmaları kurultayda ele alınan temel konular arasındadır. Düzen değişikliği ifadesinin radikal olduğu ve kitlelere yeterince anlatılmadığı belirtilmektedir. 13 Haziran 1970 tarihinde düzenlenen CHP'nin İstanbul il kongresine Dev- Genç'ten temsilcilerin katılması tartışmalara sebep olmuş, parti içinde sola yakın kesimler tarafından olumlu karşılanarak işbirliği içinde olma ihtimali tartışılmıştır, fakat Ecevit konuşmasında radikal sola karşı eleştirel tutum sergilemesi nedeniyle Dev- Genç grubu salonu terk etmiştir.<sup>204</sup>

XX. Kurultayda Kemal Satır, Bülent Ecevit ve düzen değişikliğini eleştiren bir konuşma yapmıştır. “Toprak İşleyen, Su Kullananın” söylemini aşırı sol ile özdeşleştirerek, atmışlı yılların sonunda başlayan topraksız köylülerin toprak işgali eylemlerini masumlaştıran bir ifade olarak kullanılmasını eleştirmiş, Ecevit'in CHP'yi radikal sol hareketlere yakın bir mevziye doğru ilerlettiğini belirtmiştir.<sup>205</sup> Kemal Satır ve çevresi Ecevit karşıtlarının toplandığı bir grup haline gelmiştir. Kurultayda Ecevit ve yakın çalışma arkadaşları parti meclisi listelerinde hakimiyet sağlamış, parti meclisine seçilen Kemal Satır ve yakın çalışma arkadaşları istifaya etmiştir. XX. Kurultayda Ecevit CHP'nin sosyal demokratlaşma sürecinde olduğunu belirterek partiden bazı kesimlerin ayrılmasını normal karşılamaktadır. Büyük toprak sahipleri, tüccarlar ve yabancı sermaye ile işbirliği yapanların CHP'den kopmasının normal olduğunu ifade eden Ecevit, partinin halkçı imajının<sup>206</sup> topluma etkin bir şekilde sunulması için bu ayrılıkların önemli olduğunu belirtmektedir.

### 3.1.6 12 Mart 1971 ve CHP'de Bunalım

TSK'nın 12 Mart 1971 tarihinde Süleyman Demirel başkanlığındaki AP hükümetine muhtıra vermesiyle Demirel hükümeti düşürülmüştür. 1969 yılından itibaren öğrenci hareketleri radikalleşmeye başlamış, sol içerisinde şiddet eylemlerine varan gruplaşmalar yer almaya başlamaktadır. Sağ kesimde ülkücü gençlerin komando eğitimleri ve silah kullanmaya başlaması bu dönemde sol- sağ çatışmalarının neden olduğu şiddet olaylarını da beraberinde getirmektedir.

<sup>204</sup> STMA, Cilt 7, s. 2207- 2208.

<sup>205</sup> STMA, Cilt 7, s. 2208.

<sup>206</sup> Ecevit: CHP Sosyalist bir Parti Olmayacaktır, *Milliyet*, 09. 07. 1970, s. 11.

Üniversitelerde öğrenci grupları arasındaki mücadelelerde şiddet eylemleri yer almaya başlamaktadır. DİSK önderliğinde işçi sınıfının 15- 16 Haziran 1970 tarihinde İstanbul başta olmak üzere birçok büyükşehirde yayılan işçi eylemleri işçi sınıfının kitleleştiği bir dönemde meydana gelmiştir. Bu dönemde iktisadi alanda yüksek enflasyon oranları nedeniyle sosyal yapı eşitsiz ve sosyal adaletten yoksun bir hale gelmektedir. Siyasi, iktisadi ve sosyal alanda kriz ve kaos yaşanırken 12 Mart muhtırası ile çok daha sancılı ve anti demokratik bir süreç başlamaktadır.

Muhtırayı düzenleyen generaller AP hükümetinin yerine yeni bir hükümet kurulması için çalışmalara başlamaktadır. Partiler üstü teknokrat ve bürokratlardan oluşan reformcu bir hükümet kurmayı planlayan generaller CHP'li Nihat Erim'e hükümeti kurma görevi teklif etmektedir.<sup>207</sup> Kısa sürede teklifi kabul edip kabineyi kuran Erim, CHP içinde yeni bir kriz ortamının doğmasına neden olmaktadır. Genel başkan İnönü Erim'in teknokrat hükümetin başbakanı sıfatına karşı net bir tavır sergilememiş, Erim'e karşı olumlu ya da olumsuz bir tepki göstermemiştir. Ecevit İnönü'nün bu tavrını ve Erim'in cuntanın isteği ile hükümet kurmasını eleştirerek darbeye karşı duruşunu belli etmektedir. Ve Ecevit genel sekreterlik koltuğundan istifa ettiğini açıklamıştır. Ecevit'in ardından merkez yönetim kurulu üyeleri de istifalarını sunarak Ecevit'in yanında yer almıştır. Ecevit istifasından sonra basına verdiği demeçlerde darbenin kendisinin ve demokratik kurullarla yenilemeyen ortamın solu hareketinin hedef alındığını ifade etmiş ayrıca CHP'nin halk iradesi dışındaki yollardan iktidara gelmesini yanlış bulduğunu söylemiştir.<sup>208</sup>

Ecevit ve ekibinin partiden istifa etmesi, ortamın solu hareketi için yeni bir mücadele sürecini doğurmaktadır. İl örgütlerinin mevcut CHP yönetimine verdiği destek tam anlamıyla bütüncül bir biçimde değildir. Erim hükümetini destekleme kararı il örgütleri arasında kararsız bir durum olduğunu göstermektedir. Milliyet gazetesi CHP'nin Nihat Erim hükümetini destekleme kararı ile ilgili CHP'li 48 il yöneticisinin katıldığı bir anket yapmış; 23 il yöneticisi Erim hükümetini desteklerken, 8 il yöneticisi bu duruma karşı olduğunu, 17 il yöneticisinin Erim hükümeti karşısında çekimser kaldığını belirtilmiştir.<sup>209</sup> İl örgütleri arasındaki kararsız durum partiden istifa eden ortamın solu grubu için parti içi ilişki ağlarını

---

<sup>207</sup> Özdemir, s. 260.

<sup>208</sup> Ecevit İstifa Etti, **Milliyet**, 22. 03. 1971, s. 1

<sup>209</sup> CHP Örgütünde Nabız Yoklaması, **Milliyet**, 23. 03. 1971, s. 1.

sürdürmek ve il örgütleri arasında tabanını güçlendirmeye çalışmak için önemlidir. Ecevit'in istifasına rağmen parti ile ilişkisinin canlı olduğunu ve parti içi karar mekanizmaları üzerinde etkili olduğunu gösteren Erim hükümetine CHP'nin üye verip vermeme konusu CHP grubunda yapılan gerçek oylamada da etkisini göstermektedir. Erim hükümetine üye verme konusunda yapılan oylama Kili'ye göre İnönü- Ecevit çekişmesinin parti içindeki ilk kıvılcımıdır, Ecevit'in genel başkanlığına giden sürecin ilk ayağıdır.<sup>210</sup> CHP ortak grubu 45 ret, 100 kabul, 4 çekimsiz oy vermiştir.<sup>211</sup>

### 3.1.7 Bülent Ecevit'in Genel Başkanlık Dönemi

Ecevit ve arkadaşlarının CHP grubu üzerindeki etkisi İnönü'nün engellemelerine rağmen sürmektedir. 5 Mayıs 1972 tarihli V. Olağanüstü Kurultaya kadar Ecevit grubunun il örgütlerinde ve kongrelerinde parti için gerekli kan değişimini Ecevit ve grubunun sağlayacağını belirterek CHP'nin artık hizipler ve gruplaşmaların partisi olarak anılmayacağı yeni bir yönetimle genç, dinamik kadrolarla yükselen bir parti haline geleceğini ifade edilmektedir. Parti örgütünün Ecevit'e desteği yerel kongrelerde de etkisini göstermektedir. Nihat Erim hükümetinin kurulmasından sonra yapılan il kongrelerinde İstanbul, İzmir, Ankara gibi büyükşehirlerde Ecevit destekçileri kazanmış ve il ve ilçe örgütleri yayınladıkları mesajlarda Ecevit'in yanında olduklarını belirtmişlerdir.<sup>212</sup>

Ecevit ve yakın çalışma arkadaşları partiden istifa etmiş olsalar da CHP örgütünün onları desteklediklerini ve genel başkanlık yarışında parti örgütünün desteğini bulacaklarını tahayyül etmektedirler. Ecevit parti örgütünün önemini şu sözlerle dile getirmektedir: “... *Ben Ecevitçi değilim... Ben örgütçüyüm... Ben, partide örgüt üstünlüğünün tanınmasından yanayım... Hepimizin kişiliğinin üstünde örgüt olmalıdır düşüncesindeyim. Örgüt de aslında Ecevitçi değildir... Örgüt te örgütçüdür...*”<sup>213</sup> CHP'nin sosyal demokratlaşma sürecinde parti örgütünün görev ve sorumluluklarını yerine getirmesi, disiplinli ve koordineli bir işbirliği içinde

<sup>210</sup> Kili, s. 285.

<sup>211</sup> CHP Kabineye Bakan Veriyor, *Milliyet*, 22. 03. 1971, s. 1.

<sup>212</sup> Bila, s. 346.

<sup>213</sup> Bülent Ecevit, *Perdeyi Kaldırıyorum*, Ajans- Türk Matbaacılık, Ankara, 1972, (Perdeyi), s. 13.

çalışması 1970'li yıllarda hem CHP'yi seçimlerde başarılı bir konuma getirerek somut veriler elde etmiş hem de parti örgütünün kitlelere yayılmasıyla parti tabanını genişletmiştir.

İl kongreleri ile geçen bu süreç Ecevit- İnönü ayrışması il başkanlığı seçimlerinde de etkisini sürdürmüştür. Ecevit ve ortanın solu grubuna muhalif Kemal Satır da il kongreleri sürecinde Ecevit grubunun karşısına adaylar çıkarmaktadır. Ankara il kongresinde Satır'ın adayı Ecevit grubu karşısında yeterli oy alamamaktadır. Satır'a yakın adayların kongrelerde yer alması CHP içindeki kriz nedeniyle ortaya çıkan güç savaşındandır. Satır parti içindeki bunalımın sebebini yenilikçi kanat olarak gördüğü ortanın solu grubuna bağlamakta, Ecevit grubuna karşı il başkanlığı seçimlerinde yakın çalışma arkadaşlarını aday göstererek partinin köklerine bağlı ve ılımlı politikalar sürdürdüğü günlerine geri dönmesini istemektedir.

6 Mayıs 1972 tarihinde CHP'nin V. Olağanüstü kurultayı toplanmıştır. Kurultay başkanlığına Ecevit'e yakın bir isim olan Kars Senatörü Sırrı Atalay seçilmiştir. Kurultay başkanlığını Ecevitçilerin kazanması kurultayın sonucu açısından Ecevit'in lehine bir sonucun çıkacağına habercisidir. Kurultay sürecince Ecevitçilerin parti örgütüne ilişkin yaptığı açıklamalar önemlidir. Kamil Kırıkoğlu değişimin örgütten başladığını belirterek, bu zamanda partiyi bir şefler partisi olarak görmeyi yanlış olduğunu belirtmiştir.<sup>214</sup> Ecevit'in de konuşmasında yer alan ifadeler Kırıkoğlu'nun görüşleriyle örtüşmektedir. “... *CHP’de öncelikle çözülmesi gereken şudur: CHP’de buyruk mu işleyecek, hukuk mu işleyecektir? Buna karar vereceğiz.*”<sup>215</sup> CHP’deki değişimin itici gücünün parti örgütü olduğu belirtilerek tabandan tavana doğru bir gelişmenin önemini vurgulamaktadırlar. CHP’nin tek parti döneminin hantal örgüt yapısının geride kaldığını belirten ortanın solu üyeleri yeni bir süreçte partideki değişim ve dönüşümün öncü kesimleri olarak yer almaktadır.

V. Olağanüstü kurultay Bülent Ecevit'in zaferiyle sonuçlanmıştır. İsmet İnönü'nün yaklaşık 34 yıllık genel başkanlık dönemi sona ermektedir. Ecevit'in genel başkan olmasıyla parti içinde ortanın solu grubu hakimiyet kazanmış Kemal Satır gibi muhalif isimler kurultay sonucu CHP'den istifa etmişlerdir. Nüveleri 1950'lerin sonunda atılan sosyal demokratlaşma süreci filizlerini 1960'lı yıllarda

---

<sup>214</sup> Bila, s. 364.

<sup>215</sup> Bila, s. 365.

almaya başlamakta, 1972 yılında Ecevit'in genel başkan olması ile parti politikalarının ve kimlik tartışmalarının bir kenara itilerek sosyal demokrat çizgide siyasetin hakim olduğu bir dönem beraberinde gelmektedir.

### **3.1.8 1973 Seçimleri: Sosyal Demokrasi Serüveninin Önemli Bir Eşiği**

1973 genel seçimi CHP'nin Ecevit genel başkanlığında yapılan ilk genel seçimidir. Parti örgütünün yoğun ve disiplinli çalışması, genel merkezin taşra örgütleri ile koordineli iş birliği 1973 seçimlerinin CHP açısından olumlu sonuçlanmasına neden olmuştur. Tek başına hükümeti kurmak için yeterli milletvekili çıkaramasa da oylarını arttırarak birinci parti olmuştur. 1973 seçimlerinin CHP açısından önemli sonuçlarından biri de, ortanın solu politikası ile başlayan sosyal demokratlaşma sürecinin kazanımlarının elde edilmeye başlandığını göstermesidir. CHP büyükşehirlerin gecekondulu mahallelerinde oylarını arttırmış ya da birinci parti olmuştur. 1973 seçimleri ile CHP örgütleri daha özgüvenli ve daha kararlı bir şekilde sosyal demokrat değişimin parti içinde hakim olmasını sağlamaya çalışmışlardır. 1973 seçimlerinden sonra CHP “demokratik sol” kavramı üzerine yoğunlaşarak parti tüzüğünü ve programını demokratik sol ilkeler çerçevesinde güncellemiştir. Demokratik sol düşünce forumları bu dönemde CHP'nin teorik ve pratik tartışmalar ekseninde Türkiye'nin yapısal sorunlarına çözüm önerileri sunduğu bir platform olarak kamuoyunun ilgisini çekmektedir. 9 Aralık 1973 yerel seçimleri CHP'nin Toplumcu Belediyecilik anlayışının yerel yönetimlerde başladığı bir zaman dilimidir. İstanbul, Ankara gibi büyükşehirlerde toplumcu belediyecilik hizmetleri CHP'nin sosyal demokratlaşma sürecinin önemli basamaklarından biridir.

#### **3.1.8.1 Ak Günlere Seçim Bildirgesi ve Temel Hedefler**

CHP 14 Ekim 1973 tarihli genel seçime Ak günlere seçim bildirgesi ile hazırlanmaktadır. Ak günlere seçim bildirgesi, 1969 genel seçiminin CHP'nin düzen değişikliği programını da içeren seçim beyannamesidir. CHP 1969 düzen değişikliği programını 1973 seçimleri içinde geçerli sayarak Ak günlere seçim bildirgesinin

onun devamı olduğunu belirtmiştir. Düzen değişikliği programı 1973 yılına göre içeriği güncellenerek ve bazı değişiklikler yapılarak varlığını korumaktadır.

Ak günlere seçim bildirgesi dört ana başlıktan oluşmaktadır: Ekonomik düzen, sosyal düzen, siyasal düzen, ulusal güvenlik ve dış politika. Ekonomik düzen başlığı altında yerelde başlayacak dengeli bir kalkınma modeli olarak köy kalkınması, coğrafi bölgeler arasında adaletli bir kalkınma modeli yer almaktadır. Köylüye mali destek verilmesi ve kooperatifler aracılığıyla kırsal kalkınmanın sağlanması öngörülmektedir.<sup>216</sup> Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun kalkınması için bayındırlık faaliyetlerinin arttırılacağı ve devlet öncülüğünde sanayi yatırımları yapılması hedeflenmektedir; yörenin tarım ve hayvancılığının geliştirilmesi ve 1973 seçim bildirgesinin temel aktörlerinden biri olan köy kentler projesinin bölgede uygulanması öngörülmektedir; ayrıca CHP iktidarında Devletin Güneydoğu ve Doğu Anadolu'ya baskı ve zor kullanarak değil, halk yararına sağlık, eğitim ve diğer sosyal ihtiyaçların sağlanması için bölge halkı ile işbirliği içinde, samimi ve güler yüzlü bir anlayışla var olacağı belirtilmektedir.<sup>217</sup> Ak günlere seçim bildirgesinde hakça ve özgürce kalkınmanın kamu sektörü öncülüğünde sınaileşme politikalarının uygulanması ön görülmekte olup özel sektörün de sistemli bir şekilde ve toplumsal eşitlik ekseninde sınaileşme politikalarına eklenmesi ön görülmektedir. Ak günlere seçim bildirgesinde kamu sektörü ve özel sektörden başka üçüncü bir sektör olarak halk sektörü yer almaktadır:

*“... CHP'nin öngördüğü kalkınma modelinde ve ekonomik düzende, köylü kooperatiflerinin, sosyal güvenlik ve yardımlaşma kurumlarının, sendikaların, yurt dışındaki işçi ortaklıklarının ve benzeri halk ortaklıklarının girişimlerinden oluşacak sektöre, CHP, ‘Halk Sektörü’ demektir. CHP'nin halkçı iktidarı, öncelikle bu sektörü güçlendirmeye çalışacaktır. Öylelikle, ekonomik gelişmemiz sosyal adalet içinde hızlandırılmış, ekonomik gücün büyük ölçüde halk elinde toplanması sağlanmış, yönetimde halkın ağırlığı arttırılarak demokrasi güçlendirilmiş, daha sağlam bir temele oturtulmuş olacaktır.”<sup>218</sup>*

İktisadi alanda halkçı bir yönetim anlayışının kurulması sosyal adalet ve toplumsal barışı beraberinde getireceği için ekonomide halkçı bir düzenin önemi seçim bildirgesinin üzerinde durduğu temel meselelerden biridir. Toplumsal huzurun

<sup>216</sup> CHP, **Ak Günlere 1973 Seçim Bildirgesi**, Ajans- Türk Matbaacılık, Ankara, 1973, 25- 27.

<sup>217</sup> CHP, **Ak Günlere**, s. 46- 50.

<sup>218</sup> Akgünlere, s. 65.

sağlanması için halkçı politikalar sosyal alanda uygulanarak sosyal adalet duygusunun topluma yayılması amaçlanmaktadır. İnsanca ve demokratik çalışma koşulları sağlanarak çalışanların haklarının korunması ve adil ücret politikası uygulanması hedeflenmektedir. İşçilerin AP iktidarında kısıtlanan hakları genişletilerek adil çalışma şartlarına kavuşmaları sağlanacaktır. Sosyal güvenlik politikalarının insan onuruna yakışır ve sosyal adalet temelinde uygulanması planlanmaktadır. 12 Mart muhtırası sonrası demokratik rejimin buhranının ve AP'nin anti demokratik tutumlarının eleştirilerek CHP iktidarında demokrasiye karşı çağdışı girişimlerin ve baskıcı uygulamaların sona ereceği, özgürlükçü bir demokrasi anlayışı ile demokrasinin güçlendirileceği öngörülmektedir.

Ak Günlere seçim bildirgesi sosyal demokrasinin eşitlik, adalet, özgürlük ve dayanışma gibi temel kavramlarının bildiri metninde hakim olduğu bir seçim beyanamesidir. Bildirgede yer alan temel amaçlar ve hedeflerin eşitlik ve sosyal adalet temelinde uygulanması ve toplumun tüm kesimlerinin iktisadi, siyasi ve sosyal alanda adil bir biçimde demokratik ilkeler temelinde yönetime katılması planlanmaktadır. Halk sektörü gibi CHP'ye özgü yeni bir iktisadi model emekçi sınıfların ve çalışan kesimin tasarruflarını aktararak ekonomi alanında hem yönetime doğrudan katılmaları hem de dar gelirli ve orta sınıfın kalkınması sağlanarak Türkiye'nin mevcut ekonomi sorunlarından mümkün olduğunca az bir şekilde etkilenmeleri hedeflenmektedir. 1973 Ak günlere seçim bildirgesi 1970'li yılların Türkiye'sinde yerel unsurlarla evrensel değerlerin harmanlanarak sosyal demokrasinin Türkiye'ye özgü bir modelidir. Bildirgenin eşitlik, sosyal adalet ve hakça paylaşım söylemleri sosyal demokrasinin evrensel ilkeleri paralelinde olup, yerel değerlerle sentezlenerek oluşan bir yapının göstergesidir. Seçim bildirgesinin önemli noktalardan biri de sosyal düzen başlığı altında din ve inanç özgürlüğünün yer alması; aynı zamanda din ve inanç özgürlüğünün de sosyal demokratlaşma sürecinin etkisiyle din görevlilerinin eğitim sürecinde kooperatifçilik modelinin yer alması ve bununla kooperatifçilik gibi kırsal kalkınma modellerinde yöre halkı ile koordineli bir çalışma süreci içinde olması amaçlanmaktadır.<sup>219</sup> Din görevlilerin de kooperatifçilik gibi kırsal kalkınma süreçlerine katılması örneği üzerinden, CHP'nin

---

<sup>219</sup> Ayşem Selen Mantoğlu, **14 Ekim 1973 Genel Seçimlerinin Cumhuriyet Halk Partisi ve Sosyal Demokrasi Bağlamında bir Analizi**, Sosyal Bilimler Dergisi/ The Journal of Social Sciences, Sayı: 19, Yıl: 5, 2018, s. 460.

sosyal demokratlaşma sürecinde toplumun birçok kesiminin üretim süreçlerinde doğrudan veya dolaylı biçimde yer alması gerektiği sonucu çıkarılmaktadır. Ak günlere seçim bildirgesi 1973 yılından sonra CHP'nin daha planlı ve sistemli bir şekilde sosyal demokrat politikalarının başladığı bir dönemin habercisidir

### 3.1.8.2 Seçim Sonuçları ve Değişimin Analizi

14 Ekim 1973 genel seçimlerinde CHP birinci partidir. Oylarını bir önceki seçime göre bir milyondan fazla arttıran CHP 185 milletvekili çıkarmıştır. İkinci parti olan AP'nin oylarında düşüş söz konusudur. 1973 seçimleri AP dışında çok sayıda sağ partinin yer aldığı bir seçimdir. Bu nedenle sağ oylarda bölünme söz konusudur. Üstün Ergüder 1973 genel seçiminin seçim tarihi açısından farklı bir anlamı olduğunu belirtir ve 1973 seçimleri ile CHP ve AP gibi iki partinin oy oranları toplamı parlamentoda mutlak çoğunluğu sağlayamamakta, MSP ve DP gibi partilerin önemi ortaya çıkmaktadır.<sup>220</sup> Küçük partiler ortaklığıyla koalisyon hükümeti kurulması sonucuna varılmıştır. CHP ve AP oyları dışında küçük partilerin hükümet kurmak için kilit parti olmaları bu dönemin önemli sonuçlarından biridir. 1970'li yıllar iki partili sistemin terk edilerek aşırı çok partili sisteme geçildiği bir zaman dilimidir<sup>221</sup> İki geleneğin temsilcisi olan AP ve CHP bu dönemde diğer partilerle muhatap olmak zorundadır. Aşırı çok partili sistem seçim öncesi ve sonrası siyasi rekabeti arttırarak küçük partileri avantajlı hale getirmektedir.

---

<sup>220</sup> Üstün Ergüder, “Türkiye’de Değişen Seçmen Davranışı Örüntüleri”, **Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme**, 4. Baskı, Ed. Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, Dora Yayınları, Bursa, 2009, s. 417.

<sup>221</sup> Kotil, s. 2009.



**Tablo 4:** 14 Ekim 1973 Genel Seçim Sonuçları

Parti	Alınan Oy	Oy Oranı	Milletvekili
CHP	3. 570. 583	% 33, 30	185
AP	3. 197. 897	% 29, 82	149
DP	1.275. 502	% 11, 89	45
MSP	1.265. 771	% 11, 80	48
CGP	564. 343	% 5,26	13
MHP	362. 208	% 3, 38	3
BAĞIMSIZ	303. 218	% 2, 83	6
TBP	121. 579	% 1, 14	1
MP	62. 337	% 0,58	0

Kaynakça: [https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel\\_secimler.secimdeki\\_partiler?p\\_secim\\_yili=1973](https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1973) (Erişim Tarihi 30. 05. 2018)

1973 seçimlerinde CHP İstanbul'da gecekondular bölgelerinden yüksek oy almıştır. Karpat CHP'nin İstanbul'da gecekondular bölgelerinden yüksek oy almasını iki nedene bağlamaktadır: Birincisi, kırsaldan İstanbul'a göç etmiş yeni yerleşim alanı olarak gecekondular bölgelerinde yaşayan alevi kökenliler, ikincisi ise gecekondular bölgelerinde gençlerin sol popülizm temelinde TİP ile yakın ilişki içinde olduğu fakat TİP'in kapatılması ve sol militan gençlerin illegal siyasete kayarak tutuklanıp hapse girmeleri gecekondular bölgelerinde yaşayanları CHP'nin sosyal demokrat söylemleri etkilemiştir.<sup>222</sup> Gecekondular bölgelerinde CHP'nin yüksek oy alması TİP'in Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmasıyla sol oyların CHP'ye kanalize olması ve etnik- dinsel nedenlerden dolayı oy tercihinde bulunulmuş olması seçmen tercihleri açısından öne çıkan sebeplerdir. İstanbul il örgütü ise 1973 seçimlerine organize bir biçimde çalışarak İstanbul'da oyların Türkiye genelinden yüksek oranda olmasına neden olmuştur. CHP İstanbul il eski başkanı ve İstanbul milletvekili Ali Topuz 1973 seçimi için partinin çalışmalarını ve örgütlenme sürecini şu cümlelerle anlatmaktadır:

*“... Seçime hazırlanmak sürekli bir iştir. Yeni ataklarla propaganda ve örgütlenme çalışmalarımıza hız verdik. O güne kadar kimsenin aklına gelmeyen iki gruba yönelik örgütlenme çalışması yaptık: Biri apartman kapıcıları diğeri sakalar... Kapıcılar derneğinin kurulmasını destekledik. İstanbul gibi bir yerde kapıcılar, seçmene ulaşmanın en kestirme yolunu ulaştırabilir diye düşünüyorduk. Evlere broşür dağıtmak için, seçmenin ekonomik ve sosyal*

<sup>222</sup> Kemal Karpat, **Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm Kırsal Göç, Gecekondular ve Kentleşme**, (2. Baskı), Timaş Yayınları, İstanbul, 2016, s. 280.

*durumu hakkında bilgi almak için, kapıcılar bize rehberlik yapabiliirdi... Beşiktaş'ta suların yani "sakaların" bir toplanma yeri olduğunu öğrendim... Çok geniş bir alanda çalışırlarmış. Atlı arabalarıyla, motorlu arabalarıyla sokak sokak dolaşıp, ev ev su dağıtıyorlar. Bu kadar organize olduklarını görünce düşündüm ki, sakalarla ilişki kurarsak, kapıcılarla olduğu gibi, giremediğimiz yerlere bunlarla da gireriz. İl genel meclisi tarafından çözülmesi gereken sorunları vardı, il genel meclisinde onların sorunlarının çözülmesine yardımcı olduk. Sakalar başladı harıl harıl bizim için çalışmaya. Apartman bölgesinde de gecekondu bölgesinde de çok emek verdiler... Gecekondu bölgelerinin merkezlerindeki geniş kahvehanelerden uygun olanlarını saptayıp buralarda sohbet toplantıları dışında sazlı ve sözlü toplantılar düzenledik. Aşık Ali İzzet, bu bölgeleri ve kahvehaneleri dolaşır, saziyla çalıp söyler, insanlara Ecevit'i ve yeni CHP'yi anlatırdı. Koyar rakıyı masaya, diğerleri de mezeleri getirir, yerler, içerler, sohbet ederlerdi. Gençlik kollarından 50- 60 genci sürekli dolmuşlarla gezdirir, dolaştırırdık. Onlar bindikleri dolmuşlarda, siyasi tartışma açar, insanların katılmasını sağlar, lafi mutlaka Ecevit'e ve CHP'ye getirir, böylece nabız da ölçerlerdi. Sendikalarla çok iç içeydik. Kısaca, toplumun her kesimini hedef alan, arı gibi bir çalışma içindeydik. ”<sup>223</sup>*

Ali Topuz'un ifadelerinde CHP'nin seçim başarısının altında disiplinli ve sistemli bir seçim çalışması olduğu görülmektedir. Uzun bir zaman dilimine yayılan çalışma toplumun her kesiminden insanı kapsayacak şekilde sürdürülmüştür. Çeşitli meslek ve zümreler aracılığıyla yeni kesimlere ulaşılmaya çalışılmış, formel ilişki ağları kullanılarak geniş bir toplumsal grupta ulaşılmaya çalışılmıştır. Sosyal ve kültürel ilişki ağları aracılığıyla belirli bir topluluk içinde uygun şart ve koşullarda dolaylı yollardan parti propagandası yapılmıştır. Gençlik kollarının aktif bir biçimde çalıştığı bu süreçte gençlerin toplu taşıma araçlarından parti propagandası yapması ve diğer yolcularında bu sürece çekilmeye çalışılması parti politikalarının her ne koşulda olursa olsun kitlelere iletilmesi amaçlanmaktadır.

1973 seçimlerinde CHP'nin gecekondu bölgelerinden, orta ve dar gelirli kesimlerden oy alması CHP'nin geleneksel ittifakının bozulmaya başladığını göstermektedir. Kırsal bölgelerde CHP'nin ortanın solu politikasından rahatsız olan büyük toprak sahibi ve tüccar gibi yerel eşraf CHP'den kopmaktadır. Kırsal kalkınmanın geliştiği ve feodal ilişki ağlarının çözülmeye başladığı Anadolu şehirlerinde CHP yüksek oy almıştır.

9 Aralık 1973 yerel seçimlerinde de CHP İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyükşehirlerin gecekondu bölgelerinde il genelinden yüksek oy alarak birinci parti olmuştur. Zonguldak gibi emek kesiminin yoğun yaşadığı Anadolu şehirlerinde de

<sup>223</sup> Ali Topuz, **Ali Topuz Anlatıyor- 2 Düzeni Değiştirmek (1972- 1980)**, Söyleşi: Hikmet Bila, Doğan Kitap, İstanbul, 2011, (Düzeni), s. 44- 45.

birinci parti konumundadır.<sup>224</sup> Yerel seçimler sonucu göreve başlayan CHP'li yeni belediye başkanları sosyal demokrat anlayışa uygun yerel politikalar uygulamışlardır. Toplumcu belediyeçilik hareketi<sup>225</sup> olarak literatürde yer alan İstanbul, Ankara gibi büyükşehirlerde Ahmet İsvan, Vedat Dalokay'ın belediye başkanlıkları döneminde yerel yönetimlerin toplum yararını ön plana çıkaran hizmet anlayışlarıdır. Bu dönemde toplu konut projeleri, halk ekmek ve halk pazarları gibi sosyal demokrat belediyeçilik anlayışına uygun modeller CHP'li belediye başkanlarınca uygulanmıştır.<sup>226</sup> Kapitalist gelişmenin yerel ölçekte hızlı bir biçimde gelişmeye başladığı 1970'li yıllarda Toplumcu belediyeçilik anlayışıyla halkın temel ihtiyaçlarının yerel yönetimler aracılığıyla karşılanması sağlanmaktadır. 1976 yılında Ankara büyükşehir belediyesinin girişimleriyle “Devrimci Belediyeler Birliği” kurulmuştur.

1973 seçimleri sonrası 1974 yılında CHP'de tüzük değişiklikleri yapılmıştır. CHP'yi sosyal demokrat bir parti modeline dönüştürmek için yapılan tüzük değişiklikleriyle çevreden merkeze doğru bir örgüt modeli, partinin denekler, sendika ve vakıflarla güçlü ilişki ağları, parti örgütü arasında disiplinli ve karşılıklı bir iletişim modeli ve üyelik sisteminde yapılan düzenlemelerdir.<sup>227</sup> 1974 yılında yapılan tüzük değişiklikleri CHP teşkilatları arasında güçlü iletişim ağları ve kamuoyunu etkileyebilecek çeşitli kanallar aracılığıyla sosyal demokrat politikalarını kitlelere aktarmayı amaçlamaktadır. Parti örgütünün kendi basın kaynakları ile parti politikalarının yayılmaya çalışılması hedeflenmektedir. 1974 tüzük değişikliği ile demokratik sol ilkelere uygun bir yönetim anlayışının partinin tüm kademelerinde hakim olması sağlanmaktadır.

---

<sup>224</sup> Ayşe Ayaata, **CHP (Örgüt ve İdeoloji)**, 2. Basım, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2010, s. 91.

<sup>225</sup> Bülent Batuman, “Toplumcu bir Modeli Belediyeçilik: Yeni Belediyeçilik Hareketi 1973- 1977”, **Mülkiye Dergisi**, Cilt: XXXIV, Sayı: 266, 2010.

<sup>226</sup> İlhan Tekeli, **Cumhuriyet'in Belediyeçilik Öyküsü (1923- 1990)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009, s. 264.

<sup>227</sup> Erdoğan, s. 123.

### 3.1.9 Demokratik Sol Kavramı ve Model Önerileri

Demokratik sol kavramı CHP’de 1970’li yıllarda ortaya çıkmıştır. 1965 yılında ortanın solu kavramı partiyle özdeşleşirken, 1969 seçimleri için hazırlanan seçim beyannamesinde yer alan düzen değişikliği 1973 seçimlerine kadar parti içinde hakim olmuştur. Alt yapı- üst yapı devrimlerinin anlatıldığı düzen değişikliği programında CHP’nin yönünün sola doğru çevrildiği 1960’lı yılların sonunda Marksist- Leninist soldan farklı bir tanım içermesi gerektiği partililerce yöneltilen eleştiriler arasında olsa da 1973 genel seçimine kadar halkçı düzen, eşit düzen gibi kavramlar üstünden yön değişimi anlatılmaktadır. 1974 yılında yapılan tüzük kurultayında CHP’nin demokratik sol bir parti olduğu parti tüzüğüne eklenmiştir.

Demokratik sol kavramının CHP’de kullanılması 1970’li yıllarda başlamaktadır. Ecevit demokratik sol kavramının tercih edilme sebebini, ortanın solu- sosyal demokrasi- demokratik solu ilk yıllarda birbirinin yerine kullanılırken daha sonra karışık bir duruma sebebiyet verecek farklı anlamlara neden olabildiği gerekçesiyle tek kavram üzerinde durulmasının ve bu kavramında “*yıpranmamış*” ve “*yozlaştırılmamış*” bir kavram olduğu için demokratik solun tercih edilmesinin gerekli olduğunu açıklamaktadır.<sup>228</sup> CHP’de uzun süren gruplaşmalar ve tartışmalardan sonra demokratik sol kavramını kullanması partinin yeni bir zeminde yeni ilkeler ve amaçlar ekseninde başladığı bir yolculuğun işaretidir. Demokratik solun partinin genel başkan ve örgütsel yapı değişiminin yaşandığı bir süreçte kullanılmaya başlanması, kavramın topluma etkili bir şekilde anlatılabilmesi için yeni yöntemlerin kullanılarak demokratik solun içeriğinin irdelenmesini gerekli kılmaktadır.

Demokratik sol kavramı siyasal alanda özgürlükçü bir demokrasiyi savunmaktadır. Sol ideolojisinin başına demokratik kavramının eklenmesi diğer solun anti demokratik ve katı yorumundan farkını belirtmek için kullanılmaktadır. Ecevit’ göre her sol demokratik değildir.<sup>229</sup> Radikal sol, Doğu Avrupa ülkelerindeki sol demokratik değildir, otoriter ve baskıcıdır. CHP’nin demokratik sol anlayışı

<sup>228</sup> Bülent Ecevit, “Başbakan Bülent Ecevit’in Demokratik Sol Düşünce Forumunda Yaptığı Konuşma”, **Demokratik Sol Düşünce Forumu**, CHP Gençlik Kolları Yayınları, Ankara, 1974, (Konuşma), s. 6.

<sup>229</sup> Bülent Ecevit, **Demokratik Solda Temel Kavramlar ve Sorunlar**, Ajans Türk Matbaacılık, Ankara, 1975, (Kavramlar), s. 51.

özgürlüktür. Halkla bütünleşmiş, siyasi ve iktisadi alanda demokratik yönetimin işlerlik kazandığı bir toplumda demokratik sol değerlerle gelişen modern bir ülkenin tahayyülüdür. Siyasi ve iktisadi alanda demokratik sol değerler genişledikçe hem ülkenin kalkınması sağlanarak ekonomik özgürlükler artacak hem de demokrasi toplumda geliştikçe bireysel özgürlükler koruma altına alınacak, halk yönetimin her alanında söz sahibi olacaktır.<sup>230</sup> Örgütlü bir yapı içerisinde ekonomik ve siyasi özgürlüklerin genişletilmesi planlanmaktadır. Örgütlenme arttıkça karar verme süreçlerinde baskın bir güç olarak halkın yönetime katılması hedeflenmektedir.

### 3.1.9.1 Demokratik Sol Düşünce Forumları

Demokratik Sol Düşünce Forumları (DSDF) CHP gençlik kolları tarafından düzenlenmiştir. CHP'nin sosyal demokratlaşma sürecinin hızlandığı 1970'lerde farklı yıllarda toplam üç kez tertiplenmiştir. Birinci DSDF 20- 22 Kasım 1970 tarihinde, ikinci DSDF 27- 29 Ekim 1974 tarihinde ve üçüncü DSDF 9- 11 Ocak 1976 tarihindedir. DSDF CHP'nin sosyal demokratlaşma sürecinde akademisyenler, sendika başkanları, gazeteciler, bürokratlar ve uzmanların katılımıyla toplanan bir düşünce platformudur. CHP'lilerin de tebliğ sundukları bu platformda, demokratik sol kavramsal olarak analiz edilerek Dünyadaki sol modeller üzerinden örnekler gösterilip Türkiye koşullarında bir demokratik sol için öneriler ve modellerin sunulduğu bilimsel bir platformdur. Türkiye'nin yapısal analizi, tarihsel geçmişi ve mevcut sorunlarının eleştirel bir analizinin yapıldığı DSDF'de demokratik solun Türkiye'ye özgü bir modeli yaratılmak istenmektedir. CHP'nin demokratik sol bir parti modeline dönüşmesi için örgütsel değişiklikler ve uyulması gerekli ilkeler irdelenmektedir.

Türkiye'nin tarihsel sürecine vurgu yapılan DSDF'de, Milli Mücadele döneminde kurulan CHP'nin devrimci köklerinin olduğu fakat zamanla katı-bürokratik bir yapıya dönüştüğü belirtilmektedir. CHP'nin 1960'lı yıllarda başlayan değişimi katı yapıyı kırmakta, işçi- köylü- aydın ittifakı ekseninde devrimci köklerine dönüş süreci ifade edilmektedir.<sup>231</sup> Yeni ittifak grubu ile yeni bir

<sup>230</sup> Mustafa Çolak, **Bülent Ecevit Karaoğlan**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, (Karaoğlan), s. 146

<sup>231</sup> CHP Gençlik Kolları Merkez Yönetim Kurulu, "CHP Tarihi ve Örgütlenmesi Üzerine Tezler", **Demokratik Sol Düşünce Forumu Cilt 1**, Kalite Matbaası, Ankara, 1976, s. 138.

örgütlenme modeli geliştirerek çağdaş bir yapıya kavuşması beklenmektedir. CHP'nin örgütler arası işbirliğinin önemini vurgulandığı II. DSDF'de, CHP'nin Malatya'daki parti örgütü üzerinden yerelde ilişki ağlarının önemi vurgulanmaktadır. Malatya il örgütünün gençlik kolları başkanı, il sekreteri ve yönetim kurulunda çalışan diğer partililerin bazıları gazetecilikle uğraşmakta olup Malatya'daki yerel basın kuruluşlarında çalışmaktadırlar; kamuoyunu rahatça oluşturabilen partililer CHP'yi burada güçlü bir konuma getirirken, bürokratlarla da yakın ilişki içindedirler.<sup>232</sup> CHP'nin 1970'li yıllarda oy artışı yaşadığı büyükşehirler ve taşra şehirlerinde ön plana çıkan önemli olgu güçlü örgüt ağlarıdır. CHP'lilerin ilişki ağlarını sistemli bir biçimde kullanarak hem partiyi geniş kesimlere tanıtmak hem de seçmen sayısını arttırmak hedeflenmektedir. Demokratik sol bir partinin geniş ilişki ağları aracılığıyla politikalarını ve temel ilkelerini kitlelere iletilmesi planlanmaktadır.

DSDF'de iktisadi ve sosyal model önerileri de tartışılmaktadır. Demokratik sol anlayışa uygun model önerilerinden olan köy- kent, öz yönetim, halk sektörü ve kooperatifçilik tartışılan modeller arasındadır. Türkiye'nin iktisadi ve sosyal yapısına uygun olarak düzenlenen bu modeller Batı ülkelerindeki örnekleri üzerinden analiz edilmektedir. Evrensel değerleri yerel değerlere sentezleyerek Türkiye'ye özgü bir model haline getirip CHP öncülüğünde yürürlüğe konulması amaçlanmaktadır. CHP'nin seçim bildirgelerinde yer alan bu model önerileri DSDF'de katılımcılar tarafından tartışılarak geliştirilmektedir. Kamuoyunun ilgisini çeken model önerileri belirli bir süre tartışma platformlarına konu olmuştur.

### 3.1.9.2 Köy- kent

Türkiye'de 1960'lı yıllarda artan köyden kente göç olgusu köyleri nicelik ve nitelik olarak olumsuz bir duruma düşürmektedir. Köylerden şehirlere göçün artmasıyla özellikle büyükşehirlerde gecekondu bölgeleri oluşmaktadır. Gecekondu bölgelerinde yaşayanlar hem kalitesiz hizmet almakta hem de köyden getirdiği kültürel davranışları kentlerde sürdürmeye çalışarak kültür şoku yaşamaktadır. Köylerden kente göçün engellenmesi için köylerin koşullarının daha yaşanabilir bir

---

<sup>232</sup> M. Nezir Uca, "Demokratik Sol bir Partide Örgütlenme Sorunları Üzerine", **Demokratik Sol Düşünce Forumu**, Kalite Matbaası, Ankara, 1974, s. 47.

hale getirilmesi şarttır. Bu nedenle DSDF’de ve Ak günlere seçim bildirgesinde köy-kent modeli yer almaktadır.

Köy-kentler aracılığıyla kırsal kalkınma hedeflenmektedir. Kırsal kalkınmanın sağlandığı yörelerde köykentler aracılığıyla hem iktisadi ve sosyal yapının bozuk tarafları düzelmekte hem de yöre halkının kapitalist sürece eklemlenme hızının artması öngörülmektedir. Köy- kentlerde yüksek düzeyde sağlık ve eğitim hizmetleri, halkın eğitimi için merkezler, orta düzey okullar ve meslek okulları, teknik bakım ve onarım birimleri, hayvanlar için veterinerlik hizmetleri, köylü ve çiftçinin sosyal yaşamı için çeşitli faaliyetler ve kırsal üretim ve yatırım olanaklarını zenginleştirecek faaliyetler, kuruluşlar ve hizmetler yer alacaktır.<sup>233</sup>

Gelişmiş kentler yanında gelişmiş kırsal bölgeler de yer alarak dengeli ve adil bir ekonomik büyüme ve gelir dağılımı sağlanması hedeflenmektedir. Köy- kentler aracılığıyla kırsal bölgeler tarıma dayalı bir kalkınma modeli geliştirilerek iktisadi yapıda eşit koşullarda yer alacaktır. Kırsal yörelerdeki feodal, yarı feodal kalıntıların köy- kentler aracılığıyla yok edilerek modern bir köy yapısı ve ilerici bir kırsal yapının oluşturulması hedeflenmektedir.

### 3.1.9.3 Özyönetim

Üretim sürecinin gerçekleştiği mekanlar olarak fabrikaların yönetim ve üretim birimlerinin işçiler tarafından yönetilmesi olarak tanımlanabilecek öz yönetim DSDF’de tartışılan bir modeldir. Yugoslavya’da geliştirilen öz yönetim modeli, üretim araçlarının kolektifleştirilmesi olarak ifade edilmesidir.<sup>234</sup> Üretim araçlarının kolektifleştirilerek işçiler tarafından kullanılması ve yönetilmesi öz yönetimin temel ilkeleridir. İşçilerin üretim ve yönetim sürecine bizzat katılarak karar verme süreçlerinde kendi fikirlerinin hakim olduğu ve kendi kendilerini yönettikleri bir yönetime katılma modelidir. Emekçi sınıfın üretim ve yönetim sürecinin temel aktörü olarak yer aldığı öz yönetim modelinde her bir sürecin her aşamasında kolektif bir biçimde karar aldıkları ve bu kararların uygulamaya dönüştüğü bir modeldir.

<sup>233</sup> Alev Coşkun, **Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokratik Sol**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1978, (Sol), s. 160- 161.

<sup>234</sup> Alev Coşkun, “Fabrikada Özyönetim Nedir, Nasıl Çalışır, Yugoslav Deneyi”, **Özgür İnsan Dergisi**, Sayı: 34, Cilt: 4, 1976, (Yugoslavya), s 12.

1973 genel seçimi için hazırlanan Ak günlere seçim bildirgesinde kamu iktisadi kuruluşlarının demokratik ve verimli bir şekilde yönetilmesi için çalışanlar tarafından yönetilmesi planlanmaktadır.<sup>235</sup> Kamu iktisadi kuruluşlarında çalışanlar en alt birimden en üst birime kadar her bir kademinin yönetim ve işleyiş aşamasında söz sahibi ve yönetim sürecine hakim olmaları hedeflenmektedir. DSDF’de Yugoslavya modeli üzerinden tartışılan öz yönetimin Türkiye’de CHP tarafından uygulanması öngörülmektedir. Özyönetimin hem kamu iktisadi kuruluşlarında hem de fabrikalarda uygulanmasıyla çalışanların yönetimde söz sahibi olduğu eşit bir yönetim anlayışı sağlanması hedeflenmektedir.

### 3.1.9.4 Halk Sektörü

Halk sektörü CHP’nin yarattığı bir kavram olarak, çalışan kesimlerin tasarruflarını biriktirerek yarattıkları bir bölüşüm modelidir. CHP’nin halkçılık ilkesi temelli bir model olan halk sektörü işçi, memur, özel sektör çalışanı, yurt dışında çalışan işçiler, çiftçi ve köylüler gibi orta ve alt- orta gelir kesiminde yer alanların tasarrufları aracılığıyla oluşan yatırım ve kar paylarının sosyal adalet ilkesi ışığında eşit koşullarda paylaşarak demokratik solun iktisadi zeminin yaratılmasıdır.<sup>236</sup> Halk sektörü demokratik sol bir düzende iktisadi yapının kamu sektörü ve özel sektörden sonra üçüncü bir alanı olarak yer almaktadır. Halk sektörü halkın birikimleriyle oluşturulan ve sadece iktisadi alanda değil siyasi alanda da demokratik bir katılım biçimi göstermektedir. Tasarruf sahiplerinin ellerinde ekonomik bir güç bulunduğu için siyasi alanda da söz sahibi olacaklardır.<sup>237</sup>

Halk sektörünün DSDF’de tartışılması demokratik sol bir parti olma yolundaki CHP’nin iktisadi görüşlerinin ana aktörlerinden biridir. Halk sektörünün 1970’li yılların ekonomik koşullarında yeni bir bölüşüm modeli olarak kitleler tarafından benimsenmesi hedeflenmektedir. 1970’li yıllarda yurtdışından gelen işçi tasarrufları yüksek bir miktardadır, halk sektörü aracılığıyla yurtdışı tasarrufların

<sup>235</sup> Ak günlere, s. 67.

<sup>236</sup> Ahmet Taner Kışlalı, “Türkiye’de Yeni İktidarın Anlamı ve Doğuşu”, **Özgür İnsan Dergisi**, Sayı: 15, Cilt: 2, 1974, s. 24.

<sup>237</sup> Kışlalı s, 23- 24.



yatırım ve kar payı olarak yaratılması ve eşit paylaşımı CHP'nin demokratik sol iktisadi politikaları için önemli bir kaynaktır.

### **3.1.9.5 Kooperatifçilik**

Kırsal kalkınmanın sağlanabilmesi için köy- kent, toprak reformu ve kooperatifçilik gibi gerekli üçlü yapı yöresel bir iktisadi yapının oluşmasını sağlamaktadır. Demokratik sol ilkeler çizgisinde gerçekleştirilen kırsal kalkınma kooperatifler aracılığıyla halkın kendi ürettiği ürünlerin değerlendirilmesini sağlamaktadır. Üretilen ürünlerin toplanma, dağıtım ve pazarlama aşamalarının her birinde kendi inisiyatifinin geçerli olduğu bir süreç olan kooperatifleşme çok boyutlu bir sistemdir.

Kooperatifler aracılığıyla köylü ve çiftçinin ürünlerinin büyük kooperatifler tarafından pazarlanması ve bu yüzden aracılık sisteminin yer almaması hedeflenmektedir. Aracılığın kaldırılarak yerine kooperatifler tarafından üstlenilen pazarlama süreci demokratik sol bir düzende olması gereken bir modeldir. Türkiye'deki mevcut bozuk düzenin sebebi olan aracılık sisteminin kooperatifler tarafından yok edilmesi planlanmaktadır. Köylü ve çiftçinin demokratik sol bir düzende kooperatifler aracılığıyla kırsal kalkınmayı gerçekleştiren temel aktörler olarak iktisadi alanda yer almaları sağlanmalıdır.

### **3.1.10 1977 Seçimleri: Sol ile Yakın Temas**

İktisadi darboğaz ve şiddet olaylarının artışa geçtiği I. Milliyetçi Cephe (MC) hükümeti 1975 yılından 1977 yılına kadar AP- MSP- CGP- MHP koalisyon ortaklığının yer aldığı bir hükümettir. Ekonomik sorunların ve sağ- sol arasında ölüme varan bir çatışma ortamının hızla yükseldiği bir zaman diliminde toplum yeni bir sayfa açılarak bu ağır ve zor şartların geride kalmasını umut etmekte ve sermaye çevrelerinden de istikrarlı bir tek parti yönetimi talebi gelmektedir. Genel seçimlerin bu sebeplerden ötürü öne alınmasıyla 5 Haziran 1977 tarihinde yapılmasına karar verilmiştir.

Siyasi kutuplaşmanın hızlıca yükseldiği bir ortamda 1977 genel seçimlerine faşizm tehlikesine karşı geniş bir cepheye gidilmesi düşüncesi sol gruplar arasında yayılmaya başlamaktadır. Seçimden yaklaşık bir ay önce, 1 Mayıs 1977 tarihinde İstanbul Taksim meydanında otuz dört kişinin ölümüyle sonuçlanan işçi bayramı kutlaması tarihe “Kanlı 1 Mayıs” olarak geçmiştir. Grev ve direniş hareketlerinin büyükşehirler ve taşra şehirlerinde yoğunlaştığı 1977 yılı, sağ grupların saldırılarına karşı ittifak halinde bir mücadele gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Ve bu ittifakın 5 Haziran 1977 genel seçiminde CHP ile olması gerektiği sonucuna varılmaktadır.

1977 genel seçiminde TİP ve CHP ittifakı hem CHP'liler hem de TİP'liler arasında konuşulan bir konudur. 1971 yılında Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılan 1975 yılında tekrar kurulan TİP Behice Boran'ın genel başkanlığında legal bir sosyalist parti olarak siyasi alanda yer almaktadır. CHP'lilerin yerelde yakın ilişki içinde olduğu TİP'liler MC hükümetine karşı ortak bir platformda mücadele edilmesi gerektiğini belirtmektedirler. TİP'in I. Büyük Kurultayında Genel Başkan Behice Boran emperyalizme ve faşizme karşı CHP'ye işbirliği teklifinde bulunmuştur.<sup>238</sup> Behice Boran ve Bülent Ecevit 8 Mart 1977 tarihinde görüşerek demokrasinin geliştirilmesi ve demokratik hak ve özgürlüklerin korunması amacıyla bir araya geldiklerini belirtmiştir.<sup>239</sup> Bu görüşmenin bir seçim pazarlığı olmadığını belirten iki lider, Türkiye'deki faşizm tehlikesine karşı demokratik hak ve özgürlüklerin korunması için her zaman dayanışma içinde olacaklarını ifade etmişlerdir.

CHP'nin yerelde TİP ile ilişkisi 1977 seçimleri öncesine dayanmaktadır. 1971 yılında TİP'in Anayasa mahkemesi tarafından kapatılması taşradaki TİP üyelerini ve sempatanlarını CHP'ye yöneltmektedir. CHP'nin demokratik sol çizgideki siyaseti bazı TİP'liler için çekim noktası olmaktadır. TİP'in Giresun yönetim kurulu üyesi Şansal Dikmen CHP'nin yöredeki değişim sürecini ve TİP'lileri etkilemesini şu satırlarla anlatmaktadır:

*“... CHP'de yeni bir taban örgütlenmesine gidiliyordu. Bu itibarla zaman zaman bizden yardım istiyorlardı. CHP'ye destek olmaya başladık. Kesinlikle organik olarak birleşmemek şartıyla hareket ediyordum... Ben CHP üyesi olmadım ama eski TİP'li başka arkadaşlar bu rüzgara kapılıp tamamen CHP saflarına katıldılar. TİP'in ilçe örgütlerinde çalışmış çoğu insan Ecevit'in yarattığı havadan ötürü CHP'li oldu. Sıradan parti üyelerinin yanı sıra, örgütlü*

<sup>238</sup> TİP CHP'ye Faşizme Karşı İşbirliği Önerdi, **Milliyet**, 27. 02. 1977, s. 1.

<sup>239</sup> Ecevit- Boran, **Milliyet**, 08. 03. 1977, s. 10.

*mücadele sürdürmüş insanlar da CHP'ye geçti. Ertuğrul Günay örneğini ele alalım... Ertuğrul hukuk bilgisi yüksek, çok iyi bir avukattı; avukatlığa başladıktan sonra Ordu'da yıldız gibi parladı... Ertuğrul Günay CHP'ye girince Ordu'daki TİP'liler bundan etkilendi ve çoğu eski TİP'li CHP'ye kayd. Ertuğrul delege seçimlerini falan düşünerek ağırlığı TİP'lilerden oluşan bir taban oluşturdu, CHP Ordu il başkanı oldu. 1977 seçimlerinde milletvekili olarak meclise girdi...'<sup>240</sup>*

CHP'nin yerelde TİP ile yakın ilişkisi, iki partinin üyelerinin benzer dünya görüşlerine sahip olması ve ortak değerler etrafında bir araya gelerek oluşturdukları iletişim ağları kanalıyla CHP'nin 1977 genel seçiminde sol hareketin aktörleriyle ortak bir zeminde seçim sürecine hazırlandığını göstermektedir. CHP ve TİP genel başkanlarının demokratik hak ve özgürlükler için dayanışma içinde olmasının yerelde de işbirliğine dönüştüğünü 1977 seçimleri kanıtlar niteliktedir.

**Tablo 5:** 5 Haziran 1977 Genel Seçim Sonuçları

Parti	Alınan Oy	Oy Oranı	Milletvekili
CHP	6. 136. 171	% 41, 38	213
AP	5. 468. 202	% 36, 88	189
MSP	1. 269. 918	% 8, 56	24
MHP	951. 544	% 6, 42	16
BAĞIMSIZ	370. 035	% 2, 50	4
CGP	277. 713	% 1, 87	3
DP	274. 484	% 1, 85	1
TBP	58. 540	% 0, 39	0
TİP	20. 565	% 0, 14	0

Kaynak: [https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel\\_secimler.secimdeki\\_partiler?p\\_secim\\_yili=1977](https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1977) (Erişim Tarihi 31. 05. 2018). Aydın ve Taşkın, s. 283.

1977 genel seçiminden birinci parti olarak çıkan CHP çok partili siyasi hayata geçildikten sonra en yüksek oyunu aldığı genel seçimdir. Büyükşehirlerde ve taşra şehirlerinde oylarını arttıran CHP hem seçmen tabanını genişletmiştir, hem de milletvekili sayısını arttırmıştır. Fakat tek başına hükümeti kuracak kadar milletvekili çıkaramamıştır. Uzun süren koalisyon görüşmeleri sonucunda 5 Ocak 1978 tarihinde AP'den istifa eden 11 milletvekili ile CGP ve DP desteği ile CHP hükümeti kurulmuştur.

<sup>240</sup> Derviş Aydın Akkoç, *Fırtınalı Denizin Kıyısında Şansal Dikmen Kitabı*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2014, ss. 157- 158.

### 3.1.11 Parti İçi Hizipler ve 12 Eylül 1980

27- 30 Kasım 1976 tarihinde yapılan CHP'nin XXIII. Kurultayında Sosyalist Enternasyonal'e katılma önerisi ve yeni parti programı ve tüzük değişikliği kurultayın temel konuları arasındadır.<sup>241</sup> Parti meclisi üyeliği için yüksek miktarda aday başvurusu yapılmış, parti içindeki gruplaşmaların güç yarışı içinde olduğu bu süreçte parti meclisine girmek için kurultay boyunca tartışmalar yaşanmıştır. Kurultay konuşmasında MC hükümetleri döneminde Türkiye'nin yaşadığı zorlukları, ekonomik, siyasi ve sosyal alanda karşılaşılan güçlükleri ifade eden Ecevit, CHP'nin bu zor süreçte üstlenmesi gerektiği rolün önemini vurgulamıştır.

CHP içinde yeni bir hizibin oluşmaya başladığını gözler önüne seren olay parti meclisi seçimlerinde liste savaşlarında yaşanmıştır. 1407 delegeden 1324 oy alarak yeniden genel başkan seçilen Bülent Ecevit ve genel merkez listesi parti meclisi üyeliklerini kazanmıştır.<sup>242</sup> Fakat XXIII. Kurultay CHP içindeki güç savaşının ortaya çıktığı ve 12 Eylül 1980 tarihine kadar sürecektir. Kurultayın ve hiziplerin gün yüzüne çıktığı bir kurultaydır. CHP içinde Orhan Eyüboğlu, Deniz Baykal, Ali Topuz ve Kamil Kırıkoğlu gibi isimler parti yönetiminde güç elde etmek için birbirleriyle mücadele etmekte, bu yüzden CHP'nin meclis, cumhuriyet senatosu, parti meclisi ve merkez yönetim kurulu çok sesli ve bütünlüşmemiş bir yapıya dönüşmektedir.<sup>243</sup>

24 Mayıs 1979 tarihinde toplanan XXIV. Kurultayda parti içindeki kriz ortamı bir kez daha gözler önüne serilmektedir. Örneğin, bir süre önce partiden ihracı istenen Erol Köse'nin rakipsiz bir biçimde divan başkanı seçilmesi parti içi krizin önemli göstergelerinden biridir.<sup>244</sup> 1973 yerel seçiminde Kocaeli belediye başkanı seçilen Köse toplumcu belediyeçilik anlayışının gerçekleşmesinde etkili isimlerden biridir. Yerel yönetimlerde halk yararını gözeten önemli projeler ile kamuoyunun desteğini almaktadır. Erol Köse örneği CHP içindeki güç savaşını ortaya çıkarmaktadır. 1973 seçimleri ile sosyal demokrat dönüşümde önemli bir aşamaya

<sup>241</sup> Atakan Hatipoğlu, **CHP'nin İdeolojik Dönüşümü Kemalizmden Sosyal Demokrasiye**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2012, (İdeolojik), s. 300.

<sup>242</sup> Şengün Kılıç Hristidis ve Ersel Ergüz, **İsmail Hakkı Birler'in anılarında CHP'li Yıllar 1946-1992**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 641.

<sup>243</sup> Ahmad, (Süreç), s. 344.

<sup>244</sup> Bila, s. 457.

gelen CHP demokratik sol politikaları ve halkçı uygulamaları ile kamuoyunun takdirini kazandığı bir süreçten, 1970'li yılların sonlarında hem Türkiye konjonktürü hem de parti içi mücadeleler nedeniyle düşüşe geçtiği bir zaman dilimine doğru bir geçiş yaşamaktadır. MC hükümetlerinin CHP'ye yönelik fiziki ve sözlü saldırıları partiyi daha da yıpratmaktadır.

CHP'de etkili isimlerden biri olan Turan Güneş genel başkan Bülent Ecevit ile yollarını ayırmıştır. Ecevit'i parti içinde tek adam olmakla suçlayan Güneş CHP'nin 12 Eylül 1980 öncesi son kurultayı olan VIII. Olağanüstü Kurultayda, Ecevit'in parti meclisi ve merkez yönetim kuruluna kendine yakın isimleri almasını eleştirmiş ve bu durumun il delegelerinden tepki gördüğünü belirtmiştir.<sup>245</sup> CHP içindeki hizipler 1970'li yılların sonlarında yapılan kurultaylarda açıkça görülmektedir.

CHP'nin yereldeki aktif gücü, parti aktivisti olarak adlandırılan ve partinin çekirdeği olarak ifade edilen delegeler hem CHP'nin taşra örgütlerinin yapısını oluştururken hem de parti politikalarının taşrada temsil edilmesi ve etkili olmasını sağlayan kişilerdir.<sup>246</sup> CHP'nin yereldeki temsilcisi olan delegeler sosyal demokratlaşma sürecinde yerel örgütleri demokratik sol bir modele uygun politikalar yürüten örgütler haline getirmekte ve partinin yerel ve genel seçimlerde başarı kazanmasını sağlamaktadır. 1979 yılına gelindiğinde kurultayda delegeleri karşısına alan bir yönetimin gerileme dönemine girdiğini göstermektedir. Partinin çekirdek kadrosu olan delegelerin genel yönetim tarafından dışlanması etkisini CHP 1979 ara seçimlerinde görmektedir. CHP'nin oyları % 28,9'a düşmüştür. 12 Eylül 1980 tarihine kadar örgüt ve genel merkez arasındaki çatışmalar devam etmektedir. 12 Eylül 1980 tarihinde TSK'nın yönetime el koyması ile sivil yönetim dönemi kapanmakta ve askeri yönetime geçilmektedir. Ve tüm siyasi partilerin faaliyetlerine son verilmekte ve partiler kapatılmaktadır. 1919 yılında Sivas kongresinde nüveleri atılan CHP'nin yaklaşık atmış bir yıllık ömrü sona ermektedir.

---

<sup>245</sup> Bila, ss. 466- 467.

<sup>246</sup> Arsev Bektaş, **Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi CHP ve AP (1961- 1980)**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1993, s. 114.

## 3.2 DIŞSAL FAKTÖRLER

### 3.2.1 CHP'nin yön arayışında sağdan gelen etkiler

CHP'nin sosyal demokratlaşma sürecinde sağdan gelen etkiler liberal ve özgürlükçü bir demokrasi anlayışının yörüngesindedir. Tek parti dönemi sonrası kitlelerin demokrasi ile buluşması DP iktidarı dönemindedir. DP iktidarının otoriterleşmeye başladığı ellili yılların ortasından sonra Forum dergisi ve HP ile doğan muhalefet demokratik bir yönetim için mücadele etmeye başlamıştır. DP'ye karşı sosyal içerikli bir liberalizmin temsilcisi olan HP ve Forum Dergisi dönemin etkin bir aktörüdür. DP'nin kitleleri demokrasi ile buluşturması çoğulcu bir demokrasi anlayışını ve HP ile Forum dergisinin sosyal liberalizm ve özgürlükçü söylemi CHP'nin sosyal demokratlaşma süreci üzerinde etkilidir.

#### 3.2.1.1 DP'nin Kuruluş Söylemleri

“Yeter Söz Milletindir” söylemi ile kitleleri demokrasi ile buluşturan DP Türkiye’de sağ gelenek içerisinde yer almaktadır. CHP içindeki büyük toprak sahiplerinden Adnan Menderes, Celal Bayar gibi isimler tarafından kurulan DP tek parti döneminin katı devletçilik uygulamalarının hem siyasi hem de iktisadi alandaki etkilerine tepki olarak kuruldu. Milli mücadele döneminin geleneksel ittifakında yer alan büyük toprak sahipleri ve yerel eşraf 1950’den sonra DP ile özdeşleşmiştir. CHP’den DP’ye geçen büyük toprak sahipleri 1940’lı yıllarda tartışılan toprak reformuna karşı çıkan kişilerdir.

Mardin’in merkez- çevre konumlandırması üzerinden ele alındığında merkezde yer alan asker- sivil bürokrasinin çevredeki yerel eşraf, toprak ağaları ve kırsal kökenlilerin milli mücadele döneminden 1950’ye kadar süren ilişkisi, DP ile merkezde asker- sivil bürokrasinin zayıfladığı bir sürece girmiştir.<sup>247</sup> Çevrede yer alan yerel eşraf ve toprak ağası konumlarını güçlendirmiştir. Kırsal kökenli köylü ve çiftçiler de DP dönemi tarımsal kapitalizmin gelişmesi ile görece refah artışı yaşamıştır. Merkez- çevre arasındaki bu değişim DP'nin söylemlerine yansımaktadır.

---

<sup>247</sup> Mardin, 150- 151.

“Yeter Söz Milletindir” sloganı halkın demokrasi ile buluştuğu, kitlelerin demokrasi ile tanıştığı bir sürecin ifadesidir. Tek parti dönemi ezilen kitlelerin demokratik bir yönetime ulaştığı bir süreçtir.

CHP'nin sosyal demokratlaşma sürecinde 1969 Düzen değişikliği programında yer alan “Ne Ezen, Ne Ezilen, Hakça bir Düzen” söylemi DP'nin kuruluş yıllarındaki söylemlerine benzemektedir. Ezilen kesimlerin yeni bir düzende eşit koşullarda yaşamasını tahayyül eden CHP, 1950 yılındaki DP'nin kitleleri kurtaran ve demokrasi ile buluşturan bir parti imajına benzemektedir. CHP'nin sosyal demokratlaşma sürecinde DP kökenli Turan Güneş gibi isimlerin yer alması bunda etkilidir.

Asker- sivil bürokrasiyi pasifleştirdiği 1950 yılından 27 Mayıs 1960 tarihine kadar ordu ile ilişkileri daima gergin olan DP askeri vesayeti kaldırıp sivil yönetimi ön plana çıkarma gayretindedir. Ordu mensuplarının ekonomik durumlarının kötüleşmeye başladığı DP iktidarı döneminde ordu içinde DP karşıtı bir dalga yükselmeye başlamıştır. 27 Mayıs 1960 darbesi ile sonuçlanan bu süreç DP ve onun geleneğinden gelen diğer sağ partilerde milli irade ve demokrasi vurgusu hakimdir. 12 Mart 1971 muhtırasına sert bir karşılık veren Ecevit'in genel sekreterlik makamından ve partisinden istifa etmesi ve ortanın solu grubunun muhtıraya karşı direnç göstermesi demokratik kurumlara ve milli iradeye önem verdiklerini göstermektedir. CHP'nin sosyal demokratlaşma sürecinde DP ve sağ gelenekten etkilendiği noktalar seçimle gelen bir hükümetin seçimle gitmesi ve darbeler ile kesintiye uğrayan demokrasiye sahip çıkılmasıdır.

### **3.2.1.2 Forum Dergisi ve HP'nin Etkisi**

Forum Dergisi dönemin aydınlarının Türkiye'nin sorunlarına yönelik çözüm önerilerini sunduğu ve muhalefetin yön tartışmalarının yapıldığı bir düşünce platformudur. Muhalefetin yeni bir yön arayışı Forum dergisinde sosyal demokrat düşüncenin Türkiye'ye özgü pratiğinin tohumlarının atıldığı bir süreci doğurmaktadır. CHP'nin sosyal demokratlaşma sürecinde Forum Dergisi etrafında birleşen yeni bir hareketin etkisi vardır. Forum Dergisi ve çevresi Batı Avrupa tipi sosyal demokrasinin birebir ilke ve hedefleri ile örtüşen bir yapının temsilcisi değilse

de Türkiye'nin koşullarına özgü bir sosyal demokrasinin öncülüğü rolünü üstlenmişlerdir. Bu öncü rol aydınların Türkiye'nin siyasal, ekonomik ve toplumsal önemli süreçlerden geçerek belirli bir olgunluk dönemine geldiği noktada yeni bir kavşakta yer almalarına neden olmaktadır. Feroz Ahmad bu süreci şöyle açıklamaktadır:

*“... Kırkların sonunda ve ellilerde, Ankara ve İstanbul'un akademik çevrelerinde liberalizm moda olmuştu; tıpkı altmışların başında sosyalizmin moda olacağı gibi. İngiltere ve Amerika'ya öğrenci olarak gidenler, üniversitelere aşıladıkları Anglo- Sakson liberal düşüncelere vurulmuş olarak ülkeye döndüler. Hileli 1946 seçimleri Türk aydınlarını, parlamenter demokrasiye ancak DP'nin zaferiyle ulaşabileceğine inandırmıştı; bu nedenle DP aydınların tam desteğini aldı.”<sup>248</sup>*

Çok partili siyasi hayata geçiş ile birlikte liberalizm aydınlar arasında ilgi ile tartışılan ve benimsenen bir ideoloji olarak yer almaya başlamaktadır. Liberal demokrasinin temel ilkelerinden olan parlamenter demokrasi, seçimler ve siyasi partiler gibi temel kavramlar üzerinde duran dönemin aydınları özellikle siyasi liberalizmi ön plana çıkarmaktadır.<sup>249</sup> Forum Dergisi 1950'li yıllarda sosyal liberalizm olarak nitelendirilebilecek bir eksende fikir tartışmalarının yapıldığı bir mecaz olarak yayın hayatına başlamıştır.<sup>250</sup> DP'nin baskıcı ve otoriter uygulamalarının arttığı 1954 seçimleri sonrası dönemin aydınlarının iktidara yönelik eleştirileri demokratik düzenin korunması, kişi hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınması gibi uyarılar çerçevesinde gelişmektedir. Bu uyarıları liberal demokratik bir düzenin vazgeçilmez unsurları olarak Forum Dergisi yazarları sayfalarına taşımaktadır. Örneğin; DP içindeki muhalif kesimlere yönelik parti yönetiminin tutumunu eleştiren bir yazıda bu sürece ilişkin ifadeler yer almaktadır:

*“ ... Forum öteden beri, bir “parti içi” demokrasiden bahseder. Bu her şeyden önce, türlü parti kademeleri arasında, demokratik ölçülerin gerektirdiği “düşünme- konuşma- oy serbestliği” nin hakim olmasıdır... DP hayata bakış prensibini demokrasi olarak tespit etmişse ve DP, bu demokrasi içinde insanlık ana haklarının teminat altına alınmasını halka taahhüt etmiş ve bunun kefil olmuşsa; on bir milletvekili bu geniş esaslar içinde, demokrasinin şartlarından*

<sup>248</sup> Turhan Feyzioğlu ve Aydın Yalçın ile görüşme, s. 63'den aktaran Ahmad, Süreç s. 63.

<sup>249</sup> Ahmad, Süreç, s. 63.

<sup>250</sup> Bora, s. 540.



*biri olan bu ispat hakkını düşünmede, tartışmada, istemede serbesttir. Hatta, bunu istemeye mecburdur.*<sup>251</sup>

HP'nin kuruluş sürecini hazırlayan ispat hakkı meselesi Forum Dergisinin üzerinde çok durduğu bir konudur. HP'li aydınların ve Forum Dergisi çevresinin ifade özgürlüğü ve tartışma serbestisi ile liberal özgürlükçü bir anlayışın temsilcisi olmaları bu dönemin iki önemli aktörü olarak siyasi alanda etkin bir biçimde bulunmaktadır. DP'nin ekonomik liberalizmi de terk ettiğini düşünen HP ve Forum Dergisi, DP'nin iktisadi politikalarını tek parti döneminin katı devletçi uygulamalarına benzetmektedir. Fikir serbestliğinin olmadığı bir ortamda fertlerin iktisadi davranışları da baskı altındadır. Tek parti döneminin iktisadi davranışlarını yürütmekle suçlanan DP, Batı ideallerinden uzak bir siyasi hareket olarak ferdin refahının ve ülke kalkınmasının önünde bir engel olmakla suçlanmaktadır.

Keynesyen sosyal refah devleti politikalarını benimseyen Forum Dergisi ne Doğu Avrupa ülkelerindeki sosyalist ekonomik planlamayı savunuyor ne de pür liberal ekonomi politikalarını destekliyordu.<sup>252</sup> Türkiye'nin doğal kaynak ve rezervlerinin milli bir politika ekseninde devlet öncülüğünde özel teşebbüsün de aktif bir biçimde yer aldığı ekonomik model anlayışını savunmaktadır. Modern ve refah seviyesi yüksek bir ülke ideali Forum Dergisi ve HP'nin temel şiarıdır.

Forum Dergisi ve HP, CHP'nin sosyal demokratlaşma sürecinin nüvelerinin atılmasında önemli iki aktördür. Hem HP'nin hem Forum Dergisi'nin temel ilke ve hedefleri CHP'nin yön arayışında partinin belirli bir bilinç düzeyine erişmesini sağlamıştır. Özellikle HP'nin CHP'ye katılmasından sonra aydınların parti içinde teorik ve pratik atılımlara girişmesi bu sürecin göstergesidir. 1970'li yıllarda CHP içinde önemli kadrolara gelecek isimler Bülent Ecevit ve Turan Güneş Forum Dergisinde yazılar yazmaktadır. HP'den CHP'ye katılan isimler arasında Turan Güneş yer almaktadır. Bu dönemde CHP Araştırma Bürosunun kurulması bu değişim sürecinin etkisiyle gelişen bir faaliyettir. Doğan Avcıoğlu, Turhan Feyzioğlu, Turan Güneş ve Bülent Ecevit Araştırma Bürosunda çalışan isimlerdir. CHP'nin disiplinli ve demokratik bir parti örgütü olarak dönemin iktisadi, siyasal ve sosyal meselelerine yönelik çözüm önerileri sunan partiye bağlı yeni bir birimini oluşturmaktadır. Bilim

<sup>251</sup> Forum Dergisi, Sayı 33, Cilt 3, 1 Ağustos 1955, ss. 3- 4.

<sup>252</sup> Bora, s. 541.

insanları, uzmanlar, bürokratlar ve üniversite öğrencilerinin de aralarında bulunduğu bir çalışma grubu ile faaliyetlerini yürüten CHP Araştırma Bürosu işçilere grev hakkının verilmesi ve Milli Koruma Kanunu'nun yürürlükten kaldırılması gibi çeşitli yasa önerilerini mecliste görüşülmek üzere sunmuştur.<sup>253</sup>

1958 yılında hazırlanan CHP'nin ilk hedefler beyannamesi de Araştırma Bürosunda gelişen bir sürecin etkisinde ortaya çıkmıştır. DP iktidarına karşı demokratik bir toplumun temel kurumlarını, güçler ayrılığı ve bağımsız yargıyı ön plana çıkaran ilk hedefler beyannamesi demokratik bir işleyiş için özerk kurumları da öneren bir manifestodur. HP- Forum Dergisi ve CHP Araştırma Bürosu ekseninde CHP içinde gelişen yeni bir hareket özellikle 1970'li yıllarda etkisini göstermektedir. Demokratik sol kavramının parti programında ve tüzüğünde yer almasıyla özgürlükçü sol anlayış partililerin söylemlerinde ve partinin temel metinlerinde hakimdir. Özgürlükçü sol ifadesi sosyal liberalizme yakın bir söylemdir. Forum çevresinin siyasal liberalizmin ön planda olduğu özgürlükçü söylemi 1970'lerin CHP'sinde görülmektedir. Forum Dergisi ve HP üyeleri 1970'li yıllarda Bülent Ecevit'in çıkardığı Özgür İnsan Dergisinde benzer çizgiyi sürdürmektedir. Özgürlükçü söylem, iktidara yönelik eleştiriler ve Bülent Ecevit'in 12 Mart 1971 muhtırasına tepki olarak partiden istifa etmesi sonucu, Ecevit ve çevresinin yeni bir yol arayışı Forum Dergisi ve HP'nin kuruluş sürecine benzemektedir. Her iki dönemde de aydınların arayışları ve yeni bir mecrada fikir hareketlerine girişmeleri benzerdir. Ayrıca Forum Dergisinde yazan Turan Güneş, Bülent Ecevit, Bahri Savcı, Muammer Aksoy, Şerif Mardin ve birçok isim yetmişli yıllarda Özgür İnsan dergisinde yazmıştır.

### **3.2.2 CHP'nin Yön Arayışında Soldan Gelen Etkiler**

CHP'nin yön arayışında sol hareketlerden gelen etkiler partinin sosyal demokratlaşma süreci üzerinde etkilidir. Atmışlı yıllarda yükselmeye başlayan sol ideoloji ve sol hareketler CHP'nin yön ve kimlik arayışında olduğu bu dönemde parti için önemli bir etkileşim alanıdır. Yön- Devrim hareketi, TİP, MDD, FKF ve DİSK gibi her bir sol aktörle CHP farklı bir etkileşim ve öğrenme süreci içindedir. Sol ile

---

<sup>253</sup> Topuz, Değişimi, s. 210.

yakın ilişkisi CHP'yi demokratik sol model önerileri ve yeni kavramlar üretmeye itmiştir. Sol aktörlerin söylemleri, eylem biçimleri, taktikleri ve emek eksenli hareketleri CHP için bir kaynaktır. Belirli durumlarda ittifak girişimleri ve ortak mücadele alanları sol ile CHP ilişkisinin temel karakteridir.

### 3.2.2.1 Yön- Devrim Hareketinin Söylemleri

1960'lı yıllarda solun etkin bir aktörü olan Yön- Devrim dergisi ve etrafında toplanan aydınların öncülüğünde gelişen Yön- Devrim hareketi 1961 anayasasının siyasi ikliminde sol bir hareket olarak yer almaktadır. Yön- devrim hareketi bu dönemde ideolojik yön ve kimlik arayışında olan CHP üzerinde etkili olan sol hareketlerden biridir. CHP'lilerin yazılarının da yer aldığı Yön dergisinde partinin belirli kanatlarında yer alan kesimler aracılığıyla parti ile ilişkiyi geliştirmeye çalışan Yön- devrim hareketi 1960'lı yıllarda ortanın solu politikalarının oluşum sürecinde etkilidir.

CHP'nin ortanın solu üzerinden yeni bir yön aradığı ve 1965 genel seçimleri boyunca kendisini ortanın solunda bir parti olarak konumlandığı süreçte Yön dergisinde Doğan Avcıoğlu'nun ortanın solu üzerine yazdığı yazı CHP'deki değişimi anlamaya çalışmakta ve partiye yol göstermektedir. CHP'nin yol ayrımında olduğunu belirten Avcıoğlu, ortanın solunun içeriğinin ne olduğunun net bir biçimde ifade edilmediğini söylemekte ve tedirgin bir biçimde ve mecburiyetten sola açılma zorunluluğunda olan bir parti imajı çizmektedir.<sup>254</sup> 1965 genel seçimleri öncesi kaleme alınan bu yazı CHP'nin seçim öncesi hem dönemin ruhuna uygun bir şekilde sola yöneldiğini hem de bu yönelişin olumsuz bir durum yaratma ihtimalini göz önünde bulundurmasını eleştirmektedir. Avcıoğlu aynı yazıda ortanın solunun emperyalizm boyunduruğuna hayır diyebildiği ölçüde başarılı olabileceğini belirtmektedir.<sup>255</sup> CHP'lilere ortanın soluna antiemperyalist bir içerik kazandırmaları gerektiğini belirten Avcıoğlu, CHP'yi emperyalizm karşıtı cepheye çekmek istemektedir. Yön- devrim hareketi CHP'nin yön arayışında olduğu bu süreci antiemperyalizme yöneltmeye çalışmaktadır.

<sup>254</sup> Doğan Avcıoğlu, Ortanın Solu, **Yön Dergisi** Sayı 122, 30 Temmuz 1965, (Solu), s. 3.

<sup>255</sup> Avcıoğlu, Solu, s. 3.

CHP'nin sosyal demokrat değişim sürecinde tek parti döneminde gerçekleştirilen alt yapı devrimlerini eleştirel bir süzgeçten geçirmesi Yön hareketi tarafından olumsuz karşılanmıştır. Tek parti döneminde yapılan devrimlerin kısıtlı kaldığını belirten Ecevit için Avcıoğlu şu ifadeleri kullanmıştır:

*“... Sandıktan çıkmadı diye Atatürk döneminin devrimcilikte yetersiz kaldığını ileri süren Ecevit, oy goygoyculuğundan ibaret bu halk dalkavukluğunu, Halkçılık ve Devrimcilik etiketiyle sunmaktadır. Tutucu güçler yararına işleyen sandıkçılığı, Halkçılıkla eş anlamda kullanmaktadır. Halkı değil, ama halk sömürücülerini gocunduran devrimci gençlik ve öğretmen hareketlerinden ‘‘halk kızar’’ gerekçesiyle uzak durmaktadır. Altıncı filo tahriklerini, Kanlı pazarları, Nurcu ve Süleymancı saldırılarını, Taylan Özgür cinayetini kınamaktan kaçınmaktadır. ‘‘Devrim yobazları’’ dediği devrimcilere ise veryansın etmektedir. Ecevit, bu tutumuyla sandıktan çıkarak, Atatürk'ün başaramadığı büyük devrimleri başarmak iddiasındadır. Sandıkçılık ile devrimciliği, Halkçılık ile halk dalkavukluğunu karıştıran bu yeni tip devrim anlayışı Ecevit'in özlediği halk devrimine herhalde ulaştırmayacak; ama onu Kemalizmden ve gerçek devrimcilikten kesinlikle uzlaştıracaktır.’’<sup>256</sup>*

1969 yılında yayımlanan bu yazıda CHP'ye ilişkin önemli tespitler bulunmaktadır. Birinci olarak, CHP'nin tek parti dönemi alt yapı devrimlerini yetersiz bulmasını eleştiren Avcıoğlu, seçmen ve oy için popülist bir yaklaşımla hareket eden bir partinin köklerini ve kurucu değerlerini küçümsemesini ağır bir biçimde eleştirmektedir. İkinci olarak, toplumdaki devrimci güçlerin mücadelesine sırtını dönerek ve onlara yakın durmanın olumsuz bir imaj vereceği gerekçesiyle uzaklaşan bir hareketin hiçbir koşulda devrimci olamayacağını belirtmektedir. Avcıoğlu'nun bir diğer eleştirdiği nokta ise, Ecevit'in oylarını yükseltmek amacıyla tutturduğu popülist söylem onu asıl olarak gerçek devrimcilikten ve CHP'yi de kuruluş felsefesinden uzaklaştırmasıdır. CHP içinde Ecevit'i Atatürk devrimlerine ihanet etmekle suçlayan CHP'liler için bir kılavuz niteliğinde olan bu yazı CHP'nin 1969 seçimleri sonrası parti içi gruplaşmalarında karşıt grupların temel polemikleri arasındadır. Ayrıca CHP'nin dönemin devrimci gruplarına yönelik saldırılarda toplumun ileri görüşlü kesimlerinin yanında yer almadığını ve bu saldırılara yeterli tepki göstermediğini belirtmektedir. CHP içinde üniversite öğrencileri, topraksız köylü ve işçilerle yakın ilişkide olan bazı partililerin genel merkez tarafından uyarılması Avcıoğlu'nu haklı çıkarmaktadır.

<sup>256</sup> Doğan Avcıoğlu, **Rejim ve Devrim Seçme Başyazılar**, (Haz. Doğan Yurdakul), Tekin Yayınevi, Ankara, 2017, (Rejim), s. 79.

CHP'nin sosyal demokratlaşma sürecinde Yön- devrim hareketinin CHP'ye yönelik eleştiri ve tutumları antiemperyalist bir söylem ihtiyacı, Kemalist devrime bağlılık ve toplumun devrimci ve ileri güçleri ile dayanışma içinde bulunmasının gerekliliği biçimindedir. 1960'lı yılların sonunda Yön- Devrim hareketinin CHP üzerinde etkili olduğu, parti içi gruplaşmalarda ve toplumsal olaylarda CHP'lilerin ortaya koydukları tepkilerden belli olmaktadır.

### 3.2.2.2 TİP ile Rekabet

TİP'nin 1965 seçimleri nedeniyle düzenlediği seçim gezileri ve propaganda süreci TİP için yeni bir dönemin başlangıcıdır. TİP'in yeni dönemi aslında CHP için de bir başlangıç sayılmaktadır. 1965 seçimlerine hazırlık sürecinde TİP'in kitleler tarafından benimsenmeye başlaması CHP'lileri endişelendirmektedir. İdeolojik yön arayışında olan CHP, TİP'e kayabilecek oylarını ve seçmen tabanını düşünmektedir. Aybar, Boran ve Aren gibi aydınların TİP'e katıldığı 1962 yılından, TİP içinde bölünmelerin ve gruplaşmaların başladığı 1968/ 69 yılına kadar CHP açısından TİP önemli bir rakiptir. Sosyal demokratlaşma sürecinde CHP'nin yön ve politika arayışlarında TİP'in etkisi vardır. 1960'lı yıllarda söylemsel bazda görülen paralellik, CHP'nin 1970'li yıllarda işçi sınıfı ve diğer devrimci güçlerle ortak mücadelesinde siyasal zeminde de görülmektedir.

1965 seçimlerinde parlamentoya on beş milletvekili ile giren TİP etkin bir muhalefet sergilemiştir. TİP'in güçlü muhalefetinin CHP üzerindeki etkisi düzen değişikliği adlı 1969 seçim beyannamesinde görülmektedir. Düzen değişikliği programında yer alan toprak işleyen, su kullananın gibi söylemler sosyalist solda yer alan TİP'in etkisindedir. Fakat TİP CHP'nin düzen değişikliği söylemini eleştirerek, CHP'nin düzen değişikliğini uygulamaya geçirecek sınıf yapısının mevcut olmadığını ve CHP'nin “*bozuk düzenin sömürücü sınıfların, komprador burjuvazi ve toprak ağalarının tefecilerinin örgütü olduğunu*”<sup>257</sup> ifade etmektedir. TİP'e göre CHP'deki değişim hamleleri sadece söylemseldir. CHP emekçi sınıflara açılacak bir parti değildir ve popülist içerikli seçim odaklı bir söylemdir.

<sup>257</sup> Türkiye İşçi Partisi, *Seçim Bildirgesi*, Çınar Matbaası, İstanbul, 1969, s. 7.

TİP CHP'nin ortanın solu kimliğine ilişkin tespitlerinde CHP'nin seçim odaklı davranışlarının etkisinde geliştirilen bir kavram olduğu belirtir. TİP ortanın solu için yükselen sol karşısında kitleleri CHP'ye çekebilmek için uydurulan suni bir kavram vurgusu yapmaktadır. TİP'lilere göre ortanın solu, gençlerin, işçilerin, köylülerin ve aydınların TİP'e yönelmesi nedeniyle CHP'liler tarafından ortaya çıkarılan bir kavramdır ve bu grupları CHP'ye çekebilmek için kullanılmaktadır.

TİP Aybar, Boran ve Aren'in katıldığı 1962 yılından sonra geniş kitleler tarafından benimsenmeye başlanmıştır. 1962 yılından itibaren yurt çapında hızlı bir örgütlenme sürecine giren TİP atmışlı yıllarda büyükşehirlerde yaşayan işçi sınıfı, memur, küçük esnaf ve üniversite gençliği; kırsal bölgede ise topraksız köylü ve çiftçilerin temsilcisi olmak için koordineli bir çalışma süreci içerisindeydi. Atmışlı yıllarda Türkiye'nin yapısal sorunlarının tartışıldığı ve dönemin aydınları tarafından Anadolu'nun geri kalmış yörelerini edebi türlerde tema olarak işledikleri bir dönemde TİP'in öncülüğünde Doğu'nun geri kalmışlığı ve sorunlarına dikkat çekmek için Doğu Mitingleri düzenlemiştir. Doğu'nun geri kalmışlığı, toplumsal yapı ve feodal ilişkilerin sebep olduğu sorunların ele alındığı Doğu mitingleri kamuoyunun ilgisini çekmiştir.<sup>258</sup>

Doğu mitingleri Eylül 1967 ile Kasım 1967 tarihleri arasında Diyarbakır, Silvan, Siverek, Batman, Tunceli, Ağrı ve Ankara'da düzenlenmiştir. CHP Doğu mitinglerini yakından takip etmiştir. TİP'in bölge ile yakın ilişkileri ve bölgenin sorunlarına yönelik çözüm önerilerini dikkatle takip eden CHP'de Ecevit öncülüğünde bir grup partili Doğu gezisine çıkmıştır. Doğu gezisinde halkın sorunlarını dinleyen Ecevit bölgenin yapısal problemlerini ortanın solu politikalarıyla çözeceklerini belirtmiştir. Toprak reformunun yürürlüğe girmesinin, sağlık, eğitim ve bayındırlık hizmetlerinin geliştirilmesi gerektiğini belirten Ecevit, ortanın solunda bir parti olarak bu girişimlerin CHP tarafından gerçekleştirileceğini ifade etmiştir. Ecevit Kars TİP teşkilatının CHP'nin ortanın solu politikasına yönelik eleştirisine Kars'ta cevap vermiştir: *“Biz sınıf mücadelesini reddeden bir partiyiz. Ama bir avuç azınlığın diğer çoğunluğu ezmesine karşıyız. Biz, üretim araçları geniş ölçüde özel mülkiyette kalsın derken, bir avuç insanı değil, bütün Türk halkını düşünüyoruz. Özel*

---

<sup>258</sup> İsmail Beşikçi, **Doğu Mitinglerinin Analizi (1967)**, Yurt Kitap Yayın, Ankara, 1992, s. 11.

*mülkiyeti yaymak istiyoruz. Biz devletçiyiz ama, özel mülkiyeti methetmiyoruz.*”<sup>259</sup> Ecevit TİP’in Kars il teşkilatının ortanın solu politikasının sınıf kavramına ilişkin tutumuna yönelik eleştirilerine cevap vererek iki parti arasındaki temel polemiklerden olan sınıf kavramına bakış açısını ve aradaki farkı belirtmiştir. Sosyalist bir parti olan TİP, CHP’nin sınıfları reddeden anlayışına karşı çıkmaktadır. CHP’nin sınıf siyaseti olmadan gerçekleştirilecek sola açılma süreci TİP tarafından eleştirilmektedir.

TİP ile CHP arasındaki tartışmalar ve karşılaştırmalar CHP açısından olumlu bir yöne doğru evrilmeye çalışılmaktadır. TİP örneği üzerinden sol ve sol politika üretmeyi öğrenmeye çalışan CHP özellikle TİP’in öncülüğünde düzenlenen Doğu mitinglerini yakından takip etmiştir. TİP ile etkileşimi 1969 seçim beyannamesi olan düzen değişikliği programında “Doğu’da Halkçı ve Yeni Düzen” başlığında görülmektedir.<sup>260</sup> CHP için radikal bir seçim beyannamesi olan düzen değişikliği programında Doğu’nun tüm sorunlarının bozuk düzenden kaynaklandığı belirtilmekte, sosyal ve ekonomik zorlukların hepsinin bozuk düzen nedeniyle yıllardır var olduğu ifade edilerek sorunların çözümü için ortanın solunda ve halkçı politikalar işaret edilmektedir.<sup>261</sup> CHP’nin sosyal demokratlaşma sürecinde TİP’in etkisi düzen değişikliği programında, CHP’nin kullandığı dil ve üslupta da kendisini göstermektedir. Ezilen halk, baskı, sömürü gibi ifadeler sosyalist solda yer alan TİP’in söylemleri ile benzeşmektedir. Sömürünün kalkması, alt yapı devrimlerinin tamamlanması, bölgede kolluk güçleriyle özdeşleşen devlet algısı yerine eğitim, sağlık ve sosyal hizmetleri ön plana çıkaran sosyal devlet anlayışı ve doğu batı arası uçurumun sona ererek adaletli bir toplum ve kalkınma modeli gibi çözüm önerilerinde CHP’nin değişim sürecinin etkisi mevcuttur. Sosyal demokrat değişim sürecinin TİP söylemleri üzerinden etkisini göstermektedir.

İnönü’nün CHP’nin gerçek rakibinin TİP olduğunu belirtmesi<sup>262</sup>, sosyal demokratlaşma sürecinde TİP’in etkisinin partinin genel başkanı tarafından açıkça beyan edilmesiyle yukarıda bahsedilen TİP- CHP etkileşimini doğrular niteliktedir.

---

<sup>259</sup> Cumhuriyet, 17. 10. 1967.

<sup>260</sup> Mantoğlu, s. 458.

<sup>261</sup> Cumhuriyet Halk Partisi, “Doğu’da Yeni ve Halkçı Düzen”, **İnsanca Bir Düzen Kurmak İçin Halktan Yetki İstiyoruz CHP’nin Düzen Değişikliği Programı**, Ulusal Basımevi, Ankara, 1969, ss. 45- 56.

<sup>262</sup> İnönü: CHP’nin Büyük Rakibi TİP’tir, **Milliyet**, 15 Nisan 1968.

Parti yönetimi tarafından dile getirilen bu etkileşim, CHP'nin ideolojik yön arayışında hem TİP'ten solu öğrenme süreci yaşaması hem de seçimler yüzünden oy korkusu nedeniyle TİP'i rakip olarak görmesi CHP açısından iki farklı durum doğurmaktadır. Bu iki farklı durum CHP içi gruplaşmalarda ve yön ve kimlik arayışında etkisini göstermektedir.

### 3.2.2.3 MDD ve Gençlik Hareketlerinin Etkisi

1968 yılında Fransa'da başlayan öğrenci hareketleri kısa zamanda Dünya'da etkisini göstermeye başlarken Türkiye'de de ortaya çıkmaya başlamaktadır. Türkiye'de atmışlı yılların başında üniversite gençliği TİP'le etkileşim içindeyken, 1968 sonrası parti içinde başlayan bölünmeler ile gençlik TİP'ten hızla uzaklaşmaktadır. Dönemin sol aktörlerinden biri olan FKF'de MDD'li kadronun hakim olması üniversite gençliğinin kitlesel bir şekilde sosyalizme yöneldiği bir süreci doğurmaktadır. FKF'de TİP'in üstünlüğünü kaybetmesi ve üstünlüğü MDD'lilerin yakalamasıyla Türkiye'de gençlik hareketleri radikalleşmeye başlamaktadır. MDD'ye göre TİP'in sosyalizm- devrim ile ilişkisi popülist parlamenterist bir partinin ilişkisi ile eş değerdir. MDD'nin Türkiye'de sosyalist bir devrimden önce yarı feodal kalıntıların çözülmesi için ikinci bir kurtuluş savaşının gerektiğini ve bunun içinde toplumun çeşitli sınıflarının öncülüğü ile gerçekleşecek burjuva demokratik devrimi ve daha sonra gerçekleştirilecek asker- sivil (toplumun öncü güçleri öğrenciler, aydınlar, işçi sınıfı) ittifakı ile kapitalist yapının ortadan kaldırılması için sosyalist bir devrim aşamasına geçilmesi öngörülmektedir.<sup>263</sup>

1968 Dünya siyaset sahnesinde gençlerin yer aldığı ve her ülkenin kendi iç dinamikleri ekseninde farklı biçimlere büründüğü bir toplumsal harekettir. Türkiye'de üniversite öğrencilerinin sosyal hak ve talep içeren eylemsel süreçlerini bir kenara bırakarak düzeni değiştirmek için radikal hareketlere dönüştüğü bir süreci beraberinde getirmektedir. FKF'nin MDD hâkimiyetinde olmasıyla gençlik daha radikal söylemlerin etkisindedir. TİP gençlik üzerindeki etkisini kaybetmiştir. Türkiye'de atmışlı yılların sonunda üniversite gençliğinin devrim için farklı bir mecraaya yöneldiği bu süreç CHP açısından da farklı bir dönemi doğurmaktadır. CHP

<sup>263</sup> Demet Lüküslü, *Türkiye'nin 68'i Bir Kuşağın Sosyolojik Analizi*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2015, s. 33.



bünyesinde ortanın solu grubunun yan kuruluşlarından biri olarak Sosyal Demokrasi Dernekleri Federasyonunun (SDDF) kurulması, üniversite gençliğinin siyasal bir aktör olduğu bu dönemde CHP'nin sosyal demokratlaşma sürecinin üzerindeki etkisini göstermektedir.

SDDF 1968 ile birlikte üniversite gençliğinin radikalleşmeye başladığı bir dönemde CHP içindeki ortanın solu grubunun, gençliği CHP eksenine çekebilmek için kurulan bir dernektir. SDDF ortanın solundaki CHP'liler tarafından üniversite gençliğinin hızlı bir şekilde MDD yörüngesine girdiği bir dönemde, 27 Mayıs 1960 öncesi siyasi iklimin devrimlerin bekçisi gençlik ve Kemalizmin yolunda bir üniversite gençliği halet-i ruhiyesinden çıkıp sosyalist devrim saflarına yönelen kitlelere dönüştüğü bir zaman diliminde, CHP'deki sola açılma sürecinde MDD'den etkilenmesi sonucu ortaya çıkan bir girişimdir. TİP'in gençlik tarafından terk edilmesi ve MDD'ye yönelmesi CHP açısından 1962 ile 1968 arası TİP ile yaşadığı etkileşim sürecinden sonra 1968 sonrası sosyalist solda MDD'den ve FKF'den etkileşim yaşamaktadır.

SDDF ortanın solunun üniversite gençliği arasında taraf bulmasını sağlamak ve sosyal adalet, demokratik hak ve özgürlükleri ve düzen değişikliğinin temel felsefesini benimseyen fakat radikal bir bakış açısını reddeden ve toplumda etkili ve örgütlü bir menfaat grubu olarak tanımlanmaktadır.<sup>264</sup> Ortanın solunda, bozuk düzeni değiştiren fakat bunu ihtilalci bir yöntemle değil anayasal sınırlar çerçevesinde yer alarak sosyalist üniversite gençliğine karşı SDDF üyesi üniversitelilerden oluşan kitledir. SDDF'liler ile FKF'li gençler arasında ortak eylem ile girişilen etkileşim süreci ve iki grubun birbirinin eylem ve stratejilerini eleştirdikleri farklılaşma süreci olarak farklı dönemlerde ikili bir yapı vardır.

FKF'li gençler ile düzenledikleri ortak eylemlerden biri 24 Ekim 1967 tarihinde ODTÜ'de SDDF ile Sosyalist Fikir Kulübünün ortaklaşa düzenledikleri CHP genel sekreter yardımcısı Muammer Erten'in konuşmasıdır.<sup>265</sup> Muammer Erten CHP içindeki gruplaşmalarda üçüncü dünyaacılar olarak bilinen ortanın solundan daha solda olan bir grupta yer almaktadır. 3 Mayıs 1969 tarihinde Yargıtay başkanı İmren Ertem'in cenazesi sonrası çıkan olayları protesto etmek için hazırlanan

---

<sup>264</sup> Süreyya Koç, **Sosyal Demokrasi ve SDDF (Sosyal Demokrasi Dernekleri Federasyonu)**, Kardeş Matbaası, Ankara, 1971, s. 5.

<sup>265</sup> Koç, s. 13.

metinde SDDF genel başkanı Nail Gürman ile FKF genel başkanı Yusuf Küpeli'nin imzası vardır.<sup>266</sup> Ortak eylemler arasında 1968 yılındaki Üniversite işgalleri ve boykot eylemleri de mevcuttur. SDDF ile FKF'li gençlerin ortak eylem girişimleri ortanın solu grubu ve üçüncü dünyacılar tarafından desteklenmektedir. CHP'nin ideolojik yön arayışında olduğu bir süreçte ortanın solunun üniversite gençliği arasında yer alması partinin değişim süreci için önemli bir fırsattır.

FKF'li gençlerden farklılaştıkları dönem onları hem bağımsız bir pratik sürece itmekte hem de teorik olarak yayıncılık faaliyetlerine yönelmektedir. FKF'li gençler Ecevit'i Siyasal Bilgiler Fakültesinde düzenlenen bir konferansa katılırken protesto etmeleri SDDF ile FKF arasındaki eylem birliğini bozmuştur. SDDF'liler olaydan sonra bir bildiri dağıtarak FKF'yi kınamış ve onlar için “sol yobazlar” ve “halk düşmanı” ifadelerini kullanmışlardır.<sup>267</sup> FKF'lilerin CHP'ye yönelik saldırısı ile farklılaşan ilişki SDDF'yi sosyalist solla arasına mesafe koymaya itmektedir. Dönemin siyasi ikliminde milliyetçi ve muhafazakar grupların saldırıları sonrası kullanılan faşistler, yobazlar gibi kavramların sağ kökenli gruplar için kullanılırken ve gerici bir anlayışa sahip olduklarını karşı taraf bildiği için başına sağ eklemekten, SDDF'nin FKF için kullandığı sol yobazlar kavramı FKF'nin yaptığı eylemin gerici bir anlam taşıdığını belirtmek için kullanılmaktadır. Radikal sol gençlik ile SDDF arasındaki geçici ittifak gericilik ve halk düşmanlığı kavramları ile sonlandırılırken, SDDF'lilerin sol ile ilişkisi devam etmektedir.

Atmışlı yıllarda sol yayınlar her fraksiyonun kendi çizgisinde çıkardığı dergilerden ve solun temel eserlerinin Türkçeye çevrildiği bir kültürel çeşitlilikten oluşmaktadır. Sendikaların, siyasi partilerin, derneklerin ve üniversite örgütlerinin hemen hepsinin bir yayın organı vardır. Yayın organları aracılığıyla geniş kitlelere hitap etmeyi düşünen ve soldan etkilenen SDDF de yayıncılık faaliyetlerine başlamıştır. Eylem Dergisi SDDF'nin yayın organıdır. CHP'liler tarafından da takip edilen eylem dergisi için SDDF genel başkanı şu ifadeleri kullanmıştır:

*“SDDF'nin yürüttüğü devrimci kavranın, bir yayın organına sahip olması kaçınılmaz bir ihtiyaçtır. Marksist- Leninist düşünce sahiplerinin ve aşırı sağcı kuruluşların yayın organları ile kamuoyunu etkiledikleri ortadadır. Bağımsız ve*

---

<sup>266</sup> Koç, 13- 14.

<sup>267</sup> Serhat Hürkan, **Ortanın Solu'nun Ulusal Ülkücüleri (Sosyal Demokrasi Dernekleri Federasyonu'nun Öyküsü)**, Sinemis Yayıncılık, Ankara, 2007, (Ulusal), ss. 39- 41.

*demokratik Türkiye'nin kuruluşu için mücadele veren Sosyal Demokratların ödevi, bu dönemde tarihi ve ciddidir...'*<sup>268</sup>

Sosyalist sol ile ortak bir girişimde bulunmasa da onların izlediği stratejiyi izlemek zorunda olduklarını belirten genel başkan SDDF'nin yayın hayatına girişinin nedenini açıklamaktadır. Sosyalist sol ile farklılaştıkları bir dönemde de benzer propaganda araçları kullanmaktadırlar. SDDF'nin benzer bir propaganda aracı da dönemin sosyalist gençlerinin yaz ayları Anadolu'nun yoksul yörelerine giderek köylerin bayındırlık faaliyetlerine girişmeleridir. SDDF'li gençler de 1970 yılında Hakkari'nin Yüksekova ilçesindeki Manis (Dilektaş) köyüne giderek bir ilkokul inşa etmiştir.<sup>269</sup> SDDF'li gençler bölge halkı ile ilişkiler kurarak eşitlik ve sosyal adalet temelli bir girişimde bulunması dönemin ruhuna ve CHP'nin sosyal demokratlaşma sürecine paralel bir çizgidedir.

#### **3.2.2.4 İşçi Eylemleri ve Sendikalar**

1961 anayasasının sosyal hak ve özgürlükleri koruma altına alması ve sanayileşme öncülüğünde planlı bir kalkınma modeli büyükşehirlerde fabrikalarda çalışan işçi sayısının artmasına neden olmaktadır. Kırsaldan kentlere yoğun emek göçünün yaşandığı 1960'lı yıllarda işçi sınıfının örgütlenme ve emek mücadelesinin hem iktisadi alanda hem de siyasal alanda devam etmektedir. Bu dönemde işçi sınıfı çalışma koşullarının ve sosyal hakların geliştirilmesi için 1961 yılında İstanbul'da Saraçhane mitingi düzenlenmiştir. Saraçhane mitingi işçi sınıfının sendika ve grev hakkı tanınması için iktidara bir uyarı niteliğindedir.

İnönü koalisyon hükümetlerinin Çalışma Bakanı olan Bülent Ecevit, CHP'nin ortanın solu grubunun öncü isimlerinden biri olarak, Türk- İş ve İstanbul İşçi Sendikaları ile bu dönemde diyalog halinde işçi sınıfının sosyal hakları için çalışmalar yürütmektedir. CHP'nin sola açılma sürecinde emek cephesi açısından atılmışlı yıllarda atılan ilk adımlarından biri, Ecevit'in sendika başkanları ile görüşmeleridir. CHP'nin işçi ve işveren açısından çatışmayı değil dayanışmayı

---

<sup>268</sup> Hürkan, Ulusal, 103.

<sup>269</sup> Serhat Hürkan, *Altıokun Şark Ucu Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da CHP (1919- 2009)*, Sinemis Yayınları, Ankara, 2010, (Şark), s.88.

sağlamak istediğini belirtmektedir.<sup>270</sup> Ecevit ve ortanın solu sınıf kavramına ve sınıf çatışmalarına toplumsal gelişmeler için olumlu bir anlam yüklememektedir. Sınıf kavramı etrafında birleşen emek cephesini toplumsal dayanışma ve işbirliği içinde olan ve sınıf farklılaşması yoluyla değil toplumsal dayanışmayı sağlayan bir siyasi aktör olarak görmektedir. CHP atmışlı yılların sonuna kadar dayanışma ve işbirliği içinde işçi sınıfının toplumun üretici gücü olarak addetmektedir. 1963 yılında Toplu Sözleşme, Grev ve Lokavt Kanunu bu anlayışın bir ürünüdür. Bir tarafta işçi sınıfına grev ve toplu sözleşme hakkı sağlarken diğer taraftan ise işveren işçileri topluca işten çıkarma imkânı ve işten uzaklaştırma mekanizması sağlanmaktadır. CHP'nin sosyal demokratlaşma sürecinde ortanın solunun 1969 düzen değişikliği programına kadar sınıf çatışmasını ve sınıfları reddederek toplumda tesanütün sağlanmasına öncelik vermesi, İnönü koalisyon hükümetlerinde Ecevit'in Çalışma Bakanlığı süresince iş ve çalışma hayatına ilişkin çıkarmış olduğu kanunlar bunun göstergesidir.

1970'li yıllarda işçi sınıfı ve CHP arasındaki ilişki farklı bir boyuttadır. 1969 düzen değişikliği programında CHP emekçilerin örgütlenmesi, sosyal hakları için mücadele etmesi ve yönetime katılmalarını sağlayacak bir emek politikasını savunmaktadır. 1970 yılındaki 15- 16 Haziran eylemleri ile işçi sınıfının ülke gündemini belirleyen siyasi bir aktör olarak kitlesel mücadelesi dönemin karakterini şekillendiren bir gelişmedir. 1970'li yıllarda işçi sınıfının kitleselleşen eylemleri CHP'yi de etkilemiştir. İşçi sınıfının örgütü DİSK ile CHP arasında bu dönemde yakınlaşma ve ortak eylemler söz konusudur. DİSK 1960'lı yıllarda TİP ile yakın çalışma içinde 1970'li yıllarda ise CHP'yi desteklemektedir. Seçimlerde de CHP'yi destekleme kararı alan DİSK 12 Eylül 1980 tarihine kadar CHP ile ilişkisini kimi zaman yakın bir biçimde kimi zaman da mesafesini koruyarak sürdürmüştür.

CHP'nin ortanın solundan demokratik sola geçtiği 1974 yılında Türk- İş'ten ayrılan CHP'li sendikacıların DİSK'e geçerek başlattığı bu dönem CHP'nin sosyal demokratlaşma sürecinde işçi sınıfı ile ortak bir zeminde mücadele ettiği bir zaman dilimidir. DİSK'in "CHP'lileştirilmesi" olarak ifade edilen bu süreç CHP ve DİSK açısından önemlidir.<sup>271</sup> CHP'nin işçi sınıfını yakından tanınması ve emeğin

<sup>270</sup> Mustafa Çolak, **Bülent Ecevit'in Siyasal Anlayış ve Deneyiminde Dinin Yeri**, Doktora Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli, 2015, (Dinin), s. 101.

<sup>271</sup> Faruk Pekin, "Farklı Olmanın Adı: DİSK", **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt 7, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988, ss. 2290- 2291.

örgütlenmesi ve sınıf mücadelesini demokratik sol değerler ile şekillendirmesi bu ittifakın sonucudur. CHP'nin yayın organlarında ve parti programlarında yer alan ifadelerde sendika özgürlüğü, emeğin üstünlüğü, işçinin gücü yer almaktadır. Bu dönemde DSDF'de işçiler için öz yönetim modeli tartışılmaktadır. Fabrikalarda üretim ve yönetim sürecinde işçilerin söz sahibi olduğu demokratik sol bir model önerisidir. DİSK ile yakınlaşma süreci CHP'yi işçi sınıfı için çözüm ve model sunan bir partiye dönüştürmektedir. Ayrıca CHP örgütü içinde işçi kökenli yöneticiler, il ve ilçe başkanları 1970'li yıllarda yer almaktadır. 1973 seçimlerinden sonra eğitim kanalıyla parti meclisinde görev alan işçi ve sendika kökenli yöneticiler parti içindeki değişimlerin ve sosyal hareketliliğin göstergesidir.<sup>272</sup> CHP'nin sosyal demokratlaşma sürecinde sendikaların rolü hem parti örgütünde hem de parti politikalarının oluşum aşamasında etkilidir.

1976 yılında DİSK ile CHP 1 Mayıs işçi bayramı ve Eylül ayında Devlet Güvelik Mahkemelerinin (DGM) yeniden hayata geçirilmesine karşı Taksim meydanında kitlesel gösteriler düzenlemişlerdir. DİSK'in üye sayısının arttığı bu süreçte kitlesel gösteriler 12 Eylül 1980 tarihine kadar devam etmiştir. CHP'nin mitinglerde DİSK ile ortak düzenleme kurulunda yer almaları CHP'nin 1960'lı yıllarda başlayan değişim sürecinde işçi sınıfı ve sendikaların rolünü gözler önüne sermektedir. Başlangıçta sınıf kavramı ile parti arasındaki mesafe daha sonra sınıf siyasetinin temel aktörü sendika ile ortak mücadeleye dönüşmüştür.

---

<sup>272</sup> Kili, s. 362.

## SONUÇ

Batı Avrupa kökenli bir ideoloji olan sosyal demokrasi on dokuzuncu yüzyılda sanayi devrimi ile oluşan yeni bir iktisadi, siyasi ve sosyal yapıdan doğan bir fikir hareketidir. Sanayi devrimi ile fabrika tipi üretime geçilmesi sonucu artan üretim hacmi toplumsal yapıyı da dönüştürerek modern toplumun iki temel sınıfını da beraberinde getirmiştir: Emeği ile üretim sürecine katılan işçi sınıfı ve üretim araçlarının mülkiyetini elinde bulunduran burjuvazidir. Kapitalizmin gelişmeye başladığı bu süreçte işçi sınıfı büyük şehirlere göç ederek banliyölerde yaşamaya başlamaktadır. Banliyölerdeki nüfus artışı ve gittikçe ağırlaşan yaşam şartları işçi sınıfının maruz kaldığı olumsuz koşullar arasındadır. Tüm bu olumsuz koşullar siyasal alanda emek eksenli hareketlerin doğmasına neden olmuştur. Sosyal demokrasi bu şartlar altında doğan bir siyasi harekettir.

İşçi sınıfı sendikalar ve sosyal demokrat partiler aracılığıyla örgütlü mücadeleye başlamıştır. Öncelikli hedefleri işçi sınıfının yaşam koşullarının iyileştirilmesi olan sosyal demokrat partiler on dokuzuncu yüzyılda Batı Avrupa'da doğmaya başlamıştır. Sosyal demokrat partiler işçi sınıfının yaşam mücadelesi ve genel ve eşit oy hakkı talebi ile birlikte siyasi alanda on dokuzuncu yüzyılın son yıllarında görünmeye başlamışlardır. Marksizm ve kısmen de liberalizm etkisinde gelişen sosyal demokrasinin kuruluş aşaması bu iki gelenek arasında tartışmaların yaşandığı bir süreçtir. Almanya'da Ferdinand Lasalle başkanlığında kurulan Genel Almanya İşçi Derneği kamucu görüşleri savunan bir hareket iken Alman İşçi Dernekleri Ligi liberalizm çizgisinde işçi haklarını savunan bir harekettir. 1869 yılında bu iki hareketten kopan bir grup ile kurulan Sosyal Demokrat İşçi Partisi Marksizm ile daha yakın ilişki içindedir.

Londra'da toplanan I. Enternasyonal'de Marks'ın işçi sınıfını seçim-parlamenter mücadele gibi burjuva yöntemlerini kullanarak siyasi mücadelede bulunmasını eleştirmiştir. İşçi sınıfının örgütlü bir mücadeleden başka hiçbir çözüm yolunun olmadığı uyarısında bulunmuştur. İşçi sınıfının çalışma koşullarına ilişkin elde ettikleri kazanımları ön plana çıkaran Marks örgütlü bir mücadele aracılığıyla sosyalizme geçilebileceğini belirterek sosyal demokrat hareketin bu doğrultuda hareket etmesi gerektiğini belirtmiştir. Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin Marksizm ile

yakın ilişkisi Gotha programı ile sekteye uğramıştır. Lasalle geleneğinin etkisinde olan Gotha programı Marks'ın reformist eleştirilerine maruz kalmıştır. Marks'ın reformist eleştirilerine karşın bu dönem Bismarck'ın sosyalistlere yönelik baskı politikaları nedeniyle Almanya genelinde hızlı bir örgütlenme süreci yaşanmıştır. 1890 yılında Alman Sosyal Demokrat Partisi olarak ismini değiştiren sosyal demokrat parti, çeşitli görüşlerin yer aldığı birbirinden farklı fikirlerin tartışıldığı bir platformdur. Sosyal demokrasinin tarihsel gelişim sürecinin ilk aşaması Lasalle ve Marks'ın etkisinde gelişmiş olup evrimci bir aşamaya doğru yönelen bir yapıdadır.

Sosyal demokrasinin revizyonizm dönemi olarak isimlendirilen kuruluş sürecinden sonraki aşaması, sosyal demokrat hareket içinde reformist ve radikal görüşlerin yer aldığı bir safhadır. Edward Bernstein, Edward David, August Bebel ve kısmen de Karl Kautsky reformist kanatta yer alırken Clara Zetkin, Rosa Luxemburg ise radikal kanatta yer almaktadır. Radikal grup sınıf mücadelesinin işçi sınıfı için önemini vurgulayarak partinin revizyonizme kayan çizgisini eleştirmektedir. İşçi sınıfının kapitalist sistemle mücadelesini ön plana çıkaran radikal grup Bernstein öncülüğündeki reformist gruba eleştirilerde bulunmuştur. Bernstein işçi sınıfının hayat şartlarının düzelmeye başladığı bir süreçte kapitalizmle uyumlu bir gelişme gösterecek sosyal demokrasinin, işbirliği ve toplumsal dayanışma ile emekçilerin kapitalizme uyum sağlayabileceğini belirtmektedir. Bernstein parlamenter demokrasi aracılığıyla sosyal demokrat partilerin iktidara gelerek emekçi sınıfların kazanımlar elde etmesi sonucu toplumsal barış ve düzenin sürdürülebilir olmasını öngörmektedir. Sosyal demokrasinin revizyonizm dönemi bu iki grup arasındaki mücadele ile geçmiş olup 1917 Ekim Devrimi ile Leninizm ve komünizmin özerk bir ideoloji olarak sosyalist hareket içinde yer aldığı bir dönem ile karşı karşıyadır. İşçi sınıfının sosyal demokrat partiler ve sendikalar aracılığıyla kazanımlar elde ettiği bu dönem Batı Avrupa'da sosyal demokrat partilerin parlamenter mücadelesi ile gelişirken Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkelerinde komünist partilerin egemenliğinde gerçekleştirilmektedir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası Batı Avrupa ülkelerinde uygulanan Refah Devleti modelleri sosyal demokrat partilerin iktidar ya da koalisyon ortaklıklarında gerçekleştirilmiştir. 1945 yılından 1970'lerin son yıllarına kadar devam eden süreç sosyal demokrasinin altın çağı olarak ifade edilir. Kuruluş döneminden farklı bir

yorum ve içeriğe sahip sosyal demokrasi bu dönemde liberal demokrasi ile uyumlu, serbest piyasa ekonomisinin hakim olduğu bir iktisadi yapıda yer almaktadır. İşçi sınıfının refah artışı yaşadığı bu dönemde sosyal demokrat partiler orta sınıflar için çekim gücü olmuştur. Sosyal demokrasinin piyasa ekonomisinin değerleri ile uyum içinde olduğu, Bad Godersberg kongresiyle birlikte devletçi ve liberal politikaları sentezleyerek yeni bir siyasi çizgide yer almaya başladığı bu dönemde toplumun farklı kesimleri için alternatifler üretmeye başlamıştır. Sosyal demokrasi tarihsel gelişim süreci içerisinde kuruluşundan farklı bir mecraya yönelerek değişim ve dönüşüm yaşamıştır. Sosyal demokrasi hem temel değerlerinin hem de aktörlerinin yaşadığı değişim ile ideolojik olarak yeni bir içeriğe sahip olmuştur.

Batı Avrupa kökenli sosyal demokrasinin Türkiye’de var olma süreci tamamen farklı bir biçimde gelişmiştir. Türkiye’de kapitalizmin Avrupa ile karşılaştırıldığında geç oluşmaya başlaması nedeniyle kapitalist üretim biçimi ve ilişki ağları da farklı bir yapıdadır. 1923 yılında İzmir İktisat Kongresi ile başlayan yeni bir iktisadi yapı çalışmaları Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan itibaren uygulanan devletçi iktisat politikaları ile milli bir ekonomi ve sanayileşme politikaları uygulanarak geliştirilmeye çalışılmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye’nin Batı bloğuna eklemlenme çabaları ile kapitalist gelişme 1950’li yıllarda tarımsal alanda 1960’lı yıllarda ise sanayi öncülüğünde yaşanmıştır. 1960’lı yıllarda sanayi öncülüğünde planlı iktisat politikaları ile işçi sınıfı iktisadi ve siyasal alanda görünmeye başlamıştır. İthal ikameci sanayileşme politikaları ile ithal edilen malların yurt içinde üretimi sağlanarak yerli sanayinin geliştirilmesi amaçlanmaktadır. İthal ikameci sanayileşme politikaları ile üretim artışı sağlanmasıyla bu sürecin önemli aktörlerinden işçi sınıfını Türkiye’de siyasi bir aktör haline getirmiştir. İşçi sınıfının hak ve taleplerinin kamuoyunda görünür olduğu 1960’lı yıllar Türkiye’de sendikalaşmanın ve sol hareketlerin yükselişe geçtiği bir zaman dilimidir.

Cumhuriyet Halk Partisi’nin 1961- 1980 yılları arasındaki sosyal demokratlaşma sürecinin incelendiği bu çalışmada, temelde iki soruya cevap aranmıştır. Birincisi, Cumhuriyet Halk Partisi’nin sosyal demokratlaşma olarak isimlendirilen sürecine etki eden faktörler incelenmektedir. Yaklaşık yirmi yıllık zaman diliminde parti içinden ve dışından sosyal demokratlaşma sürecine etki eden unsurlar analiz edilerek bu süreç irdelenmeye çalışılmıştır. İkinci soru ise,



Cumhuriyet Halk Partisi Batı Avrupalı sosyal demokrat partilerle karşılaştırıldığında nerede olduğu tanımlanmaya çalışılmaktadır. Sosyal demokrasi Batı demokrasilerindeki örneklerinden hareketle, işçi hareketlerinden doğup kapitalist sürece evrilerek orta sınıf partisi haline gelmiş bir siyasi harekettir. Türkiye’de sosyal demokrasinin kapitalist gelişmelerle evrimsel bir yapıya doğru gelişmesi söz konusu değildir. Bu iki soru etrafında incelenen 1961- 1980 yılları arasındaki Cumhuriyet Halk Partisi’nin sosyal demokratlaşma süreci irdelenirken aynı zamanda Türkiye’nin yaklaşık yirmi yıllık değişim sürecini de analiz etmektedir.

Birinci soruda yer alan Cumhuriyet Halk Partisi’nin sosyal demokratlaşma olarak nitelendirilen sürecine etki eden faktörler parti içinden ve parti dışından kaynaklı unsurlardır. Cumhuriyet Halk Partisi’nin yirmi yedi yıllık tek parti döneminden sonra 1950 yılında muhalefet konumuna geçmesi ve Demokrat Parti’nin liberal politikalarının etkisiyle tek parti döneminin devletçi politika ve söylemleri terk edilmeye başlandığı tespit edilmiştir. Asker- sivil bürokrasi ve yerel eşraf ittifakının 1950 yılına kadar sürdüğü Cumhuriyet Halk Partisi’nden Demokrat Parti’ye geçen yerel eşraf özellikle büyük toprak sahipleri ve tüccarlar artık geleneksel ittifakta yer almamaktadır. Bu nedenle Cumhuriyet Halk Partisi merkezde ve taşrada bürokrat kökenlilerin ağırlıkta olduğu bir tabana sahiptir. Gittikçe daralan tabanı ve 1950 ve 1954 genel seçimlerindeki oy kaybı nedeniyle Cumhuriyet Halk Partisi’ni yeni oluşumlara yönlendirmiştir. Özellikle Demokrat Parti’nin 1950’li yılların ikinci yarısında artan otoriter ve baskıcı uygulamaları Cumhuriyet Halk Partisi’ni yeni gruplarla ittifak kurmasını sağlamıştır. Hem partinin iç ilişkilerinden doğan hem de Demokrat Parti’den ve Türkiye’nin ekonomik sorunlarından kaynaklı gelişmelerle dış unsurlar kaynaklı bir değişim sürecidir. Cumhuriyet Halk Partisi’nin Hürriyet Partisi ve Forum Dergisi çevresi ile ittifak sürecine girmesi partinin sosyal demokratlaşma sürecinin nüveleridir. Bu ittifak ilişkilerinin somut göstergelerinden olan İlk Hedefler Beyannamesi Cumhuriyet Halk Partisi’nin 1960’lı yıllardaki sosyal demokratlaşma sürecinin hem öncüsüdür hem de 27 Mayıs 1960 askeri darbesi sonrası Türkiye’deki yeni siyasal çerçeve için yol göstericidir. İlk Hedefler Beyannamesinde yer alan demokratik bir sistem için gerekli özerk kurumlar 1961 anayasası sonrası hayata geçirilmiştir. Hürriyet Partisi ve Forum Dergisinin sosyal liberalizm eksenli siyasi çizgisi 1950’li yılların sonlarında Cumhuriyet Halk

Partisinde Turan Güneş, Turhan Feyzioğlu gibi isimlerle yer aldığı görülmektedir. Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1960'lı yıllarda ortanın solu ile başlayan sosyal demokratlaşma sürecinin kökeni, Forum Dergisi ve Hürriyet Partisi çevresindeki aydınlarla girilen ittifak sonucu fikri tartışmalarla başlayan yeni bir yön ve politika arayışlarıdır.

Türkiye'de 1961 anayasası ile başlayan yeni bir dönem iktisadi, siyasi ve sosyal politikaların planlı bir şekilde uygulamaya geçildiği bir zaman dilimidir. Devlet Planlama Teşkilatı tarafından beş yıllık kalkınma planları ile sanayileşme öncülüğünde planlı ve dengeli bir kalkınma sağlanması amaçlanmaktadır. Sanayileşme ile birlikte fabrikalarda çalışacak işçi sınıfı ihtiyacı özellikle büyükşehirlerde artmaktadır. İşçi sınıfının 1960'lı yıllarda politik bir aktör haline gelerek sendikalar ve sol ile yakın ilişkiler kurması bu dönemin siyasi alandaki temel aktörlerinden birisidir. Sendikacılar tarafından kurulan Türkiye İşçi Partisi kentlerde işçileri ve kırsaldaki topraksız köylü ve çiftçileri etkileyen ve partiye kanalize edebilen bir siyasi partidir. Türkiye İşçi Partisi'nin parlamento 1965 seçimlerinde on beş milletvekili ile girmesi ve kendisini sol değerler üzerinden tanımlaması Cumhuriyet Halk Partisi'nin kimlik bunalımına ve siyasi yelpazede yön arayışlarına neden olduğu tespit edilmiştir.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin Genel Başkanı İsmet İnönü'nün Türkiye İşçi Partisi'ni rakip olarak gördüğünü beyan etmesi sosyal demokratlaşma sürecine parti dışından gelen etkilerin göstergesidir. Cumhuriyet Halk Partisi'nin kendisini solda fakat ortanın solunda bulunan bir konumda tanımlaması bunun göstergesidir. Türkiye İşçi Partisi ile Cumhuriyet Halk Partisi arasındaki etkileşim söylemsel olarak özellikle seçim sürecinde beyannamelerde yer alan “*Toprak İşleyen Su Kullananın*” gibi sol jargona yakın ifadelerde tespit edilmiştir. Hem Türkiye İşçi Partisi'nin toprak reformu gibi alt yapı devrimlerine ilişkin görüşlerinin kamuoyunda yankı bulması hem de 1961 anayasasında yer alan devletin yükümlü olduğu sosyal ve iktisadi sorumlulukları ile toprak reformunun anayasal çerçeve içinde yer alması Cumhuriyet Halk Partisi'ni yeni bir kavrama yöneltmiştir. Düzen değişikliği kavramı bu dönemde hem sol aktörlerin söylemlerinin etkisiyle hem de 1961 anayasasının öngördüğü düzeni yürürlüğe geçirebilmek amacıyla kullandığı bir ifadedir.

1960'lı yıllarda Yön Dergisi ve Milli Demokratik Devrim hareketinin Cumhuriyet Halk Partisi üzerindeki etkisi hem teorik hem de pratiktir. Yön Dergisinde ortanın soluna ilişkin tartışmalar ve eleştiriler dönemin aydınları tarafından dile getirilmektedir. Doğan Avcıoğlu'nun ortanın soluna ilişkin görüşlerinde anti Amerikan, anti- emperyalist bir içerik olması gerektiğini vurgulaması 1960'lı yıllarda Türkiye'de solun temel tartışma konuları arasında yer alan kavramları özetlemektedir.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin sosyal demokratlaşma sürecinin 1970'li yıllarda demokratik sol kavramı ile devam etmesi parti için yeni bir patikanın göstergesidir. 1972 yılında Bülent Ecevit'in Cumhuriyet Halk Partisi'nin Genel Başkanı olması ile başlayan yeni bir dönemde parti artık yön ve kimlik tartışmalarında belirli bir seviyeyi aşarak farklı bir noktaya gelmiştir. 1974 tüzük değişikliği ile demokratik sol kavramının partinin kimliğine eklenmesi sosyal demokratlaşma sürecinin önemli bir göstergesidir. Cumhuriyet Halk Partisinde parti içinde başlayan değişim hamleleri bu dönemde özellikle 1973 genel seçimlerinde büyükşehirlerde görülen oy artışı ile belirginleşmektedir. Büyükşehirlerde gecekondü bölgelerinde görülen oy artışı ve parti tabanının küçük esnaf, işçi sınıfı, dar gelirliler ve ücretli çalışanlardan oluşmaya başlaması sosyal demokratlaşma sürecinin sonucudur. Cumhuriyet Halk Partisi'nin geleneksel ittifakından uzaklaşarak yeni sınıflara açıldığı tespit edilmiştir.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1973 ve 1977 genel seçimlerinden sol aktörlerle kurduğu ittifaklar partiyi dışardan etkilemektedir. 1970'li yıllarda Cumhuriyet Halk Partisi Gençlik Kolları tarafından düzenlenen Demokratik Sol Düşünce Forumları hem Türkiye'deki sol aktörlerin hem de Avrupa'daki sol modellerin etkisi ile toplanan bir düşünce platformudur. Türkiye'de solun her bir fraksiyonunun entelektüel tartışmalarını sergilediği fikri ve düşünsel alanlarda 1960'lı ve 1970'li yıllarda önemli meseleler üzerinden tartışmalara girişilmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi de Demokratik Sol Düşünce Forumları aracılığıyla hem demokratik sol model önerilerini kamuoyu ile paylaşmak hem de entelektüel sürece katkıda bulunmak amacıyla 1970'li yıllarda üç kez bu platformu düzenlemiştir. Demokratik Sol Düşünce Forumlarında Avrupa'daki sosyal demokrasi modelleri de tartışılmış ve çeşitli ülkelerin örnekleri üzerinden gidilerek fikir alışverişleri yapılmıştır.

Forumlarda sunulan tebliğler arasında Yugoslavya'da fabrikalardaki öz- yönetim modelinin Türkiye'ye uygulanması için örnekler verilmiş, tartışmalar yürütülmüştür.

Çalışmanın sınırlandırıldığı ikinci soru ise Cumhuriyet Halk Partisi Batı Avrupa kökenli sosyal demokrat partilerle karşılaştırıldığında nerede bulunacağı ve nerede konumlandırılacağı sorusudur. Çalışma süresince bu soru üzerine düşünüldüğünde ortaya çıkan, Cumhuriyet Halk Partisi'nin tamamen Batı Avrupa tarzı bir sosyal demokrat parti veya Batı Avrupa'daki sosyal demokrat partilerin değişim ve dönüşüm aşamalarından geçtiği sonucuna varılmamıştır. Türkiye gibi kapitalist gelişimini Avrupa'ya göre oldukça geç tamamlayan bir ülkede benzer bir iktisadi, siyasi ve sosyal yapı olamayacağı için sosyal demokrasi ideolojisi de benzer süreçlerden geçerek Türkiye'de siyasi yelpazede dönemin koşulları altında yer alamamaktadır. Sosyal demokrasinin evrensel değerleri ile Türkiye'ye özgü dinamikleri harmanlamaya çalışan Cumhuriyet Halk Partisi ortanın solu ve demokratik sol gibi özgün model ve kavramları ile sosyal demokrasinin tarihsel gelişim sürecinde Türkiye'ye özgü bir model olarak yer almaya çalışmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1978 yılında Sosyalist Enternasyonal'e üyeliği ile sosyal demokrasinin evrensel değerleri ve sosyal demokrat partilerle daha yakın ilişkiler kurmaya çalışsa da Türkiye gibi geç kapitalistleşmiş bir ülkede toplumsal sınıfların ve bölüşüm ilişkilerinin sosyal demokrasinin temel ilkeleri etrafında gelişmeye çalışması oldukça zordur.

1960'lı yıllarda başlayan Cumhuriyet Halk Partisi'nin sosyal demokratlaşma süreci 1970'li yıllarda hem Türkiye konjonktürünün hem de Dünya konjonktürünün etkisi ile belirli bir olgunlaşma sürecine girerek özgün bir sosyal demokrat modelin oluşmasını sağlamıştır. Partinin iç dinamiklerinden gelen değişim ve yeni bir yön talepleri parti dışından gelen aktörlerin de etkisiyle Cumhuriyet Halk Partisi'ne özgün bir sosyal demokratlaşma sürecini ortaya çıkarmıştır. Bu sosyal demokratlaşma süreci sosyal demokrasinin evrensel ilkeleri ekseninde tamamlanmış bir süreç değildir. Almanya, İsveç, Norveç gibi gelişmiş ülkelerdeki sosyal demokrat partilerle benzer tarihsel süreçlerden geçmeyen Cumhuriyet Halk Partisi pür bir sosyal demokrat parti değildir. Batı Avrupa sosyal demokrat partilerinden farklı bir kimlikte ve yapıdadır. 1970'li yıllarda Türkiye'nin yapısal karakteri ile şekillenen

Cumhuriyet Halk Partisi'nin sola açılma süreci yaklaşık yirmi yılda gelişen partinin sosyal demokratlaşma süreci olarak nitelendirilmektedir.

CHP'nin yaklaşık yirmi yıllık bir sürecinin incelendiği bu çalışmada CHP-sosyal demokrasi ilişkisini irdeleyen farklı dönemlerde ve farklı konumlarda çalışmalara katkı sunabileceği düşünülmektedir. CHP'nin sosyal demokratlaşma sürecinin 1960'larda doğuş ve 1970'lerde gelişme aşamalarının incelendiği bu çalışma CHP'nin 12 Eylül 1980 askeri darbesi ile kapatılması sonucu siyasi faaliyetlerine tekrar 1992 yılında Deniz Baykal Genel Başkanlığında başlayan yeni CHP'nin sosyal demokrasi ile ilişkisini anlamlandırmak açısından katkı sağlayabilmektedir. Deniz Baykal önderliğinde Yeni Sol olarak adlandırılan 1990'lı yıllarda Türkiye'de sosyal demokrasinin temsilcisi olma iddiasını analiz etmek için CHP'nin sosyal demokrasi ile ilişkisi incelemek gereklidir. Yeni bir zaman diliminde yeni bir söylem ile Türkiye'de sosyal demokrasi ile ilişkili bir siyasi hareketi anlamlandırabilmek için geçmiş birikimleri incelemek zorunludur. 1990'lı ve 2000'li yıllarda CHP'nin muhalefet konumunda -1990'lı yıllarda belirli bir süre koalisyon ortaklığı hariç- yer almasını, seçmen nezdinde geri planda kalmasını yetmişli yıllardaki seçim başarıları, seçim stratejileri ve politika üretme biçimleri ile karşılaştırarak iki farklı zaman diliminde CHP ve sosyal demokrasinin değişim ve dönüşüm sürecinin analiz edilmesine olanak sağlamaktadır.

Bu çalışma belirli bir zaman diliminde farklı sosyal grupların birbirine etkisini ve bu etkinin bir süre sonra kendi içinde değişime varacak şekilde yeni bir mecraaya ulaşmasını göstermektedir. CHP ile ilgili yapılan çalışmalara farklı siyasi aktörlerin parti üzerindeki etkisinin incelendiği mevcut çalışma ile yeni bir katkı sunmaktadır. CHP'ye ilişkin literatüre katkı olarak sosyal demokrasi ve CHP ilişkisini belirli bir zaman diliminde parti içinden ve dışından gelen etkileri analiz etmektedir. CHP'nin sosyal demokratlaşma sürecini parti içinden gelen talepler, Dünya konjonktürünün Türkiye'ye yansması ile meydana gelen yeni hareketler ve toplumsal grupların siyasi ve iktisadi alanda söz sahibi olmaları CHP'nin gündemine bu değişime ayak uydurma gerekliliğini getirmiştir. Bu çalışma CHP'nin sosyal demokratlaşma sürecini sağ ve sol kesimlerden gelen etkileri ve konjonktürün etkisi ile gelişen bir süreci analiz ederek CHP'ye ilişkin yapılacak çalışmalara belirli katkılar sağlamaktadır. CHP'nin 1961 ile 1980 yılları arası kimlik ve ideolojik yön

tartışmalarını belirli dönemsel şartlar altında incelenmesini göz önüne alarak farklı bir zaman diliminde CHP'nin parti politikaları, kimlik ve söylem analizlerinin belirli bir biçimde ve parti içinden ve dışından gelen etkileri sistemli bir şekilde irdelemeyi sağlamaktadır.



## KAYNAKÇA

Abadan, Nermin. **Anayasa Hukuku ve Siyasi İlimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlihi**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1966.

Abendroth, Wolfgang. **Avrupa İşçi Hareketleri Tarihi**, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1971.

Adak, Sevgi. “Mehmet Ali Aybar”, **Türkiye’nin 1960’lı Yılları**, Haz. Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 435- 440.

Ahmad, Feroz. **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945- 1980)**, Hil Yayınevi, İstanbul, 1992.

Ahmad, Feroz, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.

Akkoç, Derviş Aydın. **Fırtınalı Denizin Kıyısında**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2014.

Akşin, Sina. **Kısa Türkiye Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.

Atılğan, Gökhan. **Kemalizm ile Marksizm Arasında Geleneksel Aydınlar Yön Devrim Hareketi**, Tüstav Yayınları, İstanbul, 2001.

Atılğan, Gökhan. “Türkiye’de Toplumsal Sınıflar: 1923- 2010”, **1920’den Günümüze Türkiye’de Toplumsal Yapı ve Değişim**, Der. Faruk Alpkaya ve Bülent Duru, Phoneix Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 323- 366.

Atılgan, Gökhan. “Sanayi Kapitalizmin Sancağı Altında”, **Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Siyasal Hayat**, Ed. Gökhan Atılgan, Cenk Saraçoğlu Ateş Uslu, Yordam Kitap, İstanbul, 2015, ss. 515- 656.

Atılgan, Gökhan. “Tarımsal Kapitalizmin Sancağı Altında”, **Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Siyasal Hayat**, Ed. Gökhan Atılgan, Cenk Saraçoğlu Ateş Uslu, Yordam Kitap, İstanbul, 2015, ss. 387- 514.

Avcioğlu, Doğan. A’dan Z’ye Kadar Reform, **Yön Dergisi**, Sayı: 13, Yıl 1962, s. 3

Avcioğlu, Doğan. “Ortanın Solu”, **Yön Dergisi**, Sayı: 122, 30 Temmuz 1965.

Avcioğlu, Doğan. **Rejim ve Devrim Seçme Başyazılar**, Haz. Doğan Yurdakul, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2017.

Ayata, Ayşe. **CHP (Örgüt ve İdeoloji)**, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2010.

Aybar, Mehmet Ali. “Türkiye Sosyalizmi”, **Türkiye Sosyalist Solu Kitabı 1 20’lerden 70’lere Seçme Metinler**, Haz. Emir Ali Türkmen, Dipnot Yayınları, Ankara, 2013, ss. 128- 164.

Aydın, Suavi ve Yüksel Taşkın. **1960’tan Günümüze Türkiye Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

Aydinoğlu, Ergun. **Türkiye Solu (1960- 1980)**, Versus Yayınları, İstanbul.

Bahçe, Serdal ve Benan Eres. “İktisadi Yapılar ve Türkiye’de Değişim”, **1920’den Günümüze Türkiye’de Toplumsal Yapı ve Değişim**, Der. Faruk Alpkaya ve Bülent Duru, Phoneix Yayınevi, Ankara, 2012, ss. 17- 70.

Bakşık, Şeref. **CHP ile Bir Ömür**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2009.



Batuman, Bülent. “Toplumcu bir Belediyecilik Modeli: Yeni Belediyecilik Hareketi 1973- 1977”, **Mülkiye Dergisi**, Cilt: XXXIV, Sayı: 266, Ankara, 2010, ss. 223- 241.

Bektaş, Arsev. **Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi CHP ve AP (1961- 1981)**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1993.

Belge, Murat. “Türkiye İşçi Partisi”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, ss. 2120- 2131.

Belli, Mihri. “Milli Demokratik Devrim”, **Türkiye Sosyalist Solu Kitabı 1 20’lerden 70’lere Seçme Metinler**, Haz. Emir Ali Türkmen, 2. Baskı, Dipnot Yayınları, Ankara, 2013, ss. 199- 262.

Beriş, Hamit Emrah. “Kemalist- Liberal Sentez Çabası: Forum Dergisi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Liberalizm**, Cilt 7, Ed. Murat Yılmaz, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 530- 540.

Berman, Sheri. **Siyasetin Önceliği 20. Yüzyılda Avrupa’da Sosyal Demokrasinin İnşası**, çev. Naim Atabağsoy ve Soner Torlak, Phoneix Yayınları, Ankara, 2012.

Bernstein, Eduard. “Sosyal demokraside Revizyonizm”, **Sosyalist ve Siyasal Düşünüş Tarihi**, cilt 1, çev. Fazıl Sağlam, Der. Mete Tunçay, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1976, ss. 369- 399.

Berkes, Niyazi. **Türk Düşününde Batı Sorunu**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016.

Berzeg, Kazım. “Türkiye Gerçeklerinde Toprak Reformu”, **Forum Dergisi**, Sayı: 239, Yıl: 10, 1964, ss. 9- 13.

Beşikçi, İsmail. **Doğu Mitinglerinin Analizi (1967)**, Yurt Kitap Yayın, Ankara, 1992.

Bila, Hikmet. **Sosyal Demokrat Süreç İçinde CHP ve Sonrası**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1987.

Bingöl, Sedat. “Demokrasi Devrimleri ve Sanayi Devrimi”, **Genel Uygarlık Tarihi**, Ed. Tacidar Sivas, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2013, ss. 193-214.

Birand, Mehmet Ali, Can Dünder ve Bülent Çaplı. **12 Mart İhtilalin Pençesinde Demokrasi**, İmge Kitabevi, Ankara, 2008.

Bora, Tanıl. **Cereyanlar Türkiye’de Siyasi İdeolojiler**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

Cem, İsmail. **Sosyal Demokrasi Nedir, Ne Değildir**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1984.

Coşkun, Alev. “Fabrikada Özyönetim Nedir, Nasıl Çalışır, Yugoslav Deneyi”, **Özgür İnsan Dergisi**, Sayı: 34, Cilt: 4, 1976, ss. 12- 17.

Coşkun, Alev. **Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokratik Sol**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1978.

Cumhuriyet Halk Partisi. **CHP Tüzüğü**, Ulus Basımevi, Ankara, 1935.

Cumhuriyet Halk Partisi. **Dokuzuncu Kurultay Beyannamesi ve Rapor**, Ulus Basım Evi, Ankara, 1951.

Cumhuriyet Halk Partisi. **Millet Hizmetinde 40 Yıl**, Ankara Basım ve Cilt Evi, Ankara, 1963.

Cumhuriyet Halk Partisi. **CHP’nin 1965 Genel Seçimleri Seçim Bildirgesi Özeti**, Güzel Sanatlar Matbaası, Ankara, 1965.

Cumhuriyet Halk Partisi. **1965 Milletvekili Genel Seçimleri Seçim Bildirgesi**, Rüzgarlı Matbaa, Ankara, 1965.

Cumhuriyet Halk Partisi. **CHP XIX. Kurultay Parti Meclisi Raporu**, Ulusal Basımevi, Ankara, 1968.

Cumhuriyet Halk Partisi, “Doğu’da Yeni ve Halkçı Düzen”, **İnsanca Bir Düzen Kurmak İçin Halktan Yetki İstiyoruz CHP’nin Düzen Değişikliği Programı**, Ulusal Basımevi, Ankara, 1969, ss. 45- 56.

Cumhuriyet Halk Partisi Gençlik Kolları Merkez Yönetim Kurulu. “CHP Tarihi ve Örgütlenmesi Üzerine Tezler”, **Demokratik Sol Düşünce Forumu**, Cilt 1, Kalite Matbaası, Ankara, 1976, ss. 51- 167.

Cumhuriyet Halk Partisi. **İnsanca Bir Düzen Kurmak İçin Halkta Yetki İstiyoruz CHP’nin Düzen Değişikliği Programı**, Ulusal Basımevi, Ankara, 1969.

Cumhuriyet Halk Partisi, **Ak Günlere 1973 Seçim Bildirgesi**, Ajans- Türk Matbaacılık, Ankara, 1973.

Çavdar, Tevfik. “Cumhuriyet Halk Partisi (1950- 1980), **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, ss. 2025- 2036.

Çeçen, Anıl. **Sosyal Demokrasi**, Devinim Yayınları, Ankara, 1984.

Çolak, Mustafa. “Bülent Ecevit’in Siyasal Anlayış ve Deneyiminde Dinin Yeri”, Doktora Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli, 2015.

Çolak, Mustafa. **Bülent Ecevit Karaoğlan**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

Çubukçu Uçan, Sevgi. “Sosyal Demokrasi Melez Bir Politik Gelenek”, **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, 3. Baskı, Ed. H. Birsen Öz, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 253- 306.

Ecevit, Bülent. **Perdeyi Kaldırıyorum**, Ajans- Türk Matbaacılık, Ankara, 1972.

Ecevit, Bülent. “Başbakan Bülent Ecevit’in Demokratik Sol Düşünce Forumunda Yaptığı Konuşma”, **Demokratik Sol Düşünce Forumu**, CHP Gençlik Kolları Yayınları, Ankara, 1974, ss. 1- 21.

Ecevit, Bülent. **Demokratik Solda Temel Kavramlar ve Sorunlar**, Ajans Türk Matbaası, Ankara, 1975.

Ecevit, Bülent. **Bu Düzen Değişmelidir**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.

Ecevit, Bülent. **Ortanın Solu**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.

Emrealp, Sadun. **Sosyal Demokrasi’den “Sosyal Demokrasi”ye**, Afa Yayınları, İstanbul, 1991.

Erdoğan, Aydın. **CHP Tüzükleri Dünü Bugünü 1923- 2000**, V Kitap, Ankara, 2000.

Erdoğan, Caner. **CHP 1919- 2018 İdeoloji- Örgütsel Yapı Parti İçi Demokrasi ve Oligarşi**, Sokak Kitapları, İstanbul, 2018.

Ergüder, Üstün. “Türkiye’de Değişen Seçmen Davranış Örüntüleri”, **Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme**, Ed. Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay, Dora Yayınları, Bursa, 2009, ss. 415- 444.

Eroğul, Cem. “Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945- 71”, **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Belge Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 112- 158.

Evrin, Ahmet. “Karl Kautsky”, **Sosyalist ve Siyasal Düşünüş Tarihi**, Cilt 2, Ed. Mete Tunçay, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1976.

Gevgilili, Ali. **Yükseliş ve Düşüş**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1981.

Giritlioğlu, Fahir. **Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii**, Cilt 2, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1965.

Hatipoğlu, Atakan. **CHP'nin İdeolojik Dönüşümü Kemalizmden Sosyal Demokrasiye**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2010.

Hatipoğlu, Atakan. “Sosyal Demokrasi'nin Tarihsel Evrimi”, **Teori Aylık Dergi**, Sayı: 270, 2012, ss. 13- 33.

Hürkan, Serhat. **Ortanın Solu'nun Ulusal Ülkücüleri (Sosyal Demokrasi Dernekleri Federasyonu'nun Öyküsü)**, Sinemis Yayıncılık, Ankara, 2007.

Hürkan, Serhat. **Altıokun Şark Ucu Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da CHP (1919-2009)**, Sinemis Yayınları, Ankara, 2010.

Heywood, Andrew. “Sosyalizm”, **Siyasi İdeolojiler**, 5. Baskı, çev. Özgür Tüfekçi, Adres Yayınları, Ankara, 2013.

Işıklı, Alpslan. “Cumhuriyet Dönemi Türk Sendikacılığı”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 7, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, ss. 1826- 1842.

Karpat, Kemal. **Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm Kırsal Göç, Gecekondu ve Kentleşme**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2016.

Kavukçuoğlu, Deniz. **Sosyal Demokraside Temel Eğilimler**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 1998.

Kılıç Hristidis, Şengül ve Ersel Ergüz, **İsmail Hakkı Birler'in Anılarında CHP'li Yıllar 1946- 1992**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

Kışlalı, Ahmet Taner. “Türkiye’de Yeni İktidarın Anlamı ve Doğuşu”, **Özgür İnsan Dergisi**, Sayı: 15, Cilt: 2, 1974, ss. 23- 26.

Kili, Suna. **1960- 1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler - Siyaset Bilimi Açısından Bir İnceleme-**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1976.

Koç, Süreyya. **Sosyal Demokrasi ve SDDF (Sosyal Demokrasi Dernekleri Federasyonu)**, Kardeş Matbaası, Ankara, 1971.

Koçak, Cemil. “Siyasal Tarih (1923- 1950)”, **Yakınçağ Türkiye Tarihi 1908-1980**, Cilt 1, Haz. Sina Akşin, 6. Basım, Milliyet Kitaplığı, İstanbul, 2003, ss. 127-211.

Kongar, Emre. **İmparatorluktan Günümüze Türkiye’nin Toplumsal Yapısı**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1979.

Kotil, Ahmet. “Dünyada ve Türkiye’de Siyasal Partiler”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, ss. 2005- 2009.

Kürkçü, Ertuğrul. “Kapitalizm ile Komünizm Arasında Geleneksel Aydınlar: Yön Hareketi”, **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt 6, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988, ss. 2006- 2007.

Kürkçüoğlu, Ömer. “Devrimler Çağı (1789- 1848)”, **Siyasi Tarih**, Ed. Çağrı Erhan ve Esra Yakut, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2013, ss. 2- 31.

Lassalle, Ferdinand. “İşçi Programı”, **Sosyalist ve Siyasal Düşünüş Tarihi**, Cilt 1, Çev. Fazıl Sağlam, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1976, ss. 217- 243.

Lüküslü, Demet. **Türkiye’nin 68’i Bir Kuşağın Sosyolojik Analizi**, Dipnot Yayınları, Ankara, 2015.

Mantoğlu, Ayşem Selen. **14 Ekim 1973 Genel Seçiminin Cumhuriyet Halk Partisi ve Sosyal Demokrasi Bağlamında bir Analizi**, Sosyal Bilimler Dergisi/ The Journal Of Social Science, Sayı: 19, Yıl:5, 2018, ss. 448- 464.

Mardin, Şerif. “Türkiye Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar Merkez- Çevre İlişkisi, **Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme**, Ed. Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay, Dora Yayıncılık, Bursa, 2009, ss. 121- 158.

Özbudun, Ergun. **Anayasa Hukuku**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2012.

Özbudun, Ergun. **Türkiye’de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1975.

Özdalga, Haluk. **Sosyal Demokrasinin Kuruluşu**, İmge Kitabevi, Ankara, 2001.

Özdemir, Hikmet. “Siyasal Tarih (1960- 1980)”, **Yakınçağ Türkiye Tarihi**, Cilt 1, Haz. Sina Akşin, Milliyet Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 227- 293.

Özkazanç, Alev. “Cumhuriyet Döneminde Siyasal Gelişmeler: Tarihsel- Sosyolojik Bir Değerlendirme”, **1920’den Günümüze Türkiye’de Toplumsal Yapı ve Değişim**, Der. Faruk Alpkaya ve Bülent Duru, Phoneix Yayınları, Ankara, 2012, ss. 71- 106.

Pekin, Faruk. “Farklı Olmanın Adı: DİSK”, **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt 7, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988, ss. 2290- 2291.

Sağlam, Fazıl. “Ferdinand Lasalle”, **Sosyalist ve Siyasal Düşünüş Tarihi**, Cilt 1, Ed. Mete Tunçay, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1976, ss. 213- 244.

Sander, Oral. **Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918’e**, İmge Kitabevi, Ankara, 2012.

Savran, Sungur. **Türkiye’de Sınıf Mücadeleleri Cilt 1: 1908- 1980**, Yordam Kitap, İstanbul, 2010.

Soysal, İlhami. “Türk Siyasal Yaşamında Yer Almış Başlıca Dernekler, Partiler ve Kurucuları”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, ss.

Soysal, Mümtaz ve Fazıl Sağlam. “Türkiye’de Anayasalar”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, ss. 18- 54.

Şener, Mustafa. **Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset Yön Mdd Tıp**, Yordam Kitap, İstanbul, 2010.

Şener, Mustafa. “Yön ve Milli Demokratik Devrim Hareketleri”, **Türkiye’nin 1960’lı Yılları**, Haz. Mete Kaan Kaynar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 359-396.

Tanilli, Server. **Devlet ve Demokrasi Anayasa Hukukuna Giriş**, Say Yayınları, İstanbul, 1990.

Tanör, Bülent. **Türkiye’de Yerel Kongre İktidarları 1918- 1920**, Afa Yayıncılık, İstanbul, 1998.

Tanör, Bülent. **Osmanlı- Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017.

Tekeli, İlhan ve Selim İlkin, “Türkiye’de Planlama: Ülkesel, Bölgesel, Kentsel”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 6, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, ss. 1602- 1610.



Tekeli, İlhan. **Cumhuriyet'in Belediyecilik Öyküsü (1923- 1990)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009.

Teziç, Erdoğan. **Anayasa Hukuku**, Beta Yayınları, İstanbul, 2006.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Cilt 25, 46. Birleşim, Oturum 1, 20. 02. 1968, s. 410.

Timur, Taner. **Türk Devrimi ve Sonrası**, İmge Kitabevi, Ankara, 2001.

Topuz, Ali. **Ali Topuz Anlatıyor- 1 Değişimi Yaşamak (1932- 1972)**, Söyleşi: Hikmet Bila, Doğan Kitap, İstanbul, 2011.

Topuz, Ali. **Ali Topuz Anlatıyor- 2 Düzeni Değiştirmek (1972- 1980)**, Söyleşi: Hikmet Bila, Doğan Kitap, İstanbul, 2011.

Türkiye İstatistik Kurumu. **Halk Oylaması Sonuçları 2007, 1988, 1987, 1982, 1961**, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara, 2008.

Türkiye İstatistik Kurumu. **Milletvekili Genel Seçimleri 1923- 2011**, TÜİK Matbaası, Ankara, 2012.

Türkiye İşçi Partisi, **Türkiye İşçi Partisi Programı**, Karınca Matbaası, İstanbul, 1964.

Türkiye İşçi Partisi, **Seçim Bildirgesi**, Çınar Matbaası, İstanbul, 1969.

Türkiye Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Vakfı, **Batı Avrupa'da Sosyal Demokrasi**, çev. Yurdakul Fincancı, Tüses Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991.

Uca, M. Nezir. "Demokratik Sol bir Partide Örgütlenme Sorunları Üzerine", **Demokratik Sol Düşünce Forumu**, Kalite Matbaası, Ankara, ss. 42- 50.

Ulus, Özgür Mutlu. **Türkiye’de Sol ve Ordu (1960- 1971)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

Uyar, Hakkı. **Tek Parti Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2012.

Uyar, Hakkı. **Demokrat Parti İktidarında CHP 1950- 1960**, Doğan Kitap, İstanbul, 2017.

Uyar, Hakkı. **İki Darbe Arasında CHP 1960- 1971**, Doğan Kitap, İstanbul, 2017.

Ünsal, Artun. **Umuttan Yalnızlığa Türkiye İşçi Partisi (1961- 1971)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011.

Yetkin, Çetin. **Türkiye’de Soldaki Bölünmeler 1960- 1970 Tartışmalar- Nedenler- Çözüm Önerileri**, Toplum Yayınevi, Ankara, 1970.

Yurtsever, Haluk. **Yükseliş ve Düşüş Türkiye Solu 1960- 1980**, Yordam Kitap, İstanbul, 2008.

Zürcher, Erik Jan. **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

**Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988.

**Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt 6, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988.

**Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt 7, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988.

**Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 7, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.

**Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.

**Forum Dergisi**, Sayı:33, Cilt:4,01. 08. 1955

**Forum Dergisi**, Sayı: 233, 15. 12. 1963

**Forum Dergisi**, Sayı: 239, 15. 03. 1964

**Yön Dergisi**, Sayı: 1, 20. 12. 1961

**Yön Dergisi**, Sayı: 9, 14. 02. 1962

**Yön Dergisi**, Sayı: 11, 28. 02. 1962

**Yön Dergisi**, Sayı: 13, 14. 03. 1962

**Yön Dergisi**, Sayı: 122, 20. 07. 1965

**Cumhuriyet**, 17. 10. 1967

**Milliyet**, 13. 01. 1959

**Milliyet**, 17. 02. 1965

**Milliyet**, 29. 07. 1965

**Milliyet**, 15. 12. 1967

**Milliyet**, 15. 04. 1968

**Milliyet**, 17. 10. 1968

**Milliyet**, 09.07. 1970

**Milliyet**, 22. 03. 1971

**Milliyet**, 23. 03. 1971

**Milliyet**, 27. 02. 1977

**Milliyet**, 08. 03. 1977

<https://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa61.htm> (Erişim tarihi:14.04.2018)

<http://www.tustav.org/gorsel-isitsel/yasar-kemalin-konusmasi-1965/> (Erişim Tarihi 10.05.2018)

<http://www.tustav.org/gorsel-isitsel/can-yucelin-konusmasi-1965/> (Erişim Tarihi 12.05.2018)

[https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM\\_/d02/c025/mm\\_\\_02025046.pdf](https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c025/mm__02025046.pdf) (Erişim Tarihi 25. 05. 2018)

[https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/secim\\_sorgu.secimdeki\\_partiler?p\\_secim\\_yili=1950](https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/secim_sorgu.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1950) (Erişim tarihi: 20.05.2018)

[https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/secim\\_sorgu.secimdeki\\_partiler?p\\_secim\\_yili=1954](https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/secim_sorgu.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1954) (Erişim Tarihi 21. 05. 2018)

[https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/secim\\_sorgu.secimdeki\\_partiler?p\\_secim\\_yili=1957](https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/secim_sorgu.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1957) (Erişim Tarihi 26. 05. 2018)

<https://www.yenisafak.com/secim-1965/secim-sonuclari> (Erişim Tarihi 29. 05. 2018)

[https://www.chp.org.tr/Haberler/0/chp\\_tarihi-54.aspx](https://www.chp.org.tr/Haberler/0/chp_tarihi-54.aspx) (Erişim Tarihi 30. 05. 2018)

[https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/secim\\_sorgu.secimdeki\\_partiler?p\\_secim\\_yili=1969](https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/secim_sorgu.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1969) (Erişim Tarihi 30. 05. 2018)

[https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel\\_secimler.secimdeki\\_partiler?p\\_secim\\_yili=1973](https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1973) (Erişim Tarihi 30. 05. 2018)

[https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel\\_secimler.secimdeki\\_partiler?p\\_secim\\_yili=1977](https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_secimler.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1977) (Erişim Tarihi 31. 05. 2018)

